

การศึกษาเปรียบเทียบประวัติศาสตร์สังคม
ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

พระพรหม
รัตนเศรษฐี

ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม
ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

พีรพัฒน์ รัตนเศรษฐี

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๐

B 9673

**A COMPARATIVE STUDY OF ENVIRONMENTAL ETHICS
IN THERAVĀDA BUDDHISM AND HINDUISM**

PEERAPAT RATTANASERANEE

**A THEMATIC PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENT
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2550 (2007)**

หัวข้อสารนิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา
เถรวาทกับศาสนาฮินดู
ชื่อนักศึกษา : พีรพัฒน์ รัตนเศรษฐี
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ผศ.จ่านง คันธิก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับสารนิพนธ์นี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

.....
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์

.....
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์) ประธานกรรมการ

.....
(ผศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน) อาจารย์ที่ปรึกษา

.....
(ผศ.จ่านง คันธิก) อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

.....
(ผศ.ดร.วิทยา ศักยานันทน์) กรรมการ

.....
(ดร.สุวิญ รักษัตย์) กรรมการ

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thematic Title : A Comparative Study of Environmental Ethics in Theravāda
Buddhism and Hinduism

Student's Name : Peerapat Rattanaseranee

Department : Buddhist Studies

Advisor : Asst. Prof. Dr. Praves Intongpan

Co – Advisor : Asst. Prof. Chamnong Kanthik

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajarn
.....
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn) **Dean of Graduate School**

Thematic Committee

P. Sampipattanaviriyajarn
.....
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn) **Chairman**

P.V. Intongpan
.....
(Asst. Prof. Dr. Praves Intongpan) **Advisor**

@. Kanthik
.....
(Asst. Prof. Chamnong Kanthik) **Co – Advisor**

W.S.
.....
(Asst. Prof. Dr. Widya Sakyabhinand) **Member**

D. Suwin
.....
(Dr. Suvin Ruksat) **Member**

หัวข้อสารนิพนธ์	:	การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา เถรวาทกับศาสนาฮินดู
ชื่อนักศึกษา	:	พีรพัฒน์ รัตนเสรี
สาขาวิชา	:	พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	ผศ. ดร. ประเวศ อินทองปาน
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	:	ผศ. จำนง คันธิก
ปีการศึกษา	:	๒๕๕๐

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู” นี้ มีจุดประสงค์

๑. เพื่อศึกษาจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู
๓. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

โดยศึกษาเปรียบเทียบจากเอกสารทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทผู้ศึกษาได้ยึดคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนศาสนาฮินดูนั้นยึดเอาหนังสือเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดูนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะมีแหล่งกำเนิดจากที่เดียวกันคือประเทศอินเดีย แต่สิ่งที่แตกต่างกันเห็นได้ชัดคือแนวคิดพื้นฐานของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนานั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา โดยการใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุและผลสามารถนำมาปฏิบัติได้ จึงอยู่บนหลักการของเหตุและผล ส่วนแนวคิดพื้นฐานจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดูนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อเรื่องเทพเจ้าที่สถิตอยู่ตามที่ต่างๆ เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร บนพื้นดิน

ถึงแม้แนวคิดพื้นฐานจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของทั้งสองศาสนาจะแตกต่างกันแต่จุดมุ่งหมายของ จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมไม่แตกต่างกัน คือมุ่งที่จะดำรงรักษาธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม โดยการไม่เบียดเบียน เอาเปรียบสิ่งแวดล้อม เพราะถือว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นมิตรและมิตรย่อมไม่ทำร้ายมิตร

Thematic Title : **A Comparative Study of Environmental Ethics in Theravāda Buddhism and Hinduism**

Student's Name : **Peerapat Rattanaseranee**

Department : **Buddhist Studies**

Advisor : **Asst. Prof. Dr. Praves Intongpan**

Co – Advisor : **Asst. Prof. Chamnong Kanthik**

Academic Year : **B.E. 2550 (2007)**

ABSTRACT

The thematic paper entitled “a comparative study of environmental ethics in Theravāda Buddhism and Hinduism” aimed

1. to study environmental ethics in Theravāda Buddhism,
2. to investigate environmental ethics in Hinduism, and
3. to make the comparative study of environmental ethics in Theravāda Buddhism and Hinduism.

The documents employed were from the Tipitaka and the holy Hindu scripture.

The result of the study revealed that an environmental ethics in Theravāda Buddhism and Hinduism were similar because of being from the some Indian origin. Regarding dissimilarity, both religions differed in their basic thoughts of an environmental ethics. In Buddhism, it was based on wisdom and reason in order to apply in daily life. But in Hinduism, it was based on belief in God and gods who were living in various areas such as trees, mountain, river and on the ground.

Even though, the basic thoughts of both religions differed but the aims of an environmental ethics were the same. Both aimed at to conserve the natural environment and not to be aggressive to nature by holding the concepts that friends did not harm friends.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับศาสนาฮินดู” นี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของคณาจารย์หลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน ผู้ได้จุดประกายให้ผู้วิจัยทำสารนิพนธ์เรื่องนี้ และได้ให้คำปรึกษา รวมถึงตรวจทานและแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาให้เหมาะสมและสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและ ท่านได้ให้ความรู้ความเข้าใจอันดีแก่ผู้วิจัย เพราะตลอดเวลาท่านทำหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทวิชา ความรู้ให้แก่ลูกศิษย์อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ทำให้ลูกศิษย์นั้นได้รับความรู้จาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ จันทน์ คันธก ที่รับเป็นที่ปรึกษาร่วมและคอยให้คำปรึกษา รวมถึงปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาสารนิพนธ์จนสมบูรณ์ดียิ่งขึ้น

กราบขอบพระคุณพระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยที่คอยกระตุ้น ลูกศิษย์ให้มีกำลังใจในการทำสารนิพนธ์ให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างดี

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์ที่ช่วยตรวจรูปแบบสารนิพนธ์ให้ถูกต้องจนสารนิพนธ์ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

กราบขอบพระคุณพระศรีมงคลเมธี คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา ของผู้วิจัย ท่านได้ให้โอกาสผู้วิจัยในการไปศึกษาที่บัณฑิตวิทยาลัยเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณบิดา มารดา ที่เป็นผู้มีพระคุณแก่ผู้วิจัยอย่างสูง ทำให้ผู้วิจัยนั้นได้มีกำลังใจใน การฝ่าฟันอุปสรรคจนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ด้วยคุณงามความดีอันได้ที่ได้สั่งสมมา ตลอดจนคุณประโยชน์ อันเกิดจากสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาแด่พระพุทธศาสนาและผู้มีพระคุณทุกท่าน

พีรพัฒน์ รัตนเศรษฐี

๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๐

สารบัญคำย่อ

พระไตรปิฎก ฉบับที่ใช้กันค้ำว่าในการทำวิจัยครั้งนี้คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ๔๕ เล่ม ของกรมการศาสนา พิมพ์ในปีฉลองรัชดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ พุทธศักราช ๒๕๑๔

คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	
วิ.มหา.	วินัยปิฎก มหาวิภังค
วิ.ม.	วินัยปิฎก มหาวกค
พระสุตตันตปิฎก	
ที.สี.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขนธวกค
ที.ม.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวกค
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวกค
ม.มู.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสก
ม.ม.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก
ส.ส.	สุตตันตปิฎก สัฎตนิกาย สคาววกค
อง.เอก.	สุตตันตปิฎก องคุดตนิกาย เอกนิปาต
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก องคุดตนิกาย ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก องคุดตนิกาย จตุกกนิปาต
อง.ปณจก.	สุตตันตปิฎก องคุดตนิกาย ปณจกนิปาต
อง.อฏจก.	สุตตันตปิฎก องคุดตนิกาย อฏจกนิปาต
ช.ธ.	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย ธมมปท

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกมี ๓ ตอน

หมายถึง เลขเล่ม / เลขข้อ / และเลขหน้า เช่น ที.ปา. ๑๑/๖๒/๗๑. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๖๒ หน้า ที่ ๗๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๒
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๒
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๒
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
บทที่ ๒ จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๖
๒.๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับจริยศาสตร์	๖
๒.๑.๑ พุทธจริยศาสตร์	๗
๒.๒ ท่าทีพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม	๙
๒.๒.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในทัศนะพระพุทธศาสนา	๑๒
๒.๓ พุทธจริยธรรมสภาวะแวดล้อม	๑๓
๒.๓.๑ พุทธปรัชญา : มองธรรมชาติแบบองค์รวม	๑๕
๒.๓.๒ ธรรมชาติของชีวิต (Nature of Life)	๑๖
๒.๓.๓ ลักษณะร่วมกันของชีวิตและธรรมชาติ	๑๖

๒.๓.๔ อนัตตากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ	๑๗
๒.๓.๕ การมองโลกแบบองค์รวม	๑๘
๒.๓.๖ หลักพุทธปรัชญาเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ	๒๐
๒.๔ พระพุทธศาสนากับป่าไม้	๒๓
๒.๔.๑ พระพุทธเจ้ากับป่าไม้	๒๓
๒.๔.๒ พระพุทธศาสนากับประโยชน์ของป่าไม้	๒๕
๒.๔.๓ ประโยชน์ของป่าไม้ด้านสิ่งแวดล้อม	๒๖
๒.๕ พระพุทธศาสนากับสัตว์	๓๒
๒.๕.๑ ทศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสัตว์	๓๓
๒.๕.๒ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สัตว์	๓๕
๒.๖ พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำ	๔๐
๒.๖.๑ ความสำคัญของน้ำในพระพุทธศาสนา	๔๑
๒.๖.๒ พระวินัยบัญญัติเกี่ยวกับน้ำของพระสงฆ์	๔๑
๒.๖.๓ วินัยบัญญัติเพื่อการอนุรักษ์น้ำ	๔๖
บทที่ ๓ จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู	๕๐
๓.๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับศาสนาฮินดู	๕๐
๓.๒ วิวัฒนาการของระบบความเชื่อทางศาสนาและชีวิตทางสังคม	๕๓
๓.๓ ข้อควรปฏิบัติของศาสนิกชนฮินดู	๕๗
๓.๔ ข้อห้ามในการปฏิบัติของศาสนิกชนฮินดู	๕๘
๓.๕ คำสอนจากภควัทคีตา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒)	๖๑
๓.๖ ทศนะศาสนาฮินดูต่อสิ่งแวดล้อม	๖๓
๓.๗ ศาสนาฮินดูกับป่าไม้และต้นไม้	๖๘
๓.๗.๑ ศาสนาฮินดูกับป่าไม้	๖๘
๓.๗.๒ ศาสนาฮินดูกับต้นไม้	๗๑
๓.๘ ขบวนการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวฮินดู	๗๒
๓.๙ ศาสนาฮินดูกับสัตว์	๗๓
๓.๙.๑ สัตว์บก	๗๕
๓.๙.๒ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ	๗๕

๓.๕.๓ สัตว์ปีก	๓๖
๓.๖๐ ศาสนาฮินดูกับการอนุรักษ์น้ำ	๓๗

บทที่ ๔ เปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับ

ศาสนาฮินดู	๗๑
๔.๑ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อสิ่งแวดล้อม	๗๑
๔.๒ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อป่าไม้	๗๔
๔.๓ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อสัตว์	๗๖
๔.๔ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อน้ำ	๗๗
๔.๕ แนวทางการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู	๕๐
๔.๕.๑ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับหลักจริยธรรม	๕๔

บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผล	๕๗
๕.๑.๑ สรุปผลจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา	๕๕
๕.๑.๒ สรุปผลจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู	๑๐๐
๕.๑.๓ สรุปผลเปรียบเทียบแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมใน พระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู	๑๐๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๒
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๐๒
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๐๒

บรรณานุกรม	๑๐๓
------------	-----

ประวัติผู้วิจัย	๑๐๓
-----------------	-----

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบความแตกต่างกันในประเด็นทำที่พระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูต่อป่าไม้	๘๖
ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันในประเด็นทำที่พระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูต่อป่าไม้	๘๖
ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบความแตกต่างในประเด็นพระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูต่อสัตว์	๘๗
ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันในประเด็นพระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูต่อสัตว์	๘๗
ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบความแตกต่างในประเด็นพระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูต่อน้ำ	๕๐
ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันในประเด็นพระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูต่อน้ำ	๕๐
ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบความแตกต่างในประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู	๕๗
ตารางที่ ๘ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันในประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู	๕๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีพลังในการสร้างสรรค์และทำลายได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นปัญหาด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ครอบคลุมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเชิงจริยธรรม ธรรมชาติก็ยิ่งถูกทำลายตามความเจริญ เช่นนั้น มนุษย์พยายามควบคุมและเป็นนายต่อธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอันก่อให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ขณะที่ธรรมชาติได้ให้การหล่อเลี้ยงปกป้องและให้ชีวิตแก่มนุษย์ ความไม่กลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้นำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อมวลมนุษยชาติทั้งโลก การคุกคามดังกล่าวนี้จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นตราบที่พวกเราไม่แสวงหาทางออก

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ ลำธาร ป่าไม้ ซึ่งเราจะพบได้จากในพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ผู้ที่มาเข้าเฝ้าตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นตามโคนต้นไม้หรือสวนป่า ในพระวินัยเองก็มีการกล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติไว้ว่าห้ามมิให้ภิกษุขว้างขว้าง หรือทำลาย รวมทั้งห้ามถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะลงในของเขียวซึ่งก็หมายถึงต้นไม้ใบหญ้าหรือพืชพรรณนานาชนิด จึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ส่วนศาสนาฮินดูก็เป็นศาสนาธรรมชาติเพราะน้อมตามธรรมชาติ ในศาสนาฮินดูเคารพธรรมชาติ โดยยกฐานะของธรรมชาติขึ้นเป็นเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเชื่อว่าสรรพสิ่งล้วนมีชีวิต ทุกชีวิตและทุกสิ่งล้วนศักดิ์สิทธิ์เพราะมีเทพเจ้าสถิตอยู่

ด้วยแนวความคิดข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ethics) ของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของศาสนาฮินดู อันเป็นหัวข้อจริยศาสตร์ประยุกต์ ในแต่ละแนวคิดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และนำมาเปรียบเทียบเพื่อจะหาหนทางในการปลูกฝังความคิดอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้กับมนุษย์ และรักษาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้จะศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเฉพาะเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของศาสนาฮินดู เพื่อให้เห็นประเด็นที่ต่างหรือเหมือนของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมระหว่างสองศาสนา

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๔.๑ การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลและศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research)

๑.๔.๒ วิธีการเสนอผลงานวิจัยเป็นการเสนอแบบพรรณนาความ (Descriptive) โดยศึกษาเปรียบเทียบจากเอกสารทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ศึกษาได้ยึดถือคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนศาสนาฮินดูนั้นยึดเอาหนังสือ เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๕.๑ ทำให้ทราบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๕.๒ ทำให้ทราบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู
- ๑.๕.๓ ให้ทราบความแตกต่างหรือความเหมือนระหว่างจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู
- ๑.๕.๓ สามารถประยุกต์ใช้แนวคิดเหล่านี้ เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในสังคมแบบบูรณาการ และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และรับผิดชอบร่วมกันในสังคม

๑.๖ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

จริยศาสตร์ หมายถึง ศาสตร์หรือวิชาที่ว่าด้วยข้อควรประพฤติหรือความรู้อันว่าด้วยความประพฤติ

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สรรพสิ่งที่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งให้ประโยชน์และโทษ เห็นและไม่เห็นด้วยตาเปล่า เป็นรูปธรรมและนามธรรม และสิ่งเป็นพิษและไม่เป็นพิษสามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ (Natural Environment) เช่น ดิน น้ำ แร่ ป่าไม้ สัตว์ มนุษย์ อากาศ

๒. สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man - made Environment) เช่น เมือง บ้าน ถนน สะพาน โตะ แก้ว เรือ รถ เครื่องบิน วัตถุมีพิษ เสียง อารมณ์ เจตีย์ วัด วัฒนธรรม ศาสนา ประเพณี และการศึกษา

จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับการให้คุณค่าและการมีท่าทีต่อสิ่งแวดล้อม เช่น สิ่งแวดล้อมควรมีค่าเท่ากับมนุษย์หรือไม่ มนุษย์ควรมีท่าทีอย่างไรต่อสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง นิกายที่รับและสืบทอดคติสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน โดยมุ่งรักษา “ธรรมวินัย” ให้คงรูปแบบเดิมมากที่สุด ปัจจุบันแพร่หลายใน ศรีลังกา และประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีประเทศไทยเป็นประเทศที่รักษาและประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างสมบูรณ์แบบที่สุด

ศาสนาฮินดู หมายถึง ศาสนาเกิดที่ดินแดนชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) ก่อนพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่ปรากฏแน่ชัดว่าใครเป็นศาสดา มีคัมภีร์ศาสนา เรียกว่า พระเวท มีพัฒนาการสืบต่อยาวนาน นับจากลัทธิพราหมณ์ จนถึงยุคที่เรียกว่าศาสนาฮินดู จึงมักเรียกรวมๆ กันว่า ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนานี้นับถือเทพเจ้าหลายองค์ เรียกว่า "พหุเทวนิยม" เทพเจ้าแต่ละองค์ในแต่ละยุคสมัย มีบทบาท และตำนานต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าองค์หนึ่งๆ แตกต่างกันไปด้วยโดยทั่วไป ถือว่าชาวฮินดูเชื่อว่ามีเทพเจ้าสูงสุด ๓ องค์ คือ พระพรหม ซึ่งเป็นผู้สร้างโลก พระศิวะ เป็นผู้ทำลาย และพระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ เป็นผู้ปกป้องและรักษาโลก

๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เจริญ ชัยแก้ว ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม : ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท” โดยศึกษาทฤษฎีตะวันตก ๓ ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีที่ยึดมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลาง ทฤษฎีที่ยึดชีวิตเป็นจุดศูนย์กลาง และทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก โดยเปรียบเทียบกับแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า ทฤษฎี

ที่ยึดมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางถือว่ามนุษย์เท่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าทางจริยธรรม สิ่งแวดล้อมไม่มีคุณค่าทางจริยธรรม ประการต่อมาทฤษฎีที่ยึดมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางมีท่าทีที่ไม่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทมีท่าทีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ประการที่สามทฤษฎีที่ยึดมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลาง ถือว่าการอนุรักษ์เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์ในระยะยาวเท่านั้น มิใช่เพื่อสิ่งแวดล้อม แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทถือการอนุรักษ์เพื่อการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก นอกจากนี้แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของทฤษฎีที่ยึดชีวิตเป็นจุดศูนย์กลางและทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวคิด มีความคล้ายคลึงกันกับแนวคิดของพระพุทธศาสนา เถรวาทในประเด็นดังกล่าวแล้ว^๑

พระมหาวิเศษ ปญญาวิชโร ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้” สามารถสรุปได้ ๓ ระดับคือ

๑. พฤติกรรม สร้างกติกาสังคม กฎระเบียบ ข้อบังคับ โดยประยุกต์มาจากพุทธบัญญัติ

๒. จิตใจ สร้างจิตสำนึก มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรม คือ ความรู้จักและซาบซึ้งในคุณค่าของป่าไม้และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ โดยประยุกต์ศาสนพิธี มาใช้เพื่อสร้างจิตสำนึกให้เกิดแก่ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ

๓. ปัญญา สร้างความเป็นรูปธรรมจากนามธรรม ให้เห็นเด่นชัดตามเหตุผล หลักการในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยประยุกต์หลักธรรมสำคัญที่แสดงถึงต้นเหตุและผลที่จะเกิดตามมา หนทางแก้ไขคือปฎิจสมุปบาท ทุกสิ่งต้องมีความสัมพันธ์กันและกัน อริยสัจ ๔ ปัญหาสิ่งแวดล้อม สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม การบรรเทาทุกข์อันเกิดจากสิ่งแวดล้อม หนทางแก้ไข ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นต้น^๒

พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “แนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร” พบว่าคำสอนในมงคลสูตรได้ให้แนวคิดทางจริยศาสตร์ไว้อย่างกว้างขวางโดยสรุปได้เป็น ๕ ประเด็นสำคัญคือ จริยศาสตร์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จริยศาสตร์เกี่ยวกับตนเอง จริยศาสตร์เกี่ยวกับครอบครัวและสังคม จริยศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษา และจริยศาสตร์ชั้นสูง ซึ่งอาจจะกล่าวโดยรวบ

^๑เจริญ ชัยแก้ว, “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม : ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑, ๑๔๕ หน้า.

^๒พระมหาวิเศษ ปญญาวิชโร, “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, ๑๘๕ หน้า.

ยอดได้ว่าเป็นจริยศาสตร์ชั้น โลกียะและจริยศาสตร์ชั้น โลกุตตระ จากแนวคิดทางจริยศาสตร์ในมงคลสูตรแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธศาสนานั้น ต้องดำเนิน ไปบนพื้นฐานของคุณธรรม ศีลธรรมทุกชั้นตอนตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุดและสิ่งสำคัญ แนวคิดทางจริยศาสตร์ในคำสอนของมงคลสูตรแสดงให้เห็นว่า ในกระบวนการพัฒนาชีวิตนั้น พุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งเรื่องความดีงามเหมาะสมของสิ่งแวดล้อมเรื่องศักยภาพของตนเอง เรื่องการทำหน้าที่ทางครอบครัว และทางสังคมของปัจเจกบุคคลและเรื่องการศึกษา ตลอดจนการปฏิบัติเพื่อผลขั้นสูงสุดของชีวิต โดยที่ทุกองค์ประกอบของการพัฒนาต้องดำเนิน ไปด้วยกันอย่างเป็นกระบวนการหรืออย่างบูรณาการ ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมทุกด้านตามหลักจริยศาสตร์ที่แสดงไว้ในมงคลสูตร”

เนื่องน้อย บุญเนตร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “หน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ” ศึกษาการให้เหตุผลในแง่หน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ในการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่ออนุชนรุ่นหลัง หน้าที่ในการยอมสละอิสรภาพบางประการเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมสร้างความอยู่รอดของสังคมโดยส่วนรวม ได้ศึกษาถึงความคิดของนักปราชญ์ต่าง ๆ ซึ่งพยายามที่จะขยายอาณาจักรศีลธรรมให้ครอบคลุมไปถึงสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์นั่นคือ สัตว์ พืชและสภาพแวดล้อมโดยส่วนรวมว่าในที่สุดแล้วจริยศาสตร์สภาพแวดล้อมหรือจริยศาสตร์ซึ่งถือความสมดุลของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นคุณค่าสูงสุดมีค่าในตัวเองมิใช่เป็นแค่วิถีไปสู่จุดหมายนั้น ผลของการศึกษาชี้ให้เห็นว่าจริยศาสตร์สภาพแวดล้อมนั้นตามเหตุผลแล้วเป็นไปได้ยากและการพิจารณาสภาพแวดล้อมเป็นเสมือนวิถีไปสู่จุดหมาย (ความอยู่รอด การมีชีวิตที่คุ้มค่าของมนุษย์) เป็นสิ่งซึ่งมีเหตุผลมากที่สุด”

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ” ผลการวิจัยพบว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สามารถนำมาใช้เป็นหลักจริยธรรมในการทำความเข้าใจกับสภาพธรรมชาติและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อช่วยแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ เนื่องจากพุทธศาสนามีท่าทีในเชิงอนุรักษ์ จะเห็นได้ว่าจริยธรรมเบื้องต้นของชาวพุทธพึงมีต่อป่า และทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ พระพุทธศาสนาแสดง

“พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, ๑๖๘ หน้า.

“เนื่องน้อย บุญเนตร, “หน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๖, ๑๑๘ หน้า.

ทำที่ต่อแหล่งน้ำลำธาร สัตว์ป่า และสิ่งมีชีวิตทั่วไป โดยมุ่งเน้นที่ความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์
ทั้งหลาย การอนุรักษสามารถทำได้โดยการทำความเข้าใจที่ตัวของมนุษย์เอง เพื่อจะได้แก้ปัญหาที่
ตัวมนุษย์ การอนุรักษในพระพุทธศาสนานั้น สามารถน้อมนำให้ผู้ที่มีความจริงจังได้พัฒนาทางจิต
วิญญาณอย่างแท้จริงด้วย^๕

^๕ นัตรสูมัลย์ กบิลสิงห์ และคณะ, พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษธรรมชาติ,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๔, ๑๑๕ หน้า.

บทที่ ๒

จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับจริยศาสตร์

คำว่า “จริยศาสตร์” เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤต ประกอบด้วย ๒ ศัพท์ คือจริย กับ ศาสตร์ แปลตามรูปศัพท์ว่า “ศาสตร์หรือวิชาที่ว่าด้วยข้อควรประพฤติหรือความรู้อันว่าด้วยความประพฤติ” คำว่าจริยศาสตร์นี้ มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Ethics ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษากรีกว่า Ethos แปลว่า ขนบธรรมเนียมและอุปนิสัยหรือความประพฤติ หลักแห่งการประพฤติ

ในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า Ethics หรือจริยศาสตร์ไว้ว่า “ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไรหนุกไม่ถูกดีไม่ดีกว่าไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม”

ดร.เอ. เอ็น. ชยติลเลเก กล่าวไว้ว่า “จริยศาสตร์ คือศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องความประพฤติของมนุษย์ และว่าด้วยปัญหาที่ว่าความดีคืออะไร ความชั่วคืออะไร ความถูกผิดคืออะไร ความยุติธรรมคืออะไร หน้าที่ ภาระและสิทธิคืออะไร”^๑

กิริติ บุญเจือ อธิบายความหมายของจริยศาสตร์ว่า คือวิชาว่าด้วยความประพฤติ ดังนี้คือ

๑) ความประพฤติ (conduct) หมายถึง พฤติกรรมที่มีมโนธรรมเข้าแทรก เมื่อ มีมโนธรรมเกิดขึ้น ก็ย่อมจะต้องมีการตัดสินใจอย่างเสรี (deliberation) ตามมา หากตัดสินใจเลือกทำตามมโนธรรมก็เรียกว่ามีความประพฤติดี (good conduct) หากตัดสินใจเลือกปฏิบัติฝืนมโนธรรมก็เรียกว่ามีความประพฤติเลว (bad or immoral conduct)

๒) พฤติกรรม (behavior) ได้แก่ การกระทำทุกอย่างของมนุษย์และสัตว์ (บางคนถือว่าพืชก็มีพฤติกรรมได้ด้วย) ถ้ามีมโนธรรมเข้าแทรกเรียกว่าความ

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔.

^๒เอ. เอ็น. ชยติลเลเก เขียน สุเชาวน์ พลอยชุม แปล, จริยศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

ประพฤติ ถ้าไม่มีมโนธรรมเข้าแทรกเรียกว่าพฤติกรรมอศีลธรรม (amoral behavior)

๓) มโนธรรม (conscience) คือ ความสำนึกชั่ว (ชั่วน้อยเรียกว่าเลว) อาจจะสำนึกในขณะที่จะต้องตัดสินใจเลือกวิถีทางประพฤติเฉพาะหน้า หรือ อาจจะสำนึกในอดีตแต่ยังมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกวิถีทางประพฤติเฉพาะหน้าก็ได้^๓

๒.๑.๑ พุทธจริยศาสตร์

หลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นระบบจริยศาสตร์หนึ่งที่ได้วางหลักการหรือแนวคิดในเชิงจริยธรรมไว้อย่างเป็นระบบ พระพุทธองค์ทรงเน้นถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ตลอดจนการพัฒนาคุณค่าของความเป็นมนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข ด้วยการประพฤติแบบเอาใจเขามาใส่ใจเรา พระพุทธองค์ทรงถือว่าความดีความชั่วมนุษย์เป็นผู้ประกอบขึ้นมาเอง ไม่มีการผูกขาดหรือถูกกำหนดไว้ตายตัวจากพระเจ้าองค์ใด ไม่ได้ตกเป็นของคนหรือของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ทุกคนมีอิสระที่จะลดหรือเพิ่มพูนคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ของตัวเองด้วยการกระทำของตนเองได้ คุณค่าของความเป็นมนุษย์มิได้อยู่ที่วัตถุหรือความสุขทางกายภาพเท่านั้นเป็นตัวกำหนดเช่นที่พวกวัตถุนิยมยึดถือกัน หรือมิได้อยู่ที่ชาติตระกูล หรือการกำหนดจากเทพเจ้า ดังที่พวกเทวนิยมกล่าวอ้างกัน ทรงถือว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั้นอยู่ที่การมีเจตจำนงอิสระของมนุษย์ในการกระทำสิ่งต่างๆ และการกระทำนี้เองเป็นตัวกำหนดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ การกระทำที่ทรงยกย่องว่าเป็นการแสดงถึงความเป็นมนุษย์ก็คือดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท การให้ความเคารพและตีค่าของชีวิตผู้อื่นไม่น้อยไปกว่าคุณค่าชีวิตของตน

กล่าวได้ว่าคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธองค์ ประมวลเป็นหัวใจอันเป็นลักษณะทางจริยศาสตร์ได้ ๓ ประการ คือ

- ๑) การไม่ทำชั่ว
- ๒) การทำแต่ความดี
- ๓) ทำจิตใจให้บริสุทธิ์

หลักจริยศาสตร์ ๓ ประการดังกล่าวมา ชี้ให้เห็นลักษณะสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ว่าไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และที่ไม่มุ่งให้เกิดคุณประโยชน์แก่นมนุษย์ แต่เป็น

^๓ กীরติ บุญเจือ, จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

แนวคิดจริยศาสตร์ที่ดำเนินอยู่บนหลักที่เรียกว่าทางสายกลางที่ให้อิสรภาพอย่างเต็มที่แก่มนุษย์ ยกย่องความเป็นใหญ่ให้มนุษย์ในความเคลื่อนไหวทุกๆ ด้านของชีวิต ยึดและส่งเสริมศีลธรรมของมนุษย์ มุ่งให้เกิดประโยชน์และความสุข ยิ่งกว่านี้พระพุทธองค์ทรงให้สังฆกรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งสิ้น

ดังนั้นแนวคิดทางพุทธจริยศาสตร์จึงเป็นคำสอนที่เกี่ยวกับการอธิบายเรื่องความดีสูงสุด และเกณฑ์ตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าความประพฤติใดเป็นความประพฤติที่ดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร ถูกหรือไม่ถูก และผิดหรือไม่ผิด เป็นต้น ซึ่งมีหลักการทางจริยศาสตร์แนวพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการชำระใจให้สะอาดผ่องแผ้ว นับเป็นหลักคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา และเป็นหลักการที่สำคัญในการดำเนินชีวิต

๒.๒ ทำที่พระพุทธศาสนาต่อสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรมท่ามกลางธรรมชาติอันสวยงามภายใต้ต้นมหาโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา หลังจากทรงตรัสรู้แล้วพระพุทธองค์ทรงพอพระทัยที่จะประทับอยู่ตามราวป่าและภูเขาตลอด ๔๕ พรรษา ทรงใช้เวลาโปรดเวไนยสัตว์ตามสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เป็นเหตุให้มีวัดเกิดขึ้นมากมาย อาทิ ป่าไผ่ของพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ ป่าปาลิไลยก์ สวนป่ามทวัน กรุงเวสาลี เขาคิชฌกูฏ ในการดับขันธปรินิพพาน ทรงเลือกเอาป่าสาละวัน เมืองกุสินารา เป็นสถานที่ช่วงสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ทรงมีความเมตตากรุณาถึงต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย คำสอนที่มีต่อพระสาวกนั้น รับสั่งให้ภิกษุทั้งหลาย ทำสมาธิตามรากไม้ ตามโคนไม้ที่ว่าง เป็นต้นคำสอนนี้ดูเหมือนเป็นการกำหนดแนวทางการใช้ชีวิตตามแบบของชาวพุทธโดยแท้^๕

สามารถกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยแท้จริง ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับป่าไม้และธรรมชาติอยู่มากมาย จากการศึกษาพุทธประวัติทำให้เราทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในป่า ป่าจึงมีความสัมพันธ์กับพระองค์อย่างมาก เป็นสถานที่ที่พระองค์ประสูติ เป็นแหล่งที่พระองค์ทรงค้นพบสังฆกรรมหรือการตรัสรู้ และเป็นในที่ที่พระองค์ทรงดับขันธปรินิพพาน

^๕อง. จตุกุก. ๒๑/๑๘๓/๕๓.

^๕ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

ความใกล้ชิดกับธรรมชาติในตอนประสูติ ถือว่าพระพุทธเจ้านั้นได้เริ่มชีวิตพัวพันกับธรรมชาติตั้งแต่ตอนแรกๆ

เมื่อทรงเจริญวัยเติบโตขึ้นมาสู่วัยรุ่นหนุ่ม พระราชาบิดาก็ได้ทรงสร้างปราสาทไว้ให้พระองค์ประทับทั้งสามฤดู คือ ปราสาทฤดูร้อน ปราสาทฤดูหนาว และปราสาทฤดูฝน ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าการใช้ชีวิตให้ใกล้ชิดธรรมชาติทุกฤดูกาล เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการผูกมัดเจ้าชายสิทธัตถะให้ยอมอยู่ในโลกีย์วิสัย แต่ข้อนี้ก็จะอาจจะเป็นเหตุอย่างหนึ่งในการจูงใจให้เจ้าชายสิทธัตถะทรงปรารถนาที่จะทำตัวพระองค์เองให้บรรลุถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติก็ได้ และการที่พระองค์ทรงสละโลกออกบวชก็อาจจะเนื่องด้วยว่า การประทับอยู่ในปราสาททั้งสามฤดู ทำให้พระองค์ทรงเบื่อหน่ายต่อโลกมากยิ่งขึ้นก็ได้

ครั้นทรงสละโลกออกผนวชเพื่อแสวงหาสัจธรรม ก็ได้ทรงมุ่งเข้าป่าเพราะทรงเห็นว่า ในป่านั้นย่อมห่างไกลจากสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ห่างไกลจากผู้คนที่จะทำความวุ่นวายและเศร้าหมองแก่จิตใจได้ พระองค์จึงทรงเล็งเห็นประโยชน์จากป่าที่ตรงจุดที่ว่าสามารถให้ความสงบกายและสงบจิตเหมาะแก่การปฏิบัติสมาธิภาวนา ซึ่งความสงบสงัดในป่าธรรมชาตินั้นไม่สามารถหาได้ในเมืองที่มีผู้คนอยู่กันอย่างแออัด พระองค์ทรงอธิบายการสละโลกเบื้องหน้าธรรมชาติ คือ แม่น้ำและป่าเขาลำเนาไพร ครั้นทรงสละเครื่องทรงของเจ้าชายและทรงนุ่งห่มแบบนักบวชแล้วก็ทรงมุ่งหน้าแสวงหาสัจธรรม โดยจุดหมายแรกก็คือสำนักอาจารย์ฤๅษีที่มีชื่อเสียงทั้งสองคือท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร กับท่านอาจารย์อุทกดาบส รามบุตร^๖ ซึ่งก็ตั้งอาศรมอยู่ในป่าเช่นกัน แม้พระองค์จะทรงศึกษาจนจบวิทยาการจากสำนักฤๅษีทั้งสองท่านแล้วก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงไม่พอพระทัยกับการศึกษาที่ดาบสทั้งสองถ่ายทอดให้ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าแนวทางการศึกษาที่ดาบสทั้งสองถ่ายทอดให้ นั้นไม่สามารถนำพระองค์พบกับความสุขที่แท้จริงตามที่พระองค์ปรารถนาได้ จึงอำลาอาจารย์แล้วทรงปลีกพระองค์ไปทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เอง ณ บริเวณป่าของเมืองอูรุเวลาเสนานิคม แห่งแคว้นมคธ ซึ่งเป็นป่าเงียบสงบ มีแม่น้ำใสสะอาดไหลผ่าน มีหาดทรายสวยงาม และมีหมู่บ้าน คนเลี้ยงวัวอยู่ไม่ไกล พอจะพึงพาอาหารได้อย่างสะดวกพอสมควร^๗ พระพุทธองค์ทรงเล่าถึงการแสวงหาและพบสถานที่ที่เหมาะสมแก่การเจริญภาวนาว่า

^๖จางง์ อติวัฒนสิทธิ์, ทัศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.), หน้า ๖๘.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

“คุณราชกุมาร เมื่ออาตมาภาพแสวงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล คั่นคว่ำวิถีแห่ง สันติสุขอันยอดเยี่ยม ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า เทียวจาริกไปในนครชนบทโดยลำดับ บรรลุถึงอุรุเวลาเสนานิคม ณ ที่นั่นอาตมาภาพได้พบภาคพื้นน้ำรินรมย์ มีราวป่าน้ำ ร่มรื่นสงบเย็น น้ำในแม่น้ำใหญ่ไหลผ่านใสเย็น จืดสนิท มีทำนน้ำราบเรียบ สะดวกสบาย น่าเพลิดเพลินใจ มีบ้านสำหรับโจจร (บิณฑบาต) ตั้งอยู่รอบๆ ราช กุมาร อาตมาภาพได้เห็นแล้วมีความเห็นว่าสถานที่เช่นนี้ควรเป็นที่บำเพ็ญของผู้ ต้องการบำเพ็ญเพียร”^๕

ก่อนตรัสรู้แม้พระพุทธเจ้าจะมีพระเหตุทัยโน้มไปในวิเวกอันเกิดจากธรรมชาติริมรั้นสัก เพียงใดก็ตาม แต่พระองค์เองก็เคยประสบกับความกลัวขึ้นมาบ่อยๆ ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้ค้นหา สัจจะ เมื่อพบอะไรแปลกปลอมเข้ามาสู่จิตใจก็จะศึกษาและแก้ไขทันที พระองค์จึงตรัสถึง คุณสมบัติของผู้อยู่ป่าโดยชี้ให้เห็นว่า ผู้มีคุณสมบัติเช่นไร อยู่ป่าอันสงบแล้วรู้สึกกลัว และผู้มี คุณสมบัติเช่นไรอยู่ป่าอันสงบแล้วใจสงบไม่นึกขลาดกลัว

พราหมณ์ ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ มีความรู้สึกว้า เสนาสนะอันสงบคือป่าและป่าเปลี่ยว เป็นเสนาสนะยากที่จะเสพได้ ความสงัดยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่าทั้งหลายเป็นประหนึ่งว่า นำไปเสียแล้วซึ่งใจแห่งภิกษุบริษัทผู้ยังไม่ได้สมาธิ

พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด มีกรรมทางกายไปบริสุทธฺิ มี วชิกรรมไม่บริสุทธฺิ มีมโนกรรมไม่บริสุทธฺิ มีอาชีวะไม่บริสุทธฺิ มีอภิษณามาก มี ความกำหนดแก่กล้าในทางกามทั้งหลาย มีจิตพยาบาท มีคำริชชวโนใจ มีถิ่นมัทธะ กลุ่มมรุมจิต มีจิตฟุ้งขึ้นไม่สงบ มีความระแวงมีความสงสัย เป็นผู้ยกตนข่มท่าน เป็น ผู้มักหวาดเสียว มีชาติแห่งความขลาด มีความปรารถนาเต็มทีในลาภสักการะและ สรรเสริญ เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม เป็นผู้ละสติ ปราศจาก สัมปชัญญะ มีจิตใจไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด มีปัญญาเสื่อมทราม เป็นคนพูดบ้า น้ำลาย เสพเสนาสนะสงบคือป่าและป่าเปลี่ยวอยู่เพราะโทษ (อย่างหนึ่งนั้นของตน

^๕ม.ม. ๓/๕/๓๖๓ - ๓๖๔.

แล) สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นย่อมเรียกร้องมาซึ่งความขลาดและความกลัว
อย่างอกุศล ส่วนเราเองหาได้เป็นผู้มีกายกรรมไม่บริสุทธิ์ไม่^{๑๐}

จากพุทธพจน์ที่ได้ยกมานั้นจะเห็นได้ว่าการอยู่ป่าจะต้องอาศัยคุณสมบัติและความพร้อม
ของผู้ที่จะเข้าไปประพฤติปฏิบัติธรรมในป่า เนื่องจากป่าเป็นที่อันตรายถ้าผู้ที่เข้าไปอยู่นั้นมีศีลไม่
บริสุทธิ์ มีกาย วาจา ใจ ไม่บริสุทธิ์ ก็อาจจะเกิดความหวาดเสียวสะดุ้งกลัวได้ แต่ถ้าผู้ที่เข้าไปอยู่ป่า
เพื่อประพฤติปฏิบัติธรรมนั้นมีศีลบริสุทธิ์ มีกาย วาจา ใจ ที่บริสุทธิ์นั้นอาการหวาดเสียวสะดุ้งกลัวก็
จะไม่เกิดขึ้นกับผู้นั้น

๒.๒.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในทัศนะพระพุทธศาสนา

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติในสองลักษณะคือ

๑. การพยายามเอาชนะธรรมชาติ เพื่อนำประโยชน์จากธรรมชาติมาใช้

๒. การพยายามกำหนดความสำคัญของธรรมชาติอย่างลุ่มลึก และมีทัศนคติโน้มน้ำ
ในทางไม่ทำลายธรรมชาติ โดยมองเห็นว่าในธรรมชาตินั้น มนุษย์สามารถมองเห็นความสงบและ
ความร่มเย็น^{๑๑}

ถ้าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนา และโลกจะได้ครอบครอง ธรรมชาติจะตกเป็นเหยื่อ
แห่งความปรารถนา มนุษย์จะพัฒนาทัศนคติในเชิงรุก และรุนแรงต่อธรรมชาติ มนุษย์จะมีความ
โลภเพื่อใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในระยะสั้น โดยไม่คำนึงถึงผลร้ายอันจะเกิดขึ้นในระยะยาว ไม่
ว่าจะมีต่อตัวเขาเองหรืออนุชนรุ่นหลัง ปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อม ปัญหาการทำลาย
ทรัพยากรธรรมชาติจนหมดสิ้น ปัญหาพลังงานวิกฤต ปัญหาความเสื่อมสลายของชุมชนในชนบท
และปัญหาการเจริญเติบโตของชุมชนเมืองที่เต็มไปด้วยอันตราย ปัญหาเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแต่
เนื่องจากมนุษย์ขาดจิตสำนึกที่ดีต่อธรรมชาติ^{๑๒}

เมื่อทำการเสาะหาจริยธรรม สันติภาพอันถาวรได้มองเห็นความหวังบางอย่างในกิจกรรม
ของนักอนุรักษ์นิยม นักนิเวศวิทยา นักคุ้มครอง ชีวิตสัตว์ป่า และนักสนับสนุนเกษตรกรรมที่เป็น
แบบแผนในการให้ข้อเสนอและวิธีแก้ปัญหาคการใช้ทรัพยากรอย่างรุนแรงนี้ เขากล่าวว่าผู้ที่มิที่ทัศนะ

^{๑๐}พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓.

^{๑๑}งานวิจัย อดิวัฒน์สิทธิ์, ทัศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยา, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

^{๑๒}Padmasiri de Silva, Value Orientation and Nation Building, อ้างใน, งานวิจัย อดิวัฒน์
สิทธิ์, ทัศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยา, อ้างแล้ว, หน้า ๗๑.

กว้างไกล มองเห็นอาชีพที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ เช่น อาชีพเกษตรกรรม เป็นต้นว่า สนองงานที่สำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้มนุษย์มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติที่เป็นอยู่
๒. เพื่อให้มนุษย์มีความรักและความสุภาพต่อสิ่งมีชีวิตอยู่ในธรรมชาติ
๓. เพื่อให้มนุษย์มีอาหารและสิ่งของจำเป็นอย่างอื่นสำหรับการดำรงชีวิต

มโนทัศน์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อโลกของชาตินั้น มีขอบข่ายครอบคลุมถึงจักรวาลนี้ทั้งหมดไม่ได้จำกัดแคบๆ อยู่เฉพาะกับโลกนี้เท่านั้น ในจักรวาลนี้มีกฎหลายอย่างที่ทำให้โลกดำเนินไปได้ เช่น กฎของโลกทางกายภาพ (อุตุนิยาม) กฎทางชีววิทยา (พีชนิยาม) กฎทางจิตวิทยา (จิตนิยาม) กฎทางศีลธรรม (กัมมนิยาม) และ กฎการยกจิตใจให้สูงขึ้น (ธัมมนิยาม)

โดยการทำใจและการค้นพบกฎแห่งเหตุผลเหล่านี้ มนุษย์สามารถมีอิสรภาพและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงพิจารณามนุษย์ว่าเป็นผู้เกิดมาโดยบังเอิญหรือกำหนดให้เกิดขึ้นมาลอยๆ ไม่ แต่มนุษย์มีอิสรภาพที่จะสร้างโลกในธรรมชาติของตน รวมทั้งชีวิตทางศีลธรรมและชีวิตชั้นสูงให้สอดคล้องกับกฎ แต่ความมีเหตุผลดังกล่าวถ้ามนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างไม่สอดคล้องกับกฎดังกล่าวแล้ว มนุษย์ก็จะได้ชื่อว่าทำลายตนเองในที่สุด^{๑๑}

๒.๓ พุทธจริยธรรมสภาวะแวดล้อม

หลักการของพระพุทธศาสนาต่อธรรมชาติว่า "สรรพสิ่งล้วนเป็นมิตรกัน และมิตรไม่ควรทำลายมิตร" แต่ต้องยอมรับว่าธรรมชาติในฐานะ "เพื่อน" เพราะธรรมชาติไม่ได้เป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์เพียงอย่างเดียว ต้องยอมรับว่าชาตินั้นมีภาวะเป็นองค์ประกอบสำคัญเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุข สิ่งแวดล้อมจึงมีสิทธิ์ในตนเองที่จะดำรงอยู่เคียงคู่กับสิ่งทั้งหลาย การยอมรับสิทธิตามธรรมชาตินี้ นำไปสู่หลักความสัมพันธ์ในฐานะมิตรโดยธรรมชาติ

พระพุทธศาสนาองสรรพสิ่งในลักษณะที่เป็นปัจจัยสัมพันธ์กันมีความเกี่ยวโยงถึงกัน สิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งหนึ่งย่อมก่อให้เกิดผลกระทบกับอีกสิ่งหนึ่งด้วย และสิ่งหนึ่งก็ได้รับผลประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากอีกสิ่งหนึ่งเสมอ ด้วยเหตุนี้เองตามข้อความในนิทานชาดกอังการเปตวัตรเมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นว่าเมื่อมนุษย์รู้ถึงผลที่จะได้รับหรือเกิดขึ้นจากการทำลาย

^{๑๑}E.F. Schumacher, *Small is Beautiful : A Study of Economics as if People Mattered*, อังโน, สำนัก อคิวัฒน์สิทธิ์, ทศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยา, อังแล้ว, หน้า ๑๒.

สรรพสิ่งรอบตัวแล้ว มนุษย์ไม่ควรทำลายสิ่งเหล่านั้น ได้ทรงใช้คำว่า “เพื่อน” หรือ “มิตร” เรียกสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น โดยตรัสว่า

“บุคคลนั้นหรืออนที่เงาแห่งร่มไม้ใด (หรือได้รับประโยชน์จากสัตว์ใด ก็ไม่ควรห้กรานต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นผู้เลวทรามแท้แล”^{๑๔}

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นเป็นรูปของเหตุผลได้ดังนี้

มนุษย์ดำรงอยู่ได้เพราะมีสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เป็นสิ่งเกื้อกูลแก่มนุษย์ สิ่งทีเกื้อกูลแก่มนุษย์นับเป็นมิตรของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจึงนับเป็นมิตรภาพของมนุษย์ การทำลายมิตรย่อมเป็นการเลวทราม มนุษย์จึงไม่ควรทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะการทำลายมิตรนั้นเท่ากับเป็นความเลวทราม

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา สรรพสิ่งเป็นมิตรของกันและกันและอยู่ในฐานะเป็นมิตรของมนุษย์ เหตุผลในข้อสรุปนี้เกิดมาจากความจริงที่ว่า เพราะแม้สรรพสิ่งจะอิงอาศัยกันและกันต่างพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความอยู่รอดของทั้ง ๒ ฝ่าย สรรพสิ่งจึงอยู่ในฐานะแห่งความเป็นเพื่อนกัน พื้นฐานเช่นนี้นำไปสู่การปฏิบัติทางจริยธรรมสิ่งแวดล้อมว่า “จงปฏิบัติต่อสิ่งธรรมชาติอย่างเช่นเพื่อน”

มนุษย์กับธรรมชาตินั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เมื่อใดมนุษย์ขาดจริยธรรมต่อธรรมชาติ ทำร้ายทำลายธรรมชาติแล้ว สักวันหนึ่งธรรมชาติเองก็จะย้อนมาทำลายล้างมนุษย์ให้พินาศย่อยยับไปได้เหมือนกัน ดังจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้ข่าวคราวเรื่องธรณีพิบัติต่างๆ เกิดขึ้นติดๆ กันหลายครั้ง แต่ครั้งนั้นคร่าชีวิตผู้คนไปเป็นจำนวนมาก ภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกที นับตั้งแต่ธรณีพิบัติภัยคลื่นยักษ์สึนามิ ทำให้มีคนเสียชีวิตไปหลายแสนคนความเสียหายกินวงกว้างไปหลายทวีปไม่ว่าจะเป็นเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา หรือเหตุการณ์พายุเฮอริเคน แคทรีน่า ก็ทำความเสียหายในหลายรัฐของประเทศสหรัฐอเมริกา มีผู้คนล้มตายไปถึง ๓ หมื่นกว่าคน

ปรากฏการณ์เหล่านี้อาจจะเรียกว่าธรรมชาติพิโรธก็ว่าได้ เมื่อเราสืบสาวราวเรื่องแล้วก็จะพบว่าที่ธรรมชาติพิโรธออกมาอย่างนี้ก็เนื่องจากขาดความสมดุลของธรรมชาติ และตัวการทำลายความสมดุลของธรรมชาติอย่างร้ายแรงก็คือมนุษย์เราเอง ที่นี้หนทางที่จะแก้ปัญหานั้นทั้งหมดในเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติและสภาพแวดล้อม คือเราจะต้องหาจุดลงตัวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้เด่นชัดว่ามนุษย์จะสัมพันธ์กับธรรมชาติในลักษณะไหน มีท่าทีความรู้สึกต่อกัน

^{๑๔} จู.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๘๘.

อย่างไร พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๕} จึงเน้นย้ำไว้ว่าจะต้องมาแก้ปัญหาที่รากฐานของความคิดที่มีมาแต่ดั้งเดิมเสียใหม่ว่ามนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ มนุษย์มองธรรมชาติเป็นเพียงเครื่องประดับเพื่อจะมาอำนวยความสะดวกสุขแก่มนุษย์เพียงอย่างเดียว แต่ให้มองเสียใหม่ว่ามนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ขอมรับการเป็นสิ่งที่มีความหมายในตนเองเท่าเทียมกับการมีอยู่ของมนุษย์ และสัตว์ในฐานะเป็นองค์ประกอบหนึ่งทาง "ภาวะสัมพันธ"

ด้วยแนวความคิดข้างต้น ทำให้เป็นวิถีธรรมชาติที่แวดล้อมจะคงอยู่และรอดพ้นจากการทำลายด้วยวิธีการใด ๆ ที่ไม่เป็นไปตามกระบวนการทางภาวะสัมพันธที่เหมาะสมหรือทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมไปโดยปราศจากความสมดุล แม้ว่าหลักจริยธรรมเช่นนี้จะปรากฏในความสำนึกของพวกมนุษย์เป็นเวลาช้านานแล้วก็ตามแต่ก็ยังเป็นเพียงรูปแบบของความสำนึกที่ถูกกดบังด้วยความโลภหรือ โลภะในใจที่ไม่อาจจะสละละคลายได้ ตัณหา มานะ ทิฎฐิเป็นตัวบงการความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ พัฒนาการทางเทคโนโลยีที่ก้าวไกลหาฐูไม่ว่ามันกำลังย้ายสภาพแวดล้อมให้เสื่อมโทรมลงไปอย่างรวดเร็ว กว่ามนุษย์จะหวนคำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ก็สายไปแล้ว เพราะได้สูญเสียสภาพสิ่งแวดล้อมไปมากแล้ว การเรียกร้องเพื่อการอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมจึงกลับมามีบทบาทอีกครั้ง

เมื่อมองพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ดั้งเดิมแล้วจะพบว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ในโลกปัจจุบันนี้ ยังไม่เกิดขึ้นในประเทศอินเดียสมัยก่อน พ.ศ. ๖๐๐ เราต้องการทราบหรือไม่ คำสอนของพระพุทธเจ้าช่วยให้เราเข้าใจการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันหรือไม่ คำสอนทางจริยศาสตร์และปรัชญาทั่วไปของพระพุทธเจ้าเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อคำถามที่เจ้าชายสิทธัตถะแสวงหาคำตอบในเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ ปัญหาชีวิตและความตาย นับเป็นเวลายาวนานที่พระพุทธองค์แสวงหาคำตอบของคำถามเหล่านี้ จนกระทั่งได้ตรัสรู้

คำสอนพื้นฐาน คือ ไตรลักษณ์ ชันธ ๕ ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจดา อริยสัจจ ๔ อนัตตา และความเข้าใจเรื่องจักรวาลในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่ให้ความกระจ่างทั้งด้านจิตและจริยศาสตร์ซึ่งคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ถูกนำเสนอให้หัวข้อเหล่านี้ และทำที่คำสอนพระพุทธศาสนาด้านสิ่งแวดล้อมก็เป็นหัวข้อธรรมเหล่านี้เช่นกัน

๒.๓.๑ พุทธปรัชญา : มองธรรมชาติแบบองค์รวม

การรู้ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร ควรจะต้องรู้ความจริง (Fact) ที่เรียกว่าเป็นธรรมชาติ (Nature) และมนุษย์ดำรงอยู่เป็นส่วนหนึ่ง กระบวนการทางธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในส่วน

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแปลน พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๖.

ที่เป็นรูปธรรม ที่เราใช้ประสาทสัมผัสได้โดยตรงหรือรู้ได้โดยผ่านเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ได้นั้น มีสภาวะ (Condition) เป็นอย่างไร พุทธปรัชญาเป็นการกล่าวถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งถือได้ว่าเป็นความรู้ที่เป็นสัจจะ (Truth) และเป็นเนื้อหาสำคัญที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติของวัตถุ คำสอนในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงธรรมชาติทั้งหลายมีอยู่ ๔ สภาวะ คือ

๑. ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน

๒. อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ

๓. เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ

๔. วาโยธาตุ คือ ธาตุลม

สภาวะของธาตุเหล่านี้เป็นการนำมารวมประเภทกันไว้ และธาตุเหล่านี้ดำเนินไปตามลักษณะไตรลักษณ์คือ

๑. อนิจจัง (Impermanence) คือ ภาวะความไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา

๒. ทุกขัง (Conflict) คือ สภาวะกดดัน ทำให้สิ่งต่างๆ อยู่ในสภาวะนั้น ไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลง

๓. อนัตตา (Non-Self) คือ ความไม่มีตัวตนของมันเอง การที่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้เป็นภาวะที่ปรากฏชั่วคราวเท่านั้น

ธาตุต่างๆ เหล่านี้ มีการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ อาจเปลี่ยนแปลงจากที่หนึ่ง ไปสู่อีกที่หนึ่ง บางเวลาอาจอยู่เป็นองค์ประกอบของดิน บางเวลาอาจไปอยู่เป็นองค์ประกอบของพืช เปลี่ยนแปลงเช่นนี้อยู่เสมอ มีการเกิดขึ้น คงอยู่ และสูญสลายไปเป็นวัฏจักรนั่นเอง

๒.๓.๒ ธรรมชาติของชีวิต (Nature of Life)

สิ่งมีชีวิตประกอบขึ้นด้วยธาตุต่างๆ ที่กล่าวไว้แล้วซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติ และอาศัยแรงหรือพลังงานที่มีอยู่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนย้ายธาตุต่างๆ เกิดขึ้น สิ่งที่มีชีวิตต้องการปัจจัยเพื่อการมีชีวิต เรียกว่า อาหาร อากาศ และน้ำ ซึ่งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ทำให้เราได้ว่า ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตนั่นเอง และทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตนั้น ประกอบด้วยธาตุต่างๆ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า สิ่งมีชีวิตประกอบขึ้นด้วยสิ่งไม่มีชีวิตนั่นเอง และทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตก็มีสภาพการเกิดคงอยู่ และบังคับไปตามกฎธรรมชาติ ที่เรียกในพระพุทธศาสนาว่า “ไตรลักษณ์” แต่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีโครงสร้างซับซ้อนกว่าอย่างอื่น และมีสมองหรือปัญญาที่จะคิดมากกว่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ จึงรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และมีการปรุงแต่งชีวิตมากขึ้นจึงมีความต้องการซับซ้อนมากขึ้น ดังที่ Abraham H.Maslow กล่าวถึงความต้องการของมนุษย์ว่ามีลำดับขั้นต่างๆ เช่น ความต้องการทางร่างกาย ความต้องการความปลอดภัย

ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ความต้องการความรัก ความต้องการแสดงออก เมื่อลำดับความต้องการขั้นต้นได้รับการตอบสนองแล้วก็就会有ความต้องการระดับที่สูงขึ้นหรือประณีตขึ้น^{๑๖}

๒.๓.๓ ลักษณะร่วมกันของชีวิตและธรรมชาติ

โลกทัศน์ของชาวตะวันตกทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากเบคอน และเคส์คาร์ต มีโครงสร้างแนวคิดแบบทวินิยม ที่แบ่งแยกมนุษย์ผู้มีจิตออกจากโลกธรรมชาติที่เป็นกายภาพ อันส่งผลให้เกิดการแปลกแยกมนุษย์ออกจากโลกธรรมชาติ ด้วยการมองโลกธรรมชาติเป็นเพียงวิถีไปสู่จุดหมายของมนุษย์ วิทยาศาสตร์ในกรอบความคิดเช่นนี้คือ การหาความรู้และนำความรู้นั้นมาพิชิตโลกธรรมชาติ เพื่อนำโลกธรรมชาติมารับใช้มนุษย์ ดังนั้น

“เราจึงพบว่าวิทยาศาสตร์ศึกษาแต่ธรรมชาติภายนอกในโลกแห่งวัตถุ ไม่ได้มองมนุษย์รวมอยู่ในภาพรวมของธรรมชาติ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มองว่าธรรมชาติครอบคลุมถึงมนุษย์ และมีได้มองมนุษย์ว่าครอบคลุมธรรมชาติเอาไว้ในตัวด้วย”^{๑๗}

จุดหมายของการหาความรู้ในโลกทัศน์ของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แตกต่างจากจุดหมายของการหาความรู้ในพุทธปรัชญา ที่มองโลกว่าเป็นเอกภาพของสามัญลักษณ์ที่ทุกสิ่งในโลกรวมถึงมนุษย์ มีร่วมกัน นั่นก็คือ อนิจจลักษณ์ ทุกขลักษณ์ และอนัตตลักษณ์

“ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่เป็นธรรมชิตี เป็นธรรมนิยามว่า

๑. สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง
๒. สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์
๓. ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา

ตถาคตตรัสรู้เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เขาใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”^{๑๘}

ลักษณะทั้ง ๓ เกี่ยวโยงและเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๑๙}

^{๑๖}Edward Hoffman, *The Right to be Human : a Biography of Abraham Maslow*, อ้างใน, ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๐.

^{๑๗}พระเทพเวที (ประยูร ชาญโต), พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๖.

^{๑๘}อ.จ.ต.ก. ๒๐/๕๗๖/๓๒๒-๓๓๓.

^{๑๙}ส.สพ. ๑๘/๑/๑.

๒.๓.๔ อนัตตากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ

บุคคลเข้าใจธรรมชาติแท้จริงแห่งอัตตาของเขาซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถาวรและไม่ยึดติดต่ออัตตา นี่เป็นการนำไปประยุกต์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพราะเมื่อบุคคลมีความเข้าใจที่ถูกต้องต่ออัตตาเขาแล้ว เขาจะกลายเป็นผู้มีสติมากขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของเขา ความสนใจของเขาถูกกำหนดมากขึ้นต่อภายนอกและเขาไม่เป็นศูนย์กลางตัวเองต่อไปรวมทั้งไม่มีท่าทีที่เห็นแก่ตัว เมื่อปัจเจกบุคคลมีความเข้าใจถูกต้องมันจะสร้างรูปแบบสังคมที่สมบูรณ์อย่างอัตโนมัติ ซึ่งเป็นสังคมที่น่าอยู่ตามธรรมชาติ การเห็นอนัตตลักษณ์จะทำให้มนุษย์คลายความเห็นแก่ตัว และคลายการให้ค่าสิ่งรอบตัวที่จะนำสิ่งเหล่านี้มาบำรุงบำเรอตนเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ผู้ใคร่แจ้งเกี่ยวกับโลกทั้งปวง รู้โลกทั้งปวงตามความเป็นจริง แยกออกไปจากโลกได้ ไม่มีกิเลสในโลก ควบคุมอารมณ์ทั้งปวงได้ ปลดปล่อยกิเลสทั้งหมดได้ ผู้นั้นต้องนิพพานอันมีความสงบอย่างยิ่ง”^{๒๐}

แต่กระนั้นก็ตาม นีมิได้หมายความว่าพุทธปรัชญาปฏิเสธความต้องการพื้นฐานของขั้น ๕ พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธที่จะให้ร่างกายทุกข์ทรมานเพราะขาดปัจจัยพื้นฐาน ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึงคราวที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาจนพระวรกายซูบผอมแล้วก็ทรงเห็นว่าทุกรกิริยาใช้ทางสูวิมุติ พุทธองค์ตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหลาย เหล่าหนึ่งเหล่าใด ในอดีตกาล ในอนาคต ในปัจจุบัน ได้แสวงทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้าที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่ง ก็เพียงเท่านั้น ไม่ยิ่งไปกว่านี้ และด้วยทุกรกิริยาอันเผ็ดร้อนนี้ เราก้หาบรรลุนิพพานที่ศนวิเศษที่สามารถทำคนให้เป็นอริยะซึ่งเหนือกว่าธรรมของมนุษย์สามัญได้ไม่

จึงสรุปได้ว่าในกระบวนการเข้าสู่นิพพานนั้น เราจะต้องแก้ไขหรือทำลายโลกทัศน์ผิดๆ ที่ไม่ตรงกับสถานะจริงตามธรรมชาติเสียก่อน และโลกทัศน์ที่จะต้องเข้ามาแทนที่คือ โลกทัศน์ที่อยู่บนพื้นฐานของไตรลักษณ์อันสอดแสดงให้เห็นถึงเอกภาพของทุกสิ่งภายใต้สามัญลักษณะ หรือภายใต้ธรรมชาติเดียวกัน การรู้ตระหนักรู้เช่นนี้จะทำให้มนุษย์สามารถ “ละลาย” ภาพของตัวตนซึ่งก็จะนำไปสู่การ “ละลาย” ความเห็นแก่ตัว และนำไปสู่การปฏิเสธความมีเหตุผลของจริยธรรมที่มีท่าทีแบบอัตนิยม (Egoism) ทั้งหมด

๒.๓.๕ การมองโลกแบบองค์รวม

พุทธปรัชญาอธิบายกฎธรรมชาติหรือกฎของสาเหตุด้วยหลัก “ปัจจุสมุปบาท” หรือ การเกิดขึ้นโดยอาศัยซึ่งกันและกัน หรืออาการที่สิ่งต่างๆ อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไป โดยหลักนี้อาจเรียกอีกอย่างว่า หลัก “อิทัปปัจจยตา” ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๒๐} ม.ม. ๑๒/๒๒๕/๑๖๐.

ตลาคคทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) ก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมเนียม คือหลักอภิปัจจยตา ตลาคคตรัสรู้ เข้าถึงหลักแล้ว จึงบอก แสดง วางแบบ ตั้งเป็นหลักเปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย แล้วจึงตรัสว่า “จงดูดี เพราะ อวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ”

ภิกษุทั้งหลาย ตลดา (ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตตดา (ภาวะที่ไม่ ตลาคคเลื่อนไปได้) นัญญตดา (ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือ หลักอภิปัจจยตา ดังกล่าวมานี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท^{๒๐}

ปฏิจจสมุปบาทถือเป็นกฎธรรมชาติในความหมายที่ว่า มีจริงแบบวัตถุวิสัย (objective) มิได้ เป็นสิ่งที่จิตของมนุษย์สร้างขึ้นมา แม้ไม่มีมนุษย์ กฎดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่ นอกจากนี้กฎสาเหตุเป็น กฎที่ดำเนินอยู่ในทุกสิ่งไม่มีข้อยกเว้นและกฎสาเหตุก็ดำเนินไปในลักษณะที่ว่าหากมีเงื่อนไข ก เกิดขึ้นผลที่ตามมาจะต้องเป็น ข และมีใช่ ค หรือ ฯลฯ สมมติฐานนี้เป็นสมมติที่สำคัญเป็นกฎ สาเหตุสากล เพราะกฎสาเหตุสากลจะต้องอธิบายปรากฏการณ์อย่างไม่มีข้อยกเว้น แต่ถ้าหากมี เงื่อนไข ก เกิดขึ้นและสิ่งที่ตามมาอาจเป็นอะไรก็ได้ที่ไม่ใช่ ข แล้ว นั่นหมายความว่า เป็นไปได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่มีสาเหตุ สมมติฐานดังกล่าวจึงทำให้สามารถใช้กฎสาเหตุอธิบายปรากฏการณ์ ได้ทุกปรากฏการณ์แม้กระทั่งปรากฏการณ์ที่ดูเหมือนไม่มีสาเหตุ กล่าวคือ ปรากฏการณ์ที่ดูเหมือน ไม่มีสาเหตุ นั้น ที่จริงแล้วมีสาเหตุ เพียงแต่เพราะความรู้ของเราเกี่ยวกับลักษณะความสัมพันธ์ทาง สาเหตุลักษณะต่างๆ มีจำกัดจึงทำให้คิดว่าปรากฏการณ์นั้นไม่มีสาเหตุ

การ โยงใยกันระหว่างกระบวนการธรรมที่สัมพันธ์กันอาจจะกล่าวได้ว่า ในโลกทัศน์ของพุทธ ปรัชญา “มนุษย์” และ โลกธรรมชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มิใช่แต่เฉพาะในไตรลักษณ์ แต่ใน ความหมายที่ว่าความมีอยู่ของมนุษย์และการมีอยู่ต่อไปของมนุษย์ไม่อาจแยกออกจากโลกธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะกระบวนการธรรมทุกกระบวนการมีส่วนเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันให้ดำเนินต่อไปได้ ภาษาที่เราใช้ที่สื่อแสดงความเป็นปัจเจกเป็นภาษาที่ไร้ฐานรองรับ เพราะไม่มีอะไรในโลกมีอยู่ได้ โดยอิสระ หรือมีอยู่ได้ด้วยตัวของตัวเอง ทุกสิ่งในโลก หรือทุกกระบวนการที่มีอยู่ใน ความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นเสมอ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า โลกทัศน์ของพุทธปรัชญาเป็น โลกทัศน์แบบ องค์กรวมโดยแท้จริง ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายโลกทัศน์แบบองค์กรวมดังกล่าวโดยใช้คำว่า “ไกววัลย์” ว่า “ไกววัลย์ก็คือเป็นอันเดียวกันทั้งหมด ทั้ง โดยเวลา และทั้ง โดยเนื้อที่หรือภูมิประเทศ ถ้า

^{๒๐} ส.น. ๑๖/๖๑/๑๒๕.

มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมด ก็เรียกว่าไคววัลย์ได้ทั้งสิ้น หรือความที่มันเป็นอย่างนั้นก็เรียกว่าไคววัลยา”^{๒๒}

๒.๓.๖ หลักพุทธปรัชญาเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

คำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ เป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ชี้ทางออกจากทุกข์ทั้งกายและจิตซึ่งเราไม่สามารถปฏิเสธและหลีกเลี่ยงได้จากวันเกิดถึงวันตาย

ทุกข์ คือ ความทุกข์ทางกายและใจ แต่ชนิดของความทุกข์ที่เน้นในพระพุทธศาสนา คือ ความทุกข์ต่อการยึดมั่นในอัตตาซึ่งพระพุทธศาสนาต้องการกำจัด เมื่อเราประยุกต์หลักธรรมข้อนี้กับวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อม จะมองเห็นว่าธรรมชาติในฐานะที่เป็นส่วนรวมทั้งหมดกำลังเผชิญกับความทุกข์หรือวิกฤติอันตราย ระบบนิเวศวิทยาต้องการความสนใจอย่างรวดเร็วและกระทำหลักการให้ถูกต้องเพื่อความอยู่รอดของโลก

สมุทัย คือ สาเหตุของความทุกข์ ทุกสิ่งเกิดขึ้นได้ต้องมีเหตุ เมื่อมนุษย์เผชิญกับความทุกข์อันเป็น ผล จึงต้องมีเหตุ จริงๆ แล้ว ชาวพุทธเชื่อว่า สาเหตุแห่งความทุกข์คือ อวิชชา หรือความโง่ และอธิบายเรื่องนี้ตามแนวหลักปัจจุสมุปบาท เป็นทฤษฎีที่อธิบายการอาศัยกันเกิดและอาศัยกันดับ เหมือนโซ่ วงกลม ๑๒ โซ่ มีอวิชชา ฯลฯ โดยปรกติกการอธิบายจะเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคต แต่ท่านพุทธทาสได้ตีความและอธิบายว่าวงจรทั้ง ๑๒ เกิดขึ้นทันทีที่ความรู้สึกลึกซึ้งว่า ตัวกู ของกู ในปัจจุบันเท่านั้น เมื่อมนุษย์ผู้มีอวิชชาไม่ตระหนักถึงธรรมชาติจริงของอัตตาซึ่งเป็นมายา (Illusory) ไม่มีอัตตาที่ถาวรและไม่เปลี่ยนแปลง แต่เพราะอวิชชา มนุษย์เข้าใจผิดต่ออัตตาที่เป็นมายาว่าเป็นจริงและพยายามยึดมั่นอัตตาไว้ ฉะนั้นการเล็งดูอัตตาค่อให้เกิดทุกข์ในรูปแบบต่างๆ

นิโรธ คือความสิ้นทุกข์ เมื่อสาเหตุการเกิดทุกข์กำจัดไปแล้ว การบรรลุเสรีภาพก็จะเกิดขึ้นที่นี้เดี๋ยวนี้ เมื่อบุคคลบรรลุเสรีภาพจากการยึดมั่นถือมั่นต่อความรู้สึกที่เป็นมายาของอัตตา ผู้บรรลุนี้เรียกว่า พระอรหันต์สภาวะทางจิตใจที่เสรีภาพนี้เรียกว่า นิพพาน (Nibbana) การบรรลุนิพพาน บุคคลต้องเข้าใจเรื่องอนัตตา (Non-self) การยึดมั่นอัตตาที่ไม่จริงว่าเป็นจริงเป็นสาเหตุความทุกข์ของมนุษย์ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาที่เห็นได้ (Empirical self) แต่จริงๆ แล้วแสดงว่าอัตตาเหล่านั้นตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้นอัตตานี้ไม่เป็นจริงเพราะว่ามันไม่ได้เป็นของเราและเราไม่สามารถควบคุมมันได้

^{๒๒}พุทธทาส ภิกขุ, ไคววัลย์ธรรม, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า

มรรค คือ ทางกำจัดทุกข์ แม้ว่าโลกเต็มไปด้วยความทุกข์ พระพุทธศาสนาก็ได้เสนอวิธีการกำจัดทุกข์ไว้ด้วย เรียกว่า มรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วย

สัมมาทิฐิ ความเข้าใจถูกต้อง สามารถประยุกต์กับปัญหาสิ่งแวดล้อมคือ มนุษย์ต้องมีความรู้ความเข้าใจถูกต้องต่อตัวเองและต่อธรรมชาติภายนอก

สัมมาสังกัปปะ คือ การดำริชอบ ในการประยุกต์ในกับปัญหาสิ่งแวดล้อมข้อนี้ชี้ทางออกอย่างชัดเจนว่ามนุษย์ต้องดำริถึงรากเหง้าสาเหตุของปัญหาแห่งสิ่งแวดล้อมโลก คือ ตัวอวิชชาและตัณหาของมนุษย์เองเป็นสาเหตุ

สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ ในการดำริชอบก่อให้เกิดการเจรจา และการเจรจาชอบนั้นไม่เป็นเพียงแต่การละเว้นจากการพูดเท็จ การพูดกล่าวร้าย เป็นต้น แต่การพูดสนับสนุนในหนทางที่ถูกด้วย ถ้าบางคนกำลังทำร้ายต่อธรรมชาติ เราต้องสามารถแสดงความคิดเห็นต่อต้านและเสนอทางเลือกด้วย

สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำชอบ ได้แก่ การสุจริต ๓ รวมทั้งรักษาศีล ๕ ด้วย ในการประยุกต์ใช้กับจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม การกระทำถูกต้องสามารถเห็นได้จากหลายระดับ เช่น ป่าเสื่อมโทรมเพราะการตัดต้นไม้และขโมยทรัพยากรทางธรรมชาติ การกระทำที่ถูกต้องไม่เฉพาะบุคคลเท่านั้นที่จะไม่ทำร้ายทำลายธรรมชาติแต่ต้องรักษาเบญจธรรมควบคู่กับเบญจศีลด้วย นั่นคือ บุคคลละเว้นจากการฆ่าสัตว์หรือทำลายป่า แต่ต้องปกป้องและรักษาธรรมชาติโดยจัดหาวิธีการที่ดีที่สุด

สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ เว้นมิถาชีพ ตัวอย่าง พระพุทธเจ้าไม่สนับสนุนการค้าขายอาวุธ การค้าขายมนุษย์ การยัดอาชีพที่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น ในจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม เราไม่ควรอยู่เพื่อสนองความต้องการของตัวเองในการตัดไม้ทำลายป่า การล่าสัตว์ การผลิตสารเคมีที่เป็นเหตุทำอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

สัมมาวายามะ คือ ความพยายามชอบ เป็นความพยายามที่จะรักษาวิถีที่กล่าวมาแล้วซึ่งต้องการความพยายามที่ถูกต้องเพื่อทำหนทางที่ถูกต้องเข้มแข็ง ในจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมบุคคลต้องต่อสู้และมุ่งมั่นต่ออุดมการณ์ ถ้าเขาหยุดไปชั่วคราว เขาจะเลื่อนลงต่ำอย่างแน่นอน ตัวอย่าง การตัดต้นไม้อาจจะเป็นผลประโยชน์ต่อตัวเขา เพราะสิ่งชั่วใจให้กลับสู่สภาพเดิม ฉะนั้นต้องรักษาความพยายามที่ถูกต้องไว้ ขณะเดียวกันรัฐบาลเองต้องออกกฎหมายและทำกฎหมายเรื่องนี้ให้เข้มแข็งด้วย ทั้งสังคม ปึงเจกบุคคลต้องมุ่งมั่นและให้ข้อมูลการรักษาสีสิ่งแวดล้อมด้วยการกระทำและคำพูดของเขา และที่สำคัญต้องเป็นความรู้สึกที่ออกมาจากใจส่วนลึกของพวกเขา

สัมมาสติ คือ การระลึกชอบ เมื่อบุคคลประพฤติกฎต้องแล้วต้องต้องเป็นผู้ระลึกถูกต้องตามความรู้ที่ถูกต้องด้วย การระลึกชอบเป็นการปฏิบัติที่สำคัญซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ได้ในทุกสถานการณ์

ในจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม เราต้องระลึกถึงหนทางที่ถูกต้อง ตระหนักถึงเหตุดีของสิ่งแวดล้อมและมุ่งมั่นด้วยควาพยายามทุกด้านที่เป็นไปได้ ความคิดที่สำคัญของการอนุรักษ์คือการตระหนักถึงธรรมชาติที่เป็นองค์รวมของโลก เมื่อระลึกถึงความเข้าใจเช่นนี้มันก็จะป็นอำนาจทางจิตที่จำเป็นในการชี้นำทาง

สัมมาสมาธิ คือ การตั้งจิตมั่นชอบ บุคคลจะเป็นอิสระจากกิเลสและความคิดชั่วและความชั่ว ผลของการตั้งจิตมั่นต่อความจริงนี้เป็นการรู้แจ้งชัดที่สมบูรณ์หรือปัญญาซึ่งสามารถดึงเอาวิชาที่เป็นเหตุและทำให้เป็นคนอิสระจากเหตุแห่งความทุกข์ มรรคองค์ ๘ สามารถประยุกต์เพื่อลดวิกฤติการณ์ทางนิเวศวิทยาที่โลกเรากำลังเผชิญในขณะนี้ พระพุทธศาสนาได้อธิบายความทุกข์และแนะนำวิธีการออกจากทุกข์ ปัญหาได้ถูกอธิบายอย่างชัดเจนในรายละเอียดและเน้นเรื่องความเกี่ยวข้องระหว่างสิ่งต่างๆ ที่ไม่สามารถแยกกันได้ในโลก ต่างอาศัยซึ่งกันและกันที่เรียกว่า “สหกรณ์”

พุทธปรัชญาต่อสิ่งแวดล้อมซึ่งเชื่อมโยงสรรพสิ่งทั่วสากล ปฏิเสธความมีอยู่ของตัวตน โดยการมองทุกสิ่งในโลกบรรยายได้ด้วยกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง มีการเกิดขึ้น และดับลง อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะป็นสัตว์ มนุษย์และโลกธรรมชาติ ฯลฯ มันเป็นเพียงชื่อสมมติของกระแสที่เปลี่ยนแปลงซึ่งดำเนินไปตามเหตุปัจจัย มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยง อาศัยกันและกัน แม้แต่มนุษย์เองก็ไม่ต่างไปจากโลกธรรมชาติ จะแตกต่างเพียงเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ทุกสิ่งทั่วสากลมีภาพลักษณะร่วมกันคือไตรลักษณ์ อยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุปัจจัยหรือปัจจุสมุปบาท

การมองโลกแบบองค์รวม คือมองทุกสิ่งที่มีอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่อิงอาศัยกับทางเหตุปัจจัยจนเป็นเครือข่าย (Web) ที่แยกไม่ออก และไม่มีสิ่งใดสามารถมีอยู่โดยไม่ได้อิงอาศัยสิ่งอื่นๆ และการเปลี่ยนแปลงในจุดใดจุดหนึ่งย่อมมีผลต่อภาพรวมทั้งหมด มนุษย์ได้ได้เป็นศูนย์กลางของโลก เพราะทุกสิ่งในโลกมิได้มีอยู่เพื่อรับใช้มนุษย์ เพราะความมีอยู่ของทุกสิ่งต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่มีสิ่งใดเลยที่มีอยู่โดยเป็นศูนย์กลางให้สิ่งอื่นเข้ามารับใช้ พุทธปรัชญาเน้นความสัมพันธ์ทางศีลธรรมยัง โยงไปสู่สรรพสิ่งทั่วสากล เนื่องจากทุกสิ่งอาศัยกัน ความสัมพันธ์ศีลธรรมจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการปฏิบัติระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงการปฏิบัติของมนุษย์ต่อทุกสิ่งในโลกธรรมชาติด้วยภาวะจิตที่เรียกว่า ฉันทะ เมตตา และกรุณา

วัตถุประสงค์การมองโลกธรรมชาติและชีวิตในพุทธปรัชญาเพื่อการเรียนรู้และการปฏิบัติตนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับโลกธรรมชาติ ความรู้มิใช่อำนาจในการดูชั้นถือเอาประโยชน์จาก

โลกธรรมชาติ แต่ความรู้คือคุณธรรมในการทำตนเองให้เกื้อกูลสนับสนุนกับสิ่งอื่นในโลก ความรู้คือการหลุดพ้นพันธนาการของโลก ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยการเอา “ฉันท” เป็นจุดศูนย์กลาง และนำโลกมารับใช้ค้นหาที่โยงใยกับมายาภาพของ “ฉันท” หรืออัตตา

๒.๔ พระพุทธศาสนากับป่าไม้

ความสำคัญของป่าและการอนุรักษ์ป่าของพระพุทธศาสนานั้นมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อาจศึกษาได้จากพุทธจริยวัตรซึ่งเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ โดยเฉพาะในพระสูตรที่พบมากที่สุดคือเรื่องราวที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนาแก่บุคคลที่เข้ามาเฝ้าในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากแล้วจะเป็นสวนป่าหรือได้โคนต้นไม้ หรือในพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามพระสงฆ์ทำลายต้นไม้ หรือพรากของเขียว (ภูตคาม) ทุกชนิด ห้ามมิให้ขุดดิน ห้ามถ้ำยอจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนหญ้าของเขียว หรือในแม่น้ำลำธาร เป็นต้น^{๒๓}

๒.๔.๑ พระพุทธเจ้ากับป่าไม้

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ป่าเป็นที่อยู่ตามธรรมชาติที่บริสุทธิ์และสงบเหมาะแก่ผู้แสวงหาความวิเวก ในพุทธประวัตินั้น พระพุทธองค์ทรงใช้พระชนม์ชีพส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติในป่า ดังนั้น การเข้าใจบทบาทของพระองค์ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าโดยการศึกษาพุทธประวัติ แม้จะความสัมพันธ์ที่พระองค์มีต่อป่าและธรรมชาตินั้นจะเป็นไปเพื่อการแสวงหาโมกขธรรมก็ตาม แต่ความนิยมชมชอบในธรรมชาติของป่านั้น ก็ยากที่จะหาผู้ใดเทียบพระองค์

เจ้าชายสิทธัตถะถือพระประสูติกาลใต้ต้นสาละใหญ่ในสวนลุมพินี ในสวนนี้มีต้นสาละปลูกอยู่เป็นกลุ่ม ให้ร่มเงาเป็นที่น่ารื่นรมย์และเป็นส่วนที่พระนางลุมพินีซึ่งเป็นพระอัยยิกของพระนางมหายาเทวีประทานไว้ ตั้งอยู่ระหว่างเขตแดนของเมืองเทวทหะและเมืองกบิลพัสดุ์ พระนางทรงชื่นชมสวนนี้เป็นพิเศษ และมีคำกล่าวชมว่า "ขณะที่พระนางทอดพระเนตรลุมพินีนี้ ที่รุกขชาติมีดอกบานสะพรั่งงดงามทุกแห่งหน พร้อมๆ กับเสียงสกุณาร้องเจื้อยแจ้วประสานกับเสียงครางกระหึ่มของฝูงผึ้ง

ต่อมาในโอกาสพิเศษ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรง โปรดให้จัดพิธีแรกนาขวัญ เจ้าชายสิทธัตถะประทับอยู่ภายในใต้ร่มเงาของต้นชมพู บรรดานางพีเลี้ยงพากัน ไปดูงานพิธีกันหมด เจ้าชายของค็น้อยประทับขัดสมาธิอยู่ภายใต้โคนไม้นั้น เมื่อทรงเล่าถึงเหตุการณ์ตอนนี้พระพุทธองค์ทรงอธิบายแก่อัคริเวสสนะ ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่พระองค์ในขณะที่พระราชาบิดาทรงทำพิธีแรกนาขวัญว่า "ดูก่อน อัคริเวสสนะ ก็เรายังจำได้ว่า เมื่อคราวงานของท้าวสักการิบัติซึ่งเป็นพระบิดา เรานั่งอยู่ใต้

^{๒๓} ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒.

ร่วมค้นคว้าอันเย็น ได้สังคจากกามทั้งหลาย สังคจากอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน" ทำให้เกิดร่มเงาขึ้นรอบต้นไม้ นั่น พระเจ้าสุทโธทนะถวายความเคารพแก่พระราชบุตร เมื่อได้ทรงเห็นปาฏิหาริย์เช่นนั้น

หลังจากที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่นาน ๖ ปี ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) พระมหาโพธิสัตว์ทรงใช้เวลาในตอนกลางวันภายใต้ร่มเงาไม้สาละริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วเสด็จไปประทับยังโคนต้นโพธิ์ จนบรรลุเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า จากนั้นทรงประทับพิจารณาธรรมอยู่ ๗ วัน ต้นโพธิ์มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติเช่นนี้ จึงเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญยิ่งต่อพระพุทธศาสนา และไม่ว่าพระพุทธศาสนาจะเผยแผ่ไปที่ใด ต้นโพธิ์ก็จะขยายพันธุ์ไปถึงดินแดนนั้นๆ นอกจากนั้นเรื่องราวในพุทธทศนิกาย อปาทานยังกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตที่ทรงพระนามว่า พระติสสพุทธะ ประทานพรให้ผู้ปลูกและดูแลต้นโพธิ์นี้ ได้เป็นกษัตริย์ถึง ๓๐ ชาติ และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๖๔ ชาติ และเป็นอิสระโดยสิ้นเชิงจากภัยอันตรายต่าง ๆ

หลังจากที่พระพุทธองค์ ทรงพิจารณาปฏิจสงมุปบาทย้อนกลับ และในยามสุดท้าย ทรงพิจารณาปฏิจสงมุปบาทเดินหน้าถอยหลัง และประทับยืนพิจารณาด้านโพธิ์จากทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงสงบนิ่งอยู่ ๑ อาทิตย์ ด้วยความรำลึกถึงคุณค่าต้นโพธิ์ที่ได้ให้ร่มเงาและคุ้มกันแดดฝน ตลอดจนได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ จะเห็นว่าเหตุการณ์ตอนนี้สำคัญมาก เพราะสะท้อนให้เห็นถึงท่าทีของพระพุทธองค์ที่ทรงมีต่อต้นไม้และป่าไม้ และด้วยเหตุนี้คำสอนของพระพุทธองค์จึงปรากฏในพระไตรปิฎกอยู่เสมอว่า "บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใดไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนชั่วช้า"

ต่อมา พระพุทธองค์เสด็จไปยังต้นไทร และได้ทรงพิจารณาถึงศักยภาพของมนุษย์ในการน้อมรับพระธรรม โดยทรงเปรียบมนุษย์กับดอกบัวต่างระดับกัน บ้างก็อยู่ริมน้ำ และบ้างก็อยู่พ้นน้ำ คำสอนของพระพุทธองค์ปรากฏว่าทรงใช้การเปรียบเทียบกับต้นไม้ ดอกไม้อยู่หลายตอนเพื่อทำให้ผู้ฟังเข้าใจธรรมได้ดีขึ้น ท่าทีของพระองค์ที่ทรงมีต่อป่าไม้และต้นไม้ นั้น เพราะพระพุทธองค์จะทรงมีความชื่นชมและเห็นคุณค่า ในทางจิตวิญญาณและความปรารถนาของบรรดาสาวิกาก็จะถนอมรักษาไม้ดอก ไม้ใบทั้งปวงไว้ ต่อมา พระพุทธองค์ทรงเลือกอิสิปตนมฤคทายวันหรือสวนกวางแห่งแคว้นพาราณสี เป็นที่แสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ผู้กลายเป็นคณะสงฆ์กลุ่มแรกในพระพุทธศาสนา ณ สถานที่เดียวกันนั้น พระยสะ และสหายได้บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ในบวรพระพุทธศาสนา นับจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงเริ่มงานประกาศพระธรรมระหว่างทางที่เสด็จไปยังอุรุเวลาได้เข้าไปประทับภายใต้โคนไม้ในสวน ภัททะและสหายอีก ๓๐ คน ก็ได้เข้ามาขอรับการบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์อีกเช่นกัน พระเจ้าพิมพิสารทรงนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ได้ถวายป่าไม้ที่เรียกว่า เวฬุวัน แต่พระพุทธเจ้าและคณะสงฆ์ และที่นั่น ได้กลายเป็นวัดแห่งแรกในประวัติศาสตร์

พระพุทธศาสนา ในวัดป่าแห่งนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่บรรดาพระอรหันต์สาวก ๑๒๕๐ รูป ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน๓) ซึ่งต่อมาชาวพุทธทำพิธีทางศาสนาและเรียกวันนี้ว่า "มาฆบูชา"

อีกคราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปยังกรุงสาวัตถี คนเฝ้าสวนมะม่วงได้แบ่งมะม่วงสุกที่เก็บเพื่อถวายพระราชามาถวายพระพุทธองค์ เมื่อเสวยแล้วได้ประทานเมล็ดมะม่วงนั้นแก่คนเฝ้าสวนเพื่อนำไปปลูก กล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ทรงมีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับต้นไม้และป่าไม้มิ่วันวันสุดท้ายของพระองค์ก็ทรงใช้เวลาในป่า ทรงเลือกที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละคู่ในสวนของมัลลกะศรัย เมืองกุสินารา หลังจากที่ได้ประทานอุปสมบทให้แก่สุภทัตเถระแล้ว ทรงแสดงโอวาทแก่พระสาวก เป็นครั้งสุดท้าย จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๒๔}

๒.๔.๒ พระพุทธศาสนากับประโยชน์ของป่าไม้

พระพุทธศาสนามองเห็นประโยชน์จากป่าไม้แบบพึ่งพาอาศัยกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ป่า พันธุ์ไม้ และแหล่งน้ำ พันธุ์ไม้เป็นตัวกำหนดความสมบูรณ์ของผืนป่า แหล่งน้ำเป็นศูนย์กลางของผืนป่า สัตว์ป่าน้อยใหญ่ช่วยสร้างความเป็นเอกภาพของป่าตามธรรมชาติ ส่วนมนุษย์เป็นผู้คอยดูแล รักษา ค้ำคองให้ผืนป่าคงอยู่ ป่าไม้เป็นแหล่งรวมอยู่ของสิ่งที่มีประโยชน์มากมาย ไม่ว่าจะเป็นแหล่งความอุดมสมบูรณ์ของหน้าดิน ช่วยสร้างอินทรีย์วัตถุ เป็นแหล่งกำเนิดของดินน้ำลำธาร สร้างความชุ่มชื้นแก่ผืนป่า ควบคุมอุณหภูมิให้มีความพอดี ช่วยบรรเทาความรุนแรงอันเกิดจากน้ำหลากหรือลมพายุและเป็นแหล่งเกิดประโยชน์ด้านปัจจัย ๔ คือ เป็นแหล่งอาหารสำหรับสรรพชีวิต เป็นแหล่งเกิดวัตถุดิบของเครื่องนุ่งห่ม เป็นแหล่งสร้างที่อยู่อาศัยแก่มวลพันธุ์ไม้และสัตว์นานาชนิด เป็นแหล่งของยารักษาโรคที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาช้านาน

ด้านสิ่งแวดล้อม ผืนป่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศทำให้สภาพแวดล้อมดำรงอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์โดยเชื่อมโยงถึงการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์และพันธุ์ไม้มาช้านาน เมื่อป่าไม่มีเพียงพอ ความสมดุลตามธรรมชาติ อุณหภูมิ อากาศอินทรีย์ ปริมาณน้ำฝน สัตว์ป่า สัตว์น้ำ แหล่งน้ำ พืชพันธุ์ธัญญาหาร ก็เพียงพอแก่ความจำเป็นของมนุษย์ แต่ถ้ามนุษย์มีความต้องการเกินความจำเป็น สิ่งเหล่านี้บางอย่างอาจจะไม่เพียงพอ บางอย่างอาจจะมากเกินความจำเป็น เมื่อระบบนิเวศไม่มีความต่อเนื่องทำให้สิ่งแวดล้อมธรรมชาติขาดความสมดุลไปด้วย ย่อมมีผลกระทบต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ไม่มีที่สิ้นสุดตราบเท่าที่มนุษย์ไม่เห็นความสำคัญและคุณค่าของผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์

^{๒๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓-๖๔.

ด้านความเป็นอยู่ โดยการที่มนุษย์อาศัยผืนป่าเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกด้วยปัจจัย ๔ ทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ตลอดจนสามารถอาศัยผืนป่าประกอบอาชีพได้ เช่น การท่องเที่ยว การหาของป่า การเผาถ่าน การทำไม้ เลี้ยงสัตว์ และการล่าสัตว์ หรือเมื่อผืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ปริมาณน้ำฝนมีเพียงพอก็สามารถประกอบอาชีพทางการเกษตรได้

ด้านพัฒนาจิตใจ ผืนป่าเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ตามแบบอย่างธรรมชาติขั้นพื้นฐานในการได้ชื่นชมสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ทั่วไปในป่าธรรมชาติทำให้เกิดความสุขกายสบายใจ การที่มนุษย์มีความสุขกับธรรมชาติแวดล้อมนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้มนุษย์มีคุณภาพในด้านความสุขในชีวิต ซึ่งทุกคนควรมีสำหรับการดำรงชีวิตที่ดีงาม ส่วนความสุขขั้นสูงสุดนั้นคือความสุขอันเกิดจากการเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ จิตใจมีอิสระจากกิเลสโดยอาศัยผืนป่าเป็นเครื่องปูทางไปยังความสุขอันถาวรนั้น

ด้านอารยธรรม โดยที่มนุษย์อาศัยผืนป่าในการกำหนดวิถีชีวิต จะเห็นได้ว่าอารยธรรมโบราณที่เจริญในอดีตล้วนอาศัยธรรมชาติแวดล้อมที่เป็นเครื่องกีดกั้นซึ่งอยู่ในที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งน้ำ มีผืนป่า มีสัตว์นานาชนิดและพืชนานาพันธุ์ ถ้ามองในทางกลับกันเมื่อผืนป่า แหล่งน้ำ สภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนด การปรับตัวหรือค้ำจุนเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ที่ทำให้อารยธรรมนั้นมีลักษณะเฉพาะตัวที่ต่างกันออกไป^{๒๕}

๒.๔.๓ ประโยชน์ของป่าไม้ต่อสิ่งแวดล้อม

ป่าไม้เป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เป็นประโยชน์อย่างดีต่อมนุษย์ สัตว์น้อยใหญ่ พันธุ์ไม้ ป่าไม้สร้างความชุ่มชื้นแก่บรรยากาศ ทำให้ฝนตก เมื่อฝนตกป่าไม้มีส่วนช่วยอุ้มน้ำไม่ให้ไหลลงที่ต่ำอย่างฉับพลันอันจะทำให้เกิดน้ำท่วมได้ ช่วยกักเก็บน้ำไว้เหมือนอ่างน้ำขนาดใหญ่ทยอยส่งน้ำให้พื้นที่ใกล้ ๆ อยู่ตลอดเวลา ถ้าไม่มีป่าเพียงพอฝนก็จะแล้งเป็นเวลายาวนาน "เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคาม ดินชาติที่ใช้เป็นยาสมุนไพร ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้งไป เป็นอยู่ไม่ได้"^{๒๖} หรือฝนตกมามากจะเกิดน้ำท่วมฉับพลัน ฉะนั้นถ้าไม่มีป่าเพียงพอก็ไม่มีฝน สัตว์ป่าก็อยู่ไม่ได้ พันธุ์ไม้ก็อยู่ไม่ได้ เมื่อไม่มีสัตว์ป่า ไม่มีพันธุ์ไม้ มนุษย์ก็อยู่ไม่ได้ เรียกว่ามีความสัมพันธ์กันตลอด แต่ถ้ามนุษย์เข้าใจธรรมชาติ ปฏิบัติตามกฎหมายเกณฑ์ธรรมชาติและเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ ทุกสิ่งทุก

^{๒๕} พระมหาวิเศษ ปญญาวชิโร, "พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้", วิทยานิพนธ์ ศาสตราศตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.

^{๒๖} อ.สุตต. ๒๓/๖๓/๑๐๒.

อย่างในธรรมชาติก็เป็นอยู่ตามปกติ ซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกประโยชน์แก่มนุษย์ตามปกติ ดังมีข้อความจากพระบาลีที่น่าสนใจว่า

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็เป็นไปตามปกติ เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นไปตามปกติ หมู่ดวงดาวก็ย่อมเป็นไปตามปกติ เมื่อดวงดาวเป็นไปตามปกติ กลางวันกลางคืนย่อมหมุนไปตามปกติ เดือนกึ่งเดือนย่อมหมุนไปตามปกติ เมื่อเดือนกึ่งเดือนหมุนไปตามปกติ ฤดูและปีย่อมหมุนไปตามปกติ เมื่อฤดูและปีหมุนไปตามปกติ ลมย่อมพัดสม่ำเสมอ เมื่อลมพัดสม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไปถูกทาง เมื่อลมพัดไปถูกทาง เทวดาไม่กำเริบ เมื่อเทวดาไม่กำเริบ ฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าก็สุกเสมอกัน ภิกษุทั้งหลาย ผู้คนที่บริโภคน้ำข้าวกล้าสุกเสมอกัน ย่อมมีอายุยืน สีสวรรค์ กำลังมาก อาหารน้อย^{๒๗}

จะเห็นได้ว่าเมื่อมนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดี สุขอนามัยแข็งแรงก็สามารถปฏิบัติธรรมให้สมบูรณ์ได้ตามที่ตั้งใจไว้และสามารถคุ้มครองดูแลพันธุ์ไม้ สัตว์น้อยใหญ่ได้ตลอดจนถึงสามารถสร้างที่อยู่ให้แก่รุกขเทวดาได้ด้วย แต่ถ้ามนุษย์ไม่ประพฤติธรรม ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาศาสนาธรรมชาตินี้จะเป็นไปในทางตรงกันข้าม เมื่อนั้นฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารก็ขัดสน มนุษย์อายุไม่ยืน ผิวพรรณหม่นหมอง ไม่มีกำลังจะทำงาน เกิดโรคระบาด เมื่อเป็นเช่นนั้นนานๆ ไป พืชพันธุ์ธัญญาหาร ดินไม้ใบหญ้าจะเหี่ยวแห้งไป ผืนดินจะกลายเป็นทะเลทราย น้ำในมหาสมุทรจะลดลงเรื่อยๆ แผ่นดินและภูเขาน้อยใหญ่จะลุกเป็นไฟพุ่งจนถึงเทวโลก ดังที่ปรากฏในสุริยสูตร ว่า

เมื่อฝนไม่ตก พืชพันธุ์ธัญญาหาร พืชที่เป็นยาสมุนไพร ผืนป่าขนาดใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้งไป แม่น้ำลำคลองก็งวดแห้งไม่มีน้ำ ต่อแต่นั้นแม่น้ำใหญ่ๆ น้ำในมหาสมุทร ก็งวดแห้ง ผืนดินลุกเป็นไฟไหม้จนถึงพรหมโลก เกิดขึ้นพร้อมกับมีดวงอาทิตย์ ปรากฏขึ้นที่ละดวงจนถึงเจ็ดดวง^{๒๘}

ตามทัศนะนี้ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พันธุ์ไม้ เทวดา และสัตว์น้อยใหญ่ เป็นการสร้างความรู้สึที่ดีต่อธรรมชาติแวดล้อม เมื่อใดมนุษย์ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มนุษย์ก็จะได้รับผลกระทบอันไม่พึงปรารถนาจากธรรมชาติโดยตรง ไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นที่ต้องได้รับผลกระทบอันนั้น แม้แต่สัตว์น้อยใหญ่ พันธุ์ไม้นานาชนิดเทวดาทุกหมู่เหล่าก็

^{๒๗} อจ.จตุกก. ๒๑/๗๐/๕๘.

^{๒๘} อจ.สตุตต. ๒๓/๖๓/๑๐๒ - ๑๐๕.

พลอยได้รับผลกระทบที่ตนเอง ไม่ได้ก่อขึ้นด้วย ทำให้เห็นว่ามนุษย์มีบทบาทมากทั้งในทางทำลาย หรือเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในธรรมชาติ ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ประพฤติธรรม สิ่งแวดล้อมก็อยู่ไม่ได้ เมื่อนั้นมนุษย์ก็คงอยู่ไม่ได้เช่นกัน ไม่เพียงแต่โลกมนุษย์ที่อยู่ไม่ได้แม้แต่ เทวดาจนถึงพระพรหมก็เดือนร้อน ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดวงดาวอื่นๆ ก็ไม่เป็นไปตามปกติ หรือไม่หมุนไปตามปกติเปลี่ยนเส้นทางโคจร ทำให้เกิดพายุ บนโลกมนุษย์และในตัวของมันเอง เมื่อเป็นเช่นนั้นจักรวาลทั้งจักรวาลก็พลอยกระทบกระเทือนไปด้วย อันมีสาเหตุเบื้องต้นมาจาก มนุษย์ไม่ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

ขัญมิที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ สัตว์น้อยใหญ่ ล้วนสร้างความชุ่มชื้นแก่บริเวณ ใกล้เคียง โดยเป็นแดนเกิดเมฆจากการคายไอน้ำจากพืช สัตว์และการระเหยของไอน้ำจากแหล่งน้ำต่าง ๆ ดังเรื่องเกี่ยวกับเมืองอันเป็นที่อยู่ของยักษ์น้อยใหญ่ซึ่งมีท้าว กุเวรมหาราชหรือท้าวเวสวัณเป็นเจ้าปกครองอยู่มีปรากฏตอนหนึ่งว่า

ในวิสาขราชธานีนี้มีห้วงน้ำชื่อธรณีเป็นแดนที่เกิดเมฆ เกิดฝน ที่นั้นมี สระชื่อว่าภควดี เป็นที่ประชุมพญายักษ์ มีต้นไม้เป็นอันมาก มีผลเป็นทิวแถว มาก ไปด้วยหมุ่นกต่าง ๆ ทั้งนกยูง นกกระเรียน นกคูหว่ามีเสียงหวานประสานเสียง กัน มีนกชื่อว่า ชีวะ แลบางเหล่าร้องเสียงปลุกใจ มีไก่อป่า มีปูและนก โบกขรสาตกะ อยู่ในสระบัว ณ ที่นั้นมีเสียงนกสูกะ นกสาลิกาและหมุ่นกทัณฑ์มารวกะ สระนพินิ ของท้าวกุเวรนั้นงามตลอดเวลาทุกเมื่อ^{๒๕}

นอกจากจะกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองยักษ์อันเพียบพร้อมไปด้วยพันธุ์ไม้แหล่ง น้ำ สัตว์นานาชนิดทั้งสัตว์กินพืชเป็นอาหารและสัตว์ที่กินเนื้อเป็นอาหารซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งที่ใช้สั่งสอนประชาชนมาช้านานจนถึงปัจจุบัน อันเป็นการปลูกฝังความคิดคำนิยมทัศนคติที่ดีต่อ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแล้วยังมีการกล่าวถึงความสมบูรณ์ของนาภพที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอากาศอันบริสุทธิ์ ดิน ไม้ใบหญ้าแหล่งน้ำที่ใสสะอาดควรแก่นันทนาการต่อผู้มาเยือนไว้ว่า

มีหญ้าเตี้ย ๆ ไม่มีฝุ่นละออง นำมาซึ่งความเลื่อมใสเป็นที่ละความเศร้า โศกของผู้เข้าไป ในนาภพนั้นมีสระ โบกขรณีอันไม่อาภุศล เขียวชอุ่มด้วยแก้ว ไพฑูรย์ มีดินมะม่วงดูสวยงามทั้ง ๔ ทิศ กิ่งหนึ่งมีผลสุก อีกกิ่งหนึ่งมีผลอ่อน ออกดอกออกผลเป็นเนืองๆ^{๒๖}

^{๒๕}ที่.ปา. ๑๑/๑๒๑/๒๑๔.

^{๒๖}จุ.ชา. ๒๗/๒๔๕๕/๕๕๓.

และปรากฏอยู่หลายแห่งที่กล่าวถึงความเป็นธรรมชาติแวดล้อมที่สวยงามของเทวโลกอันสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด และสัตว์น้อยใหญ่ ซึ่งเป็นอานิสงส์ที่เกิดจากการบำเพ็ญบุญ ในมัญชิฎฐวิมาน ตอนหนึ่งกล่าวถึงความสวยงามของดอกไม้ที่ร่วงลงมาต้องกายแก่ผู้ยืนอยู่ใกล้ ๆ ท่ามกลางลมพัดอ่อน ๆ ผุ่ยนกบินไปมาไว้ว่า

เข้าสู่ป่าร้างอันมีดอกบานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง ยืนที่โคนต้นรังคันใด ๆ ต้นรังนั้น ๆ ก็โน้มกิ่งงาม โปรยปรายดอกผลลงต้องอวัยวะของท่าน ป่าร้างนั้นอันลมพัดพานแล้วกิ่งก้านสบัดโบกไปมาเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่นกกา มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทิศน้อยใหญ่ดุจดังต้นอุโลกฉะนั้น ท่านย่อมสุดคมกลิ่นหอมหวานนั้น”^{๑๑}

จากทศนะที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ด้วยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มีอยู่ในเมืองชัษย์ นาคภพ และเทวโลกนี้ทำให้เห็นว่า ทุกสถานที่ที่ต้องการความพอดีตามธรรมชาติอันมีพันธุ์ไม้เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ ทั้งชัษย์ นาค เทวดา ล้วนก็ต้องการธรรมชาติที่ดี เช่นเดียวกันกับมนุษย์ หนึ่งในโลกมนุษย์นั้นผืนป่าเป็นประโยชน์แก่สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เป็นอย่างมากต่อการสร้างสังคมพืชและสัตว์น้อยใหญ่ที่หลากหลายรวมทั้งเป็นประโยชน์แก่มนุษย์โดยตรง เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล พันธุ์ไม้มีโอกาสเจริญเติบโตอันเป็นการสร้างแหล่งอาหารแก่มนุษย์และสัตว์ เมื่อมีพันธุ์ไม้สมบูรณ์เพียงพอ ก็เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยแก่สัตว์ป่า สร้างแหล่งน้ำตามธรรมชาติอันมีคุณค่ายิ่ง ถ้าฝนตกน้อยพื้นที่นั้นก็เลยไม่มีความอุดมสมบูรณ์ไม่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ “มีดินร่วนล่วน มีดินเหนียวล่วน มีหินน้อย มีกรวดน้อย มีกระเบื้องน้อย มีแร่ น้อย มีดินร่วนมาก มีดินเหนียวมาก แม้ดินยังไม่ถูกเผา”^{๑๒} แต่ฝนตกน้อยกว่า ๔ เดือนต่อปี ก็เรียกว่าพื้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์ แม้แต่การสร้างบ้านเมืองก็ต้องดูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อมด้วยไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ พันธุ์ไม้ ภูมิประเทศทั้งการสร้างเมืองในสถานที่ใหม่และการสร้างในสถานที่ที่เป็นเมืองเก่าที่พบเห็น “เมื่อกำลังเดินตามทางนั้นอยู่ พบเมืองเก่าพบราชธานีโบราณ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยสวนป่า ป่าไม้ สระ โบกขรณี มีเชิงเนินล่วนนารื่นรมย์ที่คนก่อนๆ เคยอยู่อาศัยมา”^{๑๓} ควรสร้างเมืองขึ้นมาใหม่เพราะมีสวนป่า ป่าไม้ แหล่งน้ำอันอุดมสมบูรณ์อยู่แล้วง่ายต่อการสร้างเมืองและเมืองที่มีอยู่แล้วจะเป็นเมืองใหญ่หรือเล็กจะพร้อมด้วยหมู่ชน สัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า ต้นไม้ ใบหญ้า รวมทั้งแหล่งน้ำ ดังที่ปรากฏในอัมพฤษสูตรว่า

^{๑๑} จุ.วิ. ๒๖/๓๕/๖๕.

^{๑๒} วิ.มหา. ๒/๓๕๐/๒๒๕.

^{๑๓} ตี.นิ. ๑๖/๒๕๓/๑๒๘.

ก็โดยสมัยนั้น พราหมณ์ไปกษรชาติ อยู่ครองเมืองอุกกัฏฐะอันคับคั่งด้วย
ประชาชนและหมู่สัตว์อุดมด้วยหญ้า ต้นไม้ ต้นน้ำ สมบูรณ์ด้วยธัญญาหารซึ่งเป็น
ราชสมบัติอันพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นช่วยพรหม
ไทย^{๑๔}

จะเห็นได้ว่า ตามหมู่บ้านในชนบท เมืองน้อยใหญ่ในเขตชุมชนจะปรากฏว่ามีสวนป่า ป่า
ไม้และแหล่งน้ำอยู่เอื้ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนเสมอทั้งในด้านแหล่งหาอาหาร ยารักษา
โรค เครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนถึงเป็นสถานที่นันทนาการ

อีกนัยหนึ่งพระพุทธศาสนาสอนให้มองป่าไม้เป็นธรรมชาติแวดล้อมที่งดงามน่ารื่นรมย์อัน
เป็นปัจจัยหนึ่งแห่งการสร้างความสุขทางกายและทางจิตใจสร้างความสวยงามความร่มรื่นแก่ผู้อยู่
ในผืนป่า ดังนิทานชาดกเรื่องหนึ่งกล่าวถึงความหลากหลายของพันธุ์ไม้หมู่สัตว์ แหล่งน้ำ ในผืนป่า
อันเป็นที่พำนักอาศัยของคาบสไว้ว่า

ใกล้อาศรมนั้น มีรุกขชาติเป็นอันมาก มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว
มะรุุม โลท บัวบก การเกด จันทน์กระพ้อ หมากร หอมควาย กำลั้งออกดอกชูช่อ ที่
นั้นมากไปด้วยต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นสาละ ต้นกุ่ม ต้นหว้า ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยาง
ต้นราชพฤกษ์ ต้นแคฝอย ต้นจิก ต้นลำเจียก กำลั้งส่งกลิ่นหอมนำชวนใจ ถั่วแระ
อ้อแรม ถั่วป่า ต้นมะพลับ ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วเหลืองเมล็ดเล็ก กล้วย ข้าว ราชดัด
ที่เกิดเองมีอยู่เป็นอันมากที่อาศรมนั้น มีสระ โบกขรณีที่เกิดเองงดงามไม่ขุ่น มีท่า
ราบเรียบ น้ำใสจิตสนิท ไม่มีกลิ่นเหม็น มีปลาต่าง ๆ เช่น ปลาตุ๊ก ปลาทราย กุ้ง
ปลาตะเพียน ปลาจลลาด ปลาเกา ว่ายอยู่ดลาดลำ ในสระมีขอบคัน มีเหี่ยวมากชนิด
มีกต่าง ๆ เช่น หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกคู้เหว่าลาย นกเงือก นกโพระดก มีอยู่
มากมาย มีชนปักษีอันวิจิตร พวกกันจับอยู่อย่างสบาย มีอาหารมาก มีสัตว์และเนื้อ
นานาชนิดมากมาย เช่น สิงโต เสือโคร่ง ช้าง หมู เสือปลา เสือดาว แรด โกลาน
ละมั่ง กวาง หมูป่า ระมาด กวาง กระทิง มีอยู่มาก พื้นดินหินเขางามวิจิตรไปด้วย
ดอกไม้ทั้งหมุ่นกก็ส่งเสียงร้อยก็ก้อง เป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าสัตว์ปักษี^{๑๕}

^{๑๔}ที.ที. ๕/๑๔๒/๑๑๔.

^{๑๕}พ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๐ - ๑๐๑.

ในพื้นที่แห่งนี้เป็นที่อาศัยอยู่ระหว่างมนุษย์ สัตว์ป่า นานาชนิด พันธุ์ไม้นานาพันธุ์ โดยไม่เบียดเบียนรบกวนกันและกัน นี่ทำให้เป็นถึงจินตนาการของมนุษย์ในสมัยพุทธกาลกล่าวความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อมต้องประกอบด้วยพันธุ์ไม้ทั้งที่เป็น ไม้ทั่วไปและที่เป็นพืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์ป่า สัตว์ปีก สัตว์น้ำ และแหล่งน้ำ โดยที่มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่อาศัยพักอยู่ในป่าแห่งนั้นเท่านั้น ในสถานที่แห่งใดมีต้นไม้ใหญ่บริบูรณ์ไปด้วยดอกผลย่อมเป็นที่อาศัยของสัตว์น้อยใหญ่ ย่อมมีเสียงร้องของนกนานาชนิด เสียงร้องคำรามของสัตว์ใหญ่ การเที่ยวหากินของสัตว์ทั่วไป ล้วนสร้างบรรยากาศอันน่ารื่นรมย์ยิ่งนักแก่ผู้พำนักอยู่หรือผู้มาเยือนในผืนป่าแห่งนั้น แม้แต่การที่ฝนตกก็สามารถสร้างความภิรมย์ความสุนทรีและสร้างจินตนาการแก่ผู้อยู่ดังที่พระ โคธิกเถระกล่าวไว้ว่า "ฝนตกลงมา มีเสียงไพเราะดังเสียงเพลงขับ กุฎิของเรามุงดีแล้ว มีประตุน้ำต่างชนิดชนิดจิตของเราที่ตั้งมั่นดีแล้ว ถ้าท่านปรารถนาจะตกก็เชิญตกลงมาเถิดฝน"^{๓๖} การที่ฝนตกหาได้สร้างการรบกวนแก่ผู้ปฏิบัติธรรมในผืนป่าไม้ แต่กลับสร้างบรรยากาศที่พึงพอใจมากกว่าเดิมอีก สำหรับบุรุษผู้หนุ่มสาวแล้วมีการกล่าวถึงป่าไม้ในลักษณะสร้างบรรยากาศที่ดีต่อกัน สร้างความเข้าใจต่อกันดังที่ชายผู้หนึ่งพูดเกี่ยวพระสภานเถรีว่า "ฤดูนี้เริ่มฤดูฝน เชิญท่านมารื่นรมย์กันในป่า ไม้มีดอกสะพรั่งเกิด ต้นไม้มีดอกบาน เมื่อถูกลมโชยพัดไปมา ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปตามลม"^{๓๗} ถึงแม้การพูดเกี่ยวของบุรุษนั้น ไม่ประสบความสำเร็จในเชิงชู้สาว แต่ทำให้เห็นจินตนาการถึงการกล่าวอ้างสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้เกิดความสุนทรีแก่เพศตรงข้าม^{๓๘}

ป่าไม้สร้างเสริมความสวยงามแก่สถานที่อยู่อาศัย สร้างความรื่นรมย์แก่ผู้พบเห็นแม้บางแห่งจะมีพันธุ์ไม้ไม่มากนักแต่ก็สามารถสร้างประโยชน์แก่สิ่งแวดล้อมได้บ้างพอสมควรดังเช่นอาศรมของอภิสสังคคาบส^{๓๙} มีการกล่าวถึงเพียงต้นกล้วย ต้นสมอ ก็สามารถช่วยสร้างความสวยงามแก่สถานที่ได้ด้วย สถานที่ใดมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ สถานที่นั้นย่อมมีประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นบรรยากาศความร่มเย็น เป็นสถานที่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นสถานที่สร้างสังคมพืชที่หลากหลาย เป็นแดนของเมฆฝน สร้างความชุ่มชื้นแก่พื้นที่ใกล้เคียง เป็นต้นกำเนิดของแหล่งน้ำ สร้างความพอดีของธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ดินมีอินทรีย์วัตถุเพียงพอแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้นานาชนิด ช่วยสร้างแหล่งอาหารแก่สัตว์ป่าน้อยใหญ่รวมทั้งมนุษย์ด้วย

^{๓๖} จุ.เถร. ๒๖/๑๘๘/๒๗๒.

^{๓๗} จุ.เถรี. ๒๖/๔๗๒/๔๕๐.

^{๓๘} พระมหาวิเศษ ปญญาวิโร, "พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้", วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๕ - ๑๑๑.

^{๓๙} จุ.ชา. ๒๘/๔/๑.

ธาตุน้ำ น้ำมีเพียงพอแก่การใช้หล่อเลี้ยงชีวิตในพื้นที่ป่าและบริเวณใกล้เคียง ช่วยสร้างความชุ่มชื้น ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช่วยลดความรุนแรงอันเกิดจากอุทกภัย และเป็นการสร้างแหล่งน้ำขนาดใหญ่ให้อยู่คู่กับป่า ธาตุไฟ รักษาอุณหภูมิให้พอเหมาะแก่สิ่งมีชีวิตในบริเวณพื้นที่ป่าแห่งนั้น ช่วยสร้างความชุ่มชื้นอันยากต่อการเกิดไฟป่า ธาตุลม การหมุนเวียนของอากาศเป็นไปตามความเหมาะสมแก่พื้นที่ ช่วยบรรเทาความรุนแรงอันเกิดจากวาตภัย ป่าไม้โดยทั่วไปจะปรับตัวไปตามฤดูกาล อุณหภูมิ ภูมิประเทศ ไฟป่า ตามความเหมาะสมในตัวของมันเอง โดยมีมนุษย์และสัตว์ป่า เป็นองค์ประกอบอยู่ห่าง ๆ ในการดูแลรักษาคุ้มครองและขยายพันธุ์^{๕๐}

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าประโยชน์ของป่าไม้มีคุณูปการอย่างมากต่อมนุษย์ เพราะมนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยป่าในการดำรงชีพตลอดจนปรับสมดุลให้กับสภาพแวดล้อม ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ถ้าขาดผืนป่าแล้วนั้นสิ่งที่ตามมาก็คือความหายนะของมนุษย์นั่นเอง

๒.๕ พระพุทธศาสนากับสัตว์

สัตว์ป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่ง จัดอยู่ในทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นทดแทนและรักษาให้คงอยู่ได้ (Replaceable and maintainable) การที่จะรักษาให้คงอยู่และให้เกิดลูกหลานขึ้นทดแทนได้นั้นจำเป็นต้องมีการปกป้องรักษาจัดหาที่อาศัย อาหารและแหล่งน้ำให้พอแก่ความต้องการ อีกทั้งต้องมีการสงวนพันธุ์ไว้มิให้ถูกทำลายจนถึงกับสูญพันธุ์ไป เพราะถ้าหากปล่อยให้สูญพันธุ์ไปแล้วก็ไม่อาจจะหาพันธุ์อื่นมาทดแทนให้เหมือนเดิมได้อีก

ประเทศไทยสมัยก่อนมีสัตว์ป่าอยู่ชุกชุม รวมทั้งมีสัตว์บางชนิดที่สวยงามและหาได้ยากในโลก เช่น เนื้อสัตว์ แรด เป็นต้น แต่ต่อมาเมื่อประเทศไทยได้พัฒนาความเจริญไปสู่ชนบท ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าตลอดจนห้วย หนอง คลอง บึง อันเป็นแหล่งหากินของสัตว์ป่าและสัตว์น้ำ ได้ถูกบุกรุกแผ้วถางทำลายกลายเป็นไร่นาที่ทำมาหากินของมนุษย์เสียจำนวนมาก ประกอบกับจำนวนประชากรได้เพิ่มมากขึ้น อุปกรณ์ในการล่า ทำลายสัตว์ป่า และสัตว์น้ำทันสมัยขึ้น จึงมีการล่าสัตว์และจับปลาทุกชนิดโดยไม่มีขอบเขตจำกัด สัตว์ป่าและสัตว์น้ำจึงร่อยหรอลงทุกวัน

สัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปในเวลารวดเร็ว บางชนิดที่เหลืออยู่ในปัจจุบันกำลังใกล้จะสูญพันธุ์ เช่น ควายป่า แรด กระซู่ โคไพร สมเสร็จ ตะมั่ง เลียงผา และกวางผา เป็นต้น ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ประชาชนชาวไทยทุกคนควรที่จะได้ช่วยกันรักษาทรัพยากรสัตว์ป่าให้คงอยู่

^{๕๐}พระมหาวิเศษ ปญญาวิโร, “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้”, วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๒.

ตลอดไป เพื่อเป็นมรดกให้อนุชนรุ่นหลังได้ใช้ประโยชน์กันต่อไป เพราะประเทศไหนก็ตามที่มี สัตว์ป่าอยู่มาก ย่อมเป็นที่เชิดหน้าชูตาแก่ประเทศนั้นๆ เพราะสัตว์ป่าเป็นเครื่องแสดงถึงระดับความ เจริญหรือวัฒนธรรมทางจิตใจมนุษย์

ปัจจุบันนี้ หลายประเทศเริ่มตระหนักถึงความสูญเสียธรรมชาติและเร่งหาทางอนุรักษ์ ธรรมชาติกันมากขึ้น องค์การยูเนสโก ก็ได้จัดตั้งองค์กรขึ้นเพื่อทำงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์มรดกทาง วัฒนธรรมและธรรมชาติของโลกขึ้น^{๔๐}

๒.๕.๑ ทักษะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสัตว์

เมื่อพิจารณาจากแง่มุมของจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนาแล้วนับว่า สัตว์นั้น เป็นสภาพชีวิตที่อยู่ในอบายภูมิ (สัตว์ในที่นี่หมายถึงสัตว์ดิรัจฉานซึ่งเป็นภพภูมิหนึ่งในอบายภูมิทั้ง ๔) เพราะสัตว์มีชีวิตอยู่ด้วยสัญชาตญาณ แรงกระตุ้น จึงไม่มีหลักศีลธรรม นอกจากกฎของ ธรรมชาติที่สัตว์ใหญ่กินสัตว์เล็ก ผู้ที่อยู่รอดคือผู้ที่แข็งแรงกว่า และไม่สามารถพัฒนาทั้งในด้านจิต วิญญาณและสติปัญญา^{๔๑} สัตว์ไม่มีความสามารถเข้าใจในสัจจะแห่งชีวิต และใน โลกของสัตว์นั้น ไม่มีปัญญาญาณ และในสภาพความเป็นอยู่ของสัตว์นั้น ใครๆ ก็อาจตกลงสู่อบายภูมิได้เช่นกัน นั้น คือมนุษย์ก็อาจเป็นสัตว์ได้ และสัตว์ก็อาจเป็นมนุษย์ได้ แม้เทวดาก็อาจเป็นสัตว์ได้เช่นเดียวกัน และ เป็นจริงในทางกลับกันด้วย

พระพุทธองค์เองในอดีตชาติ (ชาดก) เคยทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์หลายครั้ง เช่น ลิง นก ช้าง ฯลฯ ดังนั้นในวิภูสสารอันหาจุดเกิดแรกสุดมิได้ จึงไม่มีผู้ใดที่จะอ้างว่าไม่เคยเกิดเป็นสัตว์ ทั้งนี้เป็นด้วยเหตุแห่งกรรมที่ดำเนินไปในชีวิตของแต่ละคนด้วยความเสมอภาคและยุติธรรม ใน พระพุทธศาสนามีวรรณคดีต่างๆ ที่ให้คนมองธรรมชาติแวดล้อมในแง่ความสวยงาม อย่างในมหา เวสสันดรชาดก เช่น กัณฑ์จุลพนและมหาพน ซึ่งแต่ก่อนนี้เอามาเทศน์มหาชาติกันทุกปี พอเทศน์ มหาชาติ ก็มีการพรรณนาความงามของป่า และสัตว์ที่อยู่ในป่า ในด้านรูปบ้างเสียงบ้างทำให้เกิด ความซาบซึ้งใจในความงามของธรรมชาติทำให้เรารักสัตว์และมีความสุข เวลาเห็นธรรมชาติ แวดล้อมสวยงามเราก็มีความสุข เราได้ความสุขจากธรรมชาติแวดล้อม รวมทั้งจากสัตว์เช่นนกที่มี สีอันวรรณะต่างๆ ร้องส่งเสียงต่างๆ ในป่าเขาเมื่อเห็นนกบินได้ยินเสียงนกร้องเราก็มีความสุข พอ เรามีสมาธิเราก็รักมัน ทำให้เราช่วยกันรักษาป่าและสัตว์ป่าไว้ได้

^{๔๐} ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ่างแก้ว, หน้า ๕๐.

^{๔๑} กรมศิลปากร, ปัญหาพระยามิถินที่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณา การ, ๒๕๑๖), หน้า ๔๗.

วรรณคดีพระพุทธศาสนาเช่นเรื่อง มหาชาติเวสสันดรชาดก ได้ปลุกฝังจิตใจให้คนไทยมีความรักในป่าดงพงไพรและสัตว์ป่าน้อยใหญ่ แต่เวลานี้เรื่องของวรรณคดีเหล่านี้กำลังเดือนกลางจากไป เราจะทำอะไรทดแทนขึ้นมาได้ในเรื่องความรู้สึกต่อสัตว์ป่าในแง่ของความเมตตากรุณา การชื่นชมในความงาม ความรักสัตว์ การอยู่อย่างเป็นมิตร การช่วยเหลือ และอยู่อย่างไม่รักแค้น

วรรณคดีในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเมตตากรุณาต่อสัตว์นี้มีมากมาย อย่างชาดกเรื่องหนึ่งในทศชาติ มหาชาติก็อยู่ในทศชาติ แต่มหาชาติหมายถึงเฉพาะเวสสันดรชาดกในชุดทศชาติ คือ ๑๐ ชาติ และในทศชาตินั้นมีชาดกเรื่องหนึ่งที่เป็นชาดกแสดงถึงความเมตตากรุณาต่อสัตว์ป่าโดยตรง คือสุวรรณสามชาดก

สุวรรณสามชาดกเป็นเรื่องที่แสดงเมตตาบารมี พระโพธิสัตว์เกิดอยู่ในป่า และอยู่กับสัตว์ป่าอย่างเป็นมิตร ไปไหนก็ไปด้วยกัน สัตว์ป่าเช่นกวางเห็นสุวรรณสามแล้ว ไม่มีความหวาดกลัวเลย มีแต่เข้ามาหา มาแวดล้อม เวลาสุวรรณไปเอาน้ำก็มีพวกกวางมาเดินไปด้วย เอามือน้ำวางบนหลังกวางแล้วก็พากัน ไปที่สระน้ำ ตักน้ำมาแล้วกวางก็ช่วยแบกหม้อน้ำมาที่อาศรม นี่เป็นชีวิตที่อยู่อย่างเป็นกันเอง เป็นมิตร มีน้ำใจไมตรี^{๔๐}

เมื่อเราทำความเข้าใจให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นได้ว่า การทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา เท่ากับเป็นการทำลายตัวเราเองและผู้อื่นด้วย การทำลายตนเองนั้น ดังปรากฏในศิลาขั้นพื้นฐานของชาวพุทธ^{๔๑} ที่ว่า "บุคคลใดฆ่าสัตว์ พุศฺเทจ ลักทรัพย์ ประพฤติล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น คิมฺสุราเมรัยเป็นนิตย์ ผู้นั้นนับว่าชุกครากอน โคนตนเองในโลกลนี้ที่เดียว"

ในพุทธประวัติมีสัตว์ป่าเกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ กล่าวคือ ในนาคสูตร^{๔๒} กล่าวไว้ว่า สมัยนั้นช้างป่าเชือกหนึ่ง ได้ทิ้งฝูงมาอยู่ปฏิบัติพระพุทธเจ้าที่ดงรักขิตวัน ใ้ซึ่งวงทำการแผ้วถางทำพื้นที่ให้สะอาด และหาน้ำดื่มมาใช้ถวายพระพุทธเจ้า ในอรรถกถาเล่าขยายความถึงวิธีที่ช้างปฏิบัติพระพุทธเจ้าว่าทำอย่างไร และได้มีความรักนับถือในพระพุทธเจ้าอย่างไร ทำการรักษาพระองค์อย่างไรและก็ได้เล่าถึงเรื่องวานรตัวหนึ่ง ได้เห็นช้างมาปฏิบัติพระพุทธเจ้าอยู่ก็คิดอยากที่จะปฏิบัติบ้างจึงไปหักเอารวงผึ้งเก็บเอาตัวอ่อนของผึ้งออกหมดแล้วก็ได้ไปถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับแล้วก็ทอดพระเนตรเฉยอยู่ วานรนั้นก็ตรวจดูเห็นยังมีตัวอ่อนอยู่ก็เอาออกอีกจนหมดสิ้นตัว

^{๔๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗ - ๓๘.

^{๔๑}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวจนะในธรรมบท, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, ๒๕๒๒), หน้า ๒๘๔.

^{๔๒}อ.สตุตถก. ๒๓/๔๐/๕๘.

อ่อนแล้วก็ได้ถวายพระพุทธรูปเจ้าอีก พระพุทธรูปองค์ทรงบริโภคเสวยรวงผึ้งนั้น วานรนั้นก็มิใยยินดียิ่ง ได้ปีนขึ้นต้นไม้และเดินจนถึงไม้หักตกลงมาโดนตอไม้ข้างล่างเสียบจนถึงแก่ความตาย^{๖๖}

๒.๕.๒ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สัตว์

ศีลอันเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของชาวพุทธคือ ศีล ๕ นั้น ให้ความสำคัญกับการไม่เบียดเบียนชีวิตมนุษย์และสัตว์มากที่สุด จึงได้จัดไว้เป็นข้อแรก และจะนับได้ว่าเป็นแกนของศีลทั้งหมดก็ว่าได้ แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจขั้นพื้นฐานของชาวพุทธที่เห็นว่าสรรพชีวิตอยู่ในโลก ร่วมกัน หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ชีวิตนั้นมีความควรแก่การให้ความเคารพให้ความสนใจ และใส่ใจ ทุกชีวิตล้วนเป็นสหายร่วมเกิดแก่เจ็บตายร่วมชะตากรรมเดียวกัน พระพุทธรูปองค์จึงทรงให้เหตุผลในการไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ดังนี้

ดูก่อนคฤหบดี บุคคลผู้มักฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวร แม้ในปัจจุบัน แม้ในสัมปรายภพ และย่อมได้เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย อริยสาวกผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ย่อมสงบระงับภัยเวรนั้น ด้วยประการอย่างนี้^{๖๗}

สัตว์ทั้งหมด กลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทั้งหมด กลัวความตาย เปรียบตนเองกับผู้อื่นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า^{๖๘}

สัตว์ทั้งหมด กลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทั้งหมด กลัวความตาย เปรียบตนเองกับผู้อื่นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า^{๖๙}

ดังนั้นสาวกของพระพุทธรูป ในความหมายที่แท้จริง ก็ได้แก่ การเป็นผู้งดเว้นจากการพากีฬคามและภุคความ ละความประทุษร้าย หรือ พยาบาท ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์เกื้อกูลสัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้าย พยาบาท"^{๗๐}

ในวันพระ อริยสาวกตระหนักดังนี้ว่า "พระอรหันต์ละปาณาติบาต งดเว้นจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศาสตรา มีความละเอียดเอ็นดู อนุเคราะห์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต ในวันนี้ แม้

^{๖๖}วิ.มหา. ๕/๒๒๕/๓๔๖.

^{๖๗}อ.จ.ติก. ๒๐/๕๐๕/๑๕๒.

^{๖๘}อ.จ.ติก. ๒๐/๕๑๐/๑๕๕.

^{๖๙}อ.จ.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๐๒.

^{๗๐}อ.จ.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๐๓.

เราก็ละปาณาติบาต งดเว้นปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศาสตรา มีความละอาย เอ็นดู อนุเคราะห์
 เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ตลอดคืนและวัน"^{๕๑}

มีครั้งหนึ่ง สุภา พราหมณ์หนุ่มผู้หนึ่งถามพระพุทธองค์ถึงเหตุที่ทำให้มนุษย์มีความ
 แตกต่างกัน อายุสั้นบ้าง มีโรคภัยไข้เจ็บบ้าง ฯลฯ พระพุทธองค์ทรงตอบโดยใช้หลักแห่งกรรมและ
 ทรงให้เหตุผลว่า

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม นुरुชก็ตาม เป็นผู้มัก
 ทำชีวิตสัตว์ให้ตกراءง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการ
 ประหัตประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุกคติ
 วินิบาตนรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรังพร้อมสมาทานไว้อย่างนั้น ถ้าเกิดเป็น
 มนุษย์ในที่ใดๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีอายุสั้น ดูก่อนมาณพ ส่วนบุคคลบางคนใน
 โลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม นुरुชก็ตาม ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจาก
 ปาณาติบาต วางอาชญา วางศาสตรา ได้มีความละอาย ถึงความเอ็นดูอนุเคราะห์
 ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ เขาตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
 เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรังพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ แต่ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ในที่
 ใดๆ จะเป็นคนมีอายุยืน"^{๕๒}

กฎแห่งกรรมนั้นมีผลอย่างยิ่งในการสอนมิให้มนุษย์ละเมิดชีวิตอื่น ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏคำ
 สอนดังกล่าวนี้ครั้งแล้วครั้งเล่าในพระไตรปิฎก นอกจากนั้น เมตตากฎหมายก็เป็นคุณธรรมอันพึง
 พัฒนาให้เกิดขึ้นในทุกคนในชีวิตประจำวันด้วย แท้จริงแล้วการแผ่เมตตากฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่ชาว
 พุทธทุกคนพึงทำทั้งนี้เพราะ

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตา เจโตวิมุติ อันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำ
 ให้มากแล้ว ทำให้เป็นคัจฉาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ทำให้มั่น โดยลำดับ ตั้งสมมติแล้ว
 ปรารถนาด้วยดี พึงหวังอันสงส์ ๑๑ ประการ คือ ย่อมหลับเป็นสุข ย่อมตื่นเป็นสุข
 ย่อมไม่ฝันลามก ย่อมเป็นที่รักแห่งมนุษย์ ย่อมเป็นที่รักแห่งอมมนุษย์ เทวดาย่อม
 รักษา ไฟ ยาพิษ หรือศาสตรา ย่อมไม่กล้ากรายได้ จิตย่อมตั้งมั่น โดยเร็ว สิ้นน้ำย่อม
 ผ่องใส เป็นผู้ไม่หลงเมื่อทำกาละ และเมื่อไม่แทงตลอดคุณอันยิ่ง ย่อมเป็นผู้เข้าถึง
 พรหมโลก"^{๕๓}

^{๕๑} อัง.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๐๔.

^{๕๒} ที.ที. ๑/๑๓๓/๗๖.

^{๕๓} จุ.ชา. ๒๓/๒๘๔/๒๒๒.

สำหรับวิธีการทำวิปัสสนา โดยมีเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานนั้น อาจพิจารณาได้ดังนี้

ก่อน คหบดี อีกประการหนึ่ง ภิกษุมิจิตใจประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แผ่ไปสู่ทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวา แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีมัว^{๔๔}

ดังนี้เขาพิจารณาว่าจิตใจที่เปี่ยมด้วยความกรุณา เป็นผลิตผลที่มีค่ากว่า และคงทนกว่า โดยธรรมชาติ การเพ่งพิจารณาในความคิดเช่นนี้ เขาจะสามารถขจัดอาสวะได้ในที่สุด^{๔๕} นอกจากนี้ ในชาดก ก็มีเรื่องราวอยู่ไม่น้อยที่ห้ามการล่าสัตว์และการใช้สัตว์บูชาญ ในนังคฤชชาดก^{๔๖} ได้กล่าวถึงความไร้ประโยชน์ของการทำพิธีบูชาญไว้ในเรื่องราวว่า สาวกของพระอัครนิ กำลังจะทำพิธีบูชาเทพเจ้าองค์นี้ด้วยแม่วัว ปราภฏว่าขโมยได้มาขโมยแม่วัวไปแล้ว เขาจึงได้คิดว่า หากเทพเจ้าไม่สามารถดูแลของบูชาญของตนเองได้แล้ว เทพเจ้าจะดูแลสาวกอย่างไร ในทุมเมธชาดกก็มีเรื่องราวการยกเลิกใช้สัตว์ทำบูชาญ โดยที่พระราชาทรงใช้วิธีการอันชาญฉลาด ทรงให้ประกาศว่าพระองค์ขึ้นครองราชย์ได้ด้วยเหตุที่เคยได้เคยทรงอธิษฐานและทำพิธีบวงสรวงแก่รุกขเทวดาในต้นไทร โดยทรงอธิษฐานไว้ว่า "ข้าพเจ้าจักฆ่าหมู่คนที่พากันยึดถือกรรมแห่งคนทุศีล ๕ ประการ มีฆ่าสัตว์ เป็นต้น และที่พากันประพฤตยึดถืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ในรัชกาลของข้าพเจ้า แล้วจักทำพิธีกรรม ด้วยถ้ำไส้ และเลือดเนื้อของคนเหล่านั้น"^{๔๗} ด้วยเหตุนี้ การปฏิบัติซึ่งถือเป็นประเพณีมาแต่เดิมจึงได้ยกเลิกไป

ในเขตโลวาทชาดก มีเรื่องราวที่ถือได้ว่าเป็นการตอบโต้ข้อกล่าวหาเรื่องการเสพเนื้อสัตว์ เมื่อนานาญุตตะเถกาทองพระพุทธรองค์ในเรื่องการเสพเนื้อสัตว์ ขณะนั้น ท้าวพรหมทัตเป็นพระราชาครองเมืองพาราณสี พระมหาโพธิสัตว์ถือพระชาติเป็นพราหมณ์ เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นก็ได้ใช้ชีวิตในทางศาสนา ครั้งหนึ่ง เมื่อลงมาจากเชิงเขาหิมาลัยเพื่อมาหาเกลือและเครื่องเทศ วันรุ่งขึ้นก็เดินเข้าไปในเมืองเพื่อบิณฑบาต มีชายผู้มีฐานะดีผู้หนึ่ง ตั้งท่าจะหาเรื่องกับพระโพธิสัตว์ โดยนิมนต์ให้พระองค์มาอยู่ที่พำนัก แล้วให้ที่นั่งในที่ที่เตรียมไว้ พร้อมกับกล่าวว่า "อาหารเหล่านี้ ได้เตรียมไว้ให้ท่าน โดยเฉพาะ โดยการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต ความคิดนี้มีได้อยู่กับข้าฯ แต่จะอยู่กับท่าน" และกล่าวซ้ำว่า

^{๔๔} พุ.ชา. ๒๗/๒๘๔/๒๒๑-๒๒๒.

^{๔๕} พุ.ชา. ๒๗/๒๘๔/๒๒๒.

^{๔๖} ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

บุคคลผู้ไม่สำรวม ประหารสัตว์ เบียดเบียนและฆ่าสัตว์ ให้ทานแก่สมณะใด สมณะนั้นบริโภคน้ำ
เช่นนี้ ย่อมเข้าไปติดบาปด้วย"

เมื่อได้ยินเช่นนั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวโศลกบทที่ ๒ ว่า "ถ้าสมณเป็นผู้มีปัญญา แม้จะ
บริโภคอาหารที่บุคคลผู้ไม่สำรวม ฆ่าบุตรและภรรยาถวายก็ไม่เข้าไปติดบาปเลย"^{๔๘}

เมื่อกล่าวเช่นนั้น ก็ลุกขึ้นจากที่แล้วจากไป ทั้งนี้เป็นการอนุญาตให้พระสงฆ์ฉันอาหารที่
เป็นอาหารของห้องถ้ำนั้นๆ โดยในการขบฉันนั้นมิได้เป็นไปด้วยความมุงร้าย ดังนั้น จึงสอดคล้อง
กับคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงสอนในเรื่องทางสายกลาง อีกนัยหนึ่ง ให้พิจารณาว่า อาหารนั้น
เป็นปัจจัยเพื่อการยังชีพ โดยไม่จำแนกว่าเป็นเนื้อสัตว์หรือไม่

เมื่อศึกษาพระวินัยแล้ว มีข้อกล่าวถึงการห้ามไม่ให้พระภิกษุฉันเนื้อสัตว์ชนิดต่างๆ รวมทั้ง
เนื้อมนุษย์ ถ้าภิกษุรูปใดฉันเนื้อมนุษย์ จะต้องอาบัติอุลลัจจัย หนึ่ง ภิกษุยังไม่ได้พิจารณา ไม่พึงฉัน
เนื้อ รูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ นอกจากเนื้อมนุษย์แล้ว พระพุทธองค์ทรงบัญญัติห้ามภิกษุฉัน
เนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด คือ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อราชสีห์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อ
หมี เนื้อเสือดาว เนื้อหมาใน รูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ เกณฑ์ข้อนี้สามารถทำความเข้าใจได้ว่า
สังคมาของพระสงฆ์สมัยแรกนั้นเป็นสังคมาของผู้ยู่ป่า หากเสพเนื้อสัตว์ป่าก็ย่อมไม่อาจใช้ชีวิตเป็น
ผู้ยู่ป่าได้โดยสงบสุข มีเรื่องราวของพระภิกษุที่ฉันเนื้อหมาในแล้วอยู่ในป่า ปรากฏว่าถูกทำร้าย
ด้วยฝูงหมาในเพราะหมาในได้กลิ่นสาบหมาในที่ตัวของพระเหล่านั้น นอกจากนั้นพระภิกษุสงฆ์จะ
ทำการแผ่เมตตาให้แก่สัตว์เหล่านั้น ได้โดยบริสุทธิ์ใจอย่างไรในเมื่อตนเองก็ยังเสพเนื้อสัตว์นั้นอยู่

ปัญหาเรื่องการบริโภคเนื้อสัตว์เรื่องนี้ตรัสสนทนากับหมอชีวก โกมารภักจ์ แพทย์ประจำ
พระองค์พระเจ้าพิมพิสาร ราชานแห่งแควนมคธ ซึ่งได้พิจารณาตัวเป็นแพทย์สำหรับพระพุทธองค์
และพระภิกษุสงฆ์ด้วย

วันหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก เจ้าของสวนเข้าไปเฝ้าทูลว่า
คนทั้งหลายพูดกันว่าพระพุทธองค์เสวยเนื้อที่คนฆ่าเจาะจงมาถวาย ทรงรู้ช้อยก็เสวย ข้อนี้จริงหรือไม่
ตรัสตอบว่า ไม่จริง และทรงอธิบายว่า ทรงห้ามภิกษุฉันเนื้อสัตว์ที่ประกอบด้วยองค์ ๓ คือเนื้อที่ได้
เห็น ได้ฟัง ได้ดม หรือรังเกียจสงสัยว่าเขามาเพื่อตน ถ้าไม่ประกอบด้วยองค์ ๓ นี้ก็ฉันได้ พระองค์
ทรงถือเงื่อนไข ๓ ประการนี้ด้วยเหมือนกัน

ทรงแสดงเพิ่มเติมว่า ภิกษุสงฆ์สาวกของพระองค์อาศัยอยู่ในบ้านหรือนิคมใด มีจิต
ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แผ่ไปทุกทิศ ไม่คิดเบียดเบียนใครหรือสัตว์ใดๆ เลย เมื่อ
มีผู้มานิมนต์ไปฉันและได้คิดว่าขอให้เขาถวายวิณฑบาตอันประณีตแก่ตนหรือถวายอีกในวันต่อไป

^{๔๘}วิ.ม.พ. ๒/๑๘๒-๑๘๓/๗๕-๘๒.

เธอไม่กำหนดในอาหาร ไม่พัวพัน พิจารณาเห็นโทษอยู่เสมอ มีปัญญาในการถอนออก เมื่อเป็นเช่นนี้เธอจะคิดเบียดเบียนได้อย่างไร เธอชื่อว่าฉันอาหารไม่มีโทษมิใช่หรือ

หมอชีวกทูลรับว่าเป็นอย่างนั้นจริง และทูลว่าเคยได้ยิน ได้ฟังมาว่าพรหมอยู่ด้วยอุเบกขา เขาไม่เคยเห็นพรหมแต่เห็นพระผู้มีพระภาคทรงอยู่ด้วยอุเบกขา เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงเป็นพรหมที่เห็นได้

พระศาสดาตรัสว่า ราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นเหตุให้เบียดเบียนกัน พระองค์ทรงละได้ขาดแล้ว ได้หมายเอาอย่างนี้ว่าเป็นพรหม ก็ทรงอนุญาตให้กล่าวเช่นนั้นได้ ทรงอยู่ด้วยอุเบกขาได้เหตุนี้ ทรงแสดงน้ำพระทัยของพระองค์ให้หมอชีวกทรงว่า ทรงเห็นว่าผู้ใดฆ่าสัตว์เจาะจงถวายพระองค์ หรือสาวกของพระองค์ ผู้นั้นย่อมได้รับบาปเป็นอันมาก ๕ ระยะด้วยกันคือ^{๕๕}

ระยะที่ ๑ ตอนที่พูดว่าให้นำสัตว์นั้นๆ มาฆ่า

ระยะที่ ๒ เมื่อสัตว์นั้นๆ ถูกเขาผู้ถือดาบมา มันต้องประสบทุกขเวทนา

ระยะที่ ๓ เมื่อใช้ให้เขาฆ่า

ระยะที่ ๔ เมื่อสัตว์นั้นกำลังถูกฆ่าย่อมได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส

ระยะที่ ๕ เมื่อผู้นั้นให้ตาคดหรือสาวกของตาคดบริโภคน้ำอันไม่สมควร หมอชีวกทูลสรรเสริญข้อชี้แจงของพระพุทธองค์ หายข้อสงสัยในเรื่องการเสวยเนื้อสัตว์ของพระพุทธองค์

เมื่อพระเทวทัตวางแผนประทุษร้ายพระพุทธองค์ในตอนหนึ่ง ได้ส่งช้างนาฬาคีรี ซึ่งเป็นช้างที่กำลังตกมันมาตามทางที่พระพุทธองค์เสด็จ พระพุทธองค์ทรงเผชิญหน้ากับช้างนั้น รับสั่งกับช้างนั้นด้วยมธุรวาจาและประทานความกรุณา แม้ช้างตกมันก็ยังสามารับพระรัศมีแห่งความกรุณาของพระองค์ และสงบลงได้

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อมีพระภิกษุถูกงูกัดตาย พระพุทธองค์รับสั่งว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระรูปนั้นมิได้แผ่เมตตาให้แก่พญางูทั้ง ๔

คำสอนนี้ มุ่งเน้นในการอภัยทาน ไม่พึงโกรธตอบผู้เป็นศัตรู ไม่อาฆาตพยาบาท และมีความปรารถนาดีต่อศัตรู ด้วยการทำเช่นนี้ บุคคลนั้น จะมีรัศมีแห่งความเมตตากรุณาคุ้มครองตนเองให้พ้นจากภัยอันตรายจากผู้อื่น นี่เป็นท่าทีในทางจริยธรรมที่ควรมีต่อสัตว์ทั้งหลายดังปรากฏในคำสอนของพระพุทธศาสนา

ชาวพุทธพึงระวังในการใช้ชีวิตที่เป็นอิสระจากการเบียดเบียนชีวิตอื่น ความใส่ใจนี้ครอบคลุมไปถึงแม้สัตว์เล็กสัตว์น้อยที่อยู่ในน้ำอันไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า คังนั้น ในอัฐบุรุษ ๘ ประการที่พระภิกษุพึงมีติดตัวนั้น อย่างหนึ่งคือ กระบอกกรองน้ำ

^{๕๕} ม.มู. ๑๓/๕๖/๒๕๖.

พระภิกษุสงฆ์ที่ต้องการเดินทางไกลจะต้องมีระบอบกรองน้ำติดตัวเสมอ ทั้งนี้ด้วย ประโยชน์ ๒ ประการ คือ พระภิกษุสงฆ์จะได้มีน้ำสะอาดดื่มกิน ในขณะเดียวกันเพื่อป้องกันมิให้ เบียดเบียนชีวิตสัตว์เล็กๆ ที่อาจอยู่ในน้ำ และมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น แม้เทคโนโลยีสมัยใหม่จะ พัฒนาไปมาก แต่ระบอบกรองน้ำก็ยังคงเป็นหนึ่งในแปดของบริวารสำคัญของพระภิกษุสงฆ์ ทั้งนี้ เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติพระภิกษุสงฆ์ ถึงความสำคัญของชีวิต แม้ในหน่วยเล็กที่สุด

ในปาจิตตีย์^{๖๐} มีกฎข้อหนึ่งซึ่งระบุว่า "ภิกษุใด รู้ว่าน้ำนั้นมีชีวิต ใช้รดหญ้าก็ดี ดินก็ดี หรือ ใช้ให้รดก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์" นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์ไม่เพียงสวมเขียงเท้าไว้เพื่อจะได้ระวัง ไม่เหยียบสัตว์หรือแมลงโดยไม่รู้ตัว

ในกรณีต่างๆ ที่ยกขึ้นมากล่าวนี้มีข้อห้ามไว้อย่างชัดเจนว่าชาวพุทธมีความเป็นห่วงเป็นใย ต่อสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย กฎเกณฑ์สำหรับผู้อยู่ป่า คือ การใช้ชีวิตที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกับชีวิตอื่นๆ ด้วยความกรุณา และความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นที่ตั้งทางจริยธรรม

๒.๖ พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำ

สภาพวิกฤตการณ์น้ำในปัจจุบัน เกิดจากความต้องการของชุมชนเมืองเพื่อการอุปโภคบริโภค การอุตสาหกรรม การพาณิชย์ และอื่นๆ ได้เพิ่มขึ้นอย่างมากมาในปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่อภาค การเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้ชัดการวิกฤตการณ์น้ำทางภาคตะวันออกของประเทศ ทำให้เกิดการตื่นตัวครั้งใหญ่ของรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาทั้งระบบแบบบูรณาการ ผลกระทบ ต่างๆ เหล่านี้เกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ที่ตัดไม้ทำลายป่า ทำลายแหล่งต้นน้ำลำธารใน ธรรมชาติลดน้อยลงทุกปี ซึ่งนำไปสู่ปัญหาความแห้งแล้ง ขณะเดียวกันคุณภาพน้ำทั้งผิวดินก็เสื่อม โทรมลงไปหลายพื้นที่ เนื่องจากสาเหตุการปล่อยน้ำเสียที่เจือปนสารเคมีอันเป็นพิษจาก โรงงาน อุตสาหกรรม น้ำเสียที่ไม่ผ่านระบบบำบัดให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน นอกจากนี้ปัญหาน้ำใต้ดินที่ ลดระดับลงและเกิดการรุกตัวของน้ำกร่อยและน้ำเค็มในหลายพื้นที่

ธาตุน้ำเป็นธาตุที่สำคัญที่ทำให้เกิดโลก หรือวัตถุ เพราะธาตุน้ำเป็นธาตุที่ประสาน เช่น เป็น ตัวเชื่อมประสานในเหล็ก เป็นต้น พระพุทธศาสนามีท่าทีอย่างไรต่อแหล่งน้ำโดยทั่วไป การทำให้น้ำ เสียหรือการทำลายแหล่งน้ำนั้น ถือว่าเป็นบาปอย่างมาก เพราะสรรพชีวิตที่อาศัยน้ำนั้นก็จะถึงแก่ ความตาย เราควรสร้างจิตสำนึกว่ามีใช้สิ่งมีชีวิตเท่านั้นที่ขาดน้ำไม่ได้ แม้แต่สิ่งที่ไม่มีชีวิตเมื่อขาด น้ำก็จะอยู่ไม่ได้เช่นกัน^{๖๑}

^{๖๐}วิ.มหา. ๒/๒๖๑/๑๓๕-๑๔๐.

^{๖๑}ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๓.

๒.๖.๑ ความสำคัญของน้ำในพระพุทธศาสนา

ในบรรดาธาตุทั้ง ๔ ธาตุน้ำเป็นธาตุที่สำคัญและเป็นตัวประสาน เป็นตัวเชื่อมประสานในเหล็ก ในมวลสารที่ทำให้ของสิ่งนั้นยึดเกาะอยู่ได้เป็นรูปร่างต่างๆ เช่น ก้อนหิน ภูเขา ภูเขา เป็นต้น^{๖๒} ในลักษณะนี้ธาตุน้ำจึงมีอยู่ในมหาภูตธาตุอื่นๆ ด้วย ความเชื่อของชาวพุทธในสมัยแรกที่เข้าใจว่าน้ำเป็นที่หล่อเลี้ยงสรรพชีวิตทั้งหลาย ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "อะไรหนอเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย อะไรหนอเป็นสหายอย่างยิ่งในโลกนี้ เหล่าสัตว์มีชีวิต ที่อาศัยแผ่นดิน อาศัยอะไรหนอเลี้ยงชีพ บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย ภรรยาเป็นสหายอย่างยิ่งในโลกนี้ เหล่าสัตว์ที่มีชีวิต ที่อาศัยแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีพเป็นอยู่"^{๖๓}

พระพุทธศาสนา ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของน้ำฝน แม้วิญญูณแห่งฝนอาจจะมีลักษณะออกไปในทางวิญญูณนิคม แต่น้ำฝนเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับผู้แสวงหาความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินสมบัติ ดังบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับเจ้าของวัวที่มีฐานะดีคนหนึ่งดังต่อไปนี้ว่า

เรามีข้าวสำเร็จแล้วมีน้ำนมรีดจากแม่โครองรับไว้แล้ว มีการอยู่กับคนผู้เป็นบริวาร ผู้มีความประพฤติอนุกุลเสมอกัน ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำที่ เรามุงบังกระท่อมแล้ว ก่อไฟแล้ว แนะ ! ฝน หากว่าท่านยอมปรารณาก็เชิญตกลงมาเถิด เราเป็นผู้ไม่โกรธ มีกิเลสคุณหลักตอปราศจากแล้ว เรามีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่งที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำที่ กระท่อมมีหลังคาอันเปิดแล้ว ไฟดับแล้ว แนะ ฝน หากว่าท่านปรารณาก็เชิญตกลงมาเถิด^{๖๔}

บทสนทนานี้ชี้ให้เห็นว่า น้ำเป็นสิ่งจำเป็นและพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่น้ำสำหรับสิ่งที่มีชีวิตทั้งมนุษย์และสัตว์ ล้วนต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญทั้งนั้น

๒.๖.๒ พระวินัยบัญญัติเกี่ยวกับน้ำของพระสงฆ์

ในพระวินัยปิฎกนั้นปรากฏชัดเจนว่า พระพุทธองค์ทรงตระหนักและทรงห่วงใยในการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ทรงวางกฎเกณฑ์ในพระวินัยไว้เกี่ยวกับห้ามมิให้พระภิกษุสงฆ์ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลาย ลงในน้ำ ซึ่งเรื่องนี้เกิดจากพระฉัพพัคคีย์ได้ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ชาวบ้านแถบพระนครสาวัตถี ก็พากันเพ่งโทษติเตียนภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้นว่า ไฉนพระสมณเชื้อสายพระศากยบุตรจึงได้ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลง

^{๖๒} อภ.สง. ๓๔/๓๓๕/๑๖๗.

^{๖๓} อภ.สง. ๓๔/๓๓๕/๑๖๗.

^{๖๔} พุ.ชา. ๒๗/๒๗๗/๕๔.

ในน้ำเหมือนพวกคฤหัสถ์บริโภคมาแล้ว แล้วก็ได้นำเรื่องราวเหล่านี้เข้าไปกราบทูลแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงสอบถามพระภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้นว่าจริงหรือไม่ที่พวกเขา ด่าขู่อุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ พระภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้นก็ยอมรับว่าจริง พระพุทธองค์ทรงติเตียนพระภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้นแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ห้ามภิกษುದ่าขู่อุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ถ้าทำจะต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๔} เพราะฉะนั้นพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ พึงละเว้นจากการด่าขู่อุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ

ยิ่งกว่านั้น พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในจุลวรรค พระองค์ทรงให้คำแนะนำในรายละเอียดว่าห้องส้วมควรมีลักษณะอย่างไรจึงจะไม่มีกลิ่นเหม็นรบกวนบรรยากาศในพระอารามซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องใหม่ในสมัยนั้นทีเดียว เพราะว่าแม้ในปัจจุบันนี้ชาวอินเดียในชนบททั่วไปก็ยังไม่คุ้นเคยกับการใช้ห้องส้วมส่วนใหญ่ยังขับถ่ายกับตามแบบธรรมชาติเช่นตามท้องทุ่ง ริมถนน ทางรถไฟ ฯลฯ จนมีบางคนที่เคยไปอินเดียได้ล้อเลียนว่า "แขกขี้ขุย" หมายความว่าคนอินเดียถ่ายอุจจาระพร้อมกับขุยกันไปในระหว่างถ่ายอุจจาระด้วยเลย เพราะที่เขาทำอย่างนี้ได้อาจเป็นเพราะว่าเขาเห็นว่าการถ่ายอุจจาระนั้นเป็นเรื่องธรรมชาติจึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมากระมิดกระเมี้ยนเหนียมอายอะไรกันนักหนา แต่บริบทสังคมไทยเองอาจยังไม่ชินหูชินตามากนักจึงได้มองเรื่องนี้แปลก ๆ ไป แต่ในอินเดียแล้วเป็นเรื่องธรรมดา นอกจากนี่ยังทรงแนะนำรายละเอียดในการสร้างห้องน้ำเพื่อให้ถูกสุขลักษณะมีการระบายน้ำที่ดี เพราะถ้าการระบายน้ำไม่ดีนั้นก็เกิดการหมักหมมสิ่งปฏิกูลและเชื้อโรคนานาชนิดจนนำไปให้เกิดโรคร้ายแรงได้ พร้อมกับมีที่มุงบังด้วยวัสดุชนิดต่างๆ กันเช่นอาจจะเป็นมุงด้วยจาก หรือหญ้าแฝก บ่อน้ำควรมีฝาปิดเพื่อรักษาน้ำให้สะอาด ทรงแนะนำให้ทำสระสำหรับกักเก็บน้ำ ท่อน้ำและทางระบายน้ำ แสดงให้เห็นถึงความห่วงใยที่พระองค์ทรงเห็นถึงความสำคัญของการรักษาสภาพแวดล้อมให้สะอาดเป็นที่น่ารื่นรมย์^{๕๕}

เมื่อกล่าวถึงแหล่งน้ำสาธารณะ พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้มิบบ่อน้ำตามรายทาง ถนนที่มีผู้คนสัญจรผ่านไปมาเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค และทรงแนะนำให้มีการปิดฝาบ่อน้ำเพื่อเป็นการรักษาความสะอาดอีกด้วย

สำหรับที่อาบน้ำทรงแนะนำให้ทำทางระบายน้ำโดยรอบเพื่อป้องกันน้ำขัง สำหรับพื้นห้องน้ำนั้น ทรงแนะนำให้ใช้หินหรือก้อนอิฐ เป็นต้น ในการรักษาความสะอาดและรักษาสุขอนามัย พระภิกษุสงฆ์ไม่พึงทำความสะอาดพรมและอาสนะที่รองนั่งใกล้สถานที่เก็บน้ำใช้ ทั้งนี้เพื่อป้องกัน

^{๕๔}วิ.ม.หา. ๒/๗๑๓/๓๑๕.

^{๕๕}ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๗.

มิให้ฝุ่นผงและสิ่งสกปรกอื่นใดตกลงในน้ำ พระภิกษุสงฆ์พึงมีความระมัดระวังในการรักษาน้ำ ประการแรกคือเพื่อความอยู่ดีกินดีและเพื่อสุขอนามัยของภิกษุเอง ประการที่สองเป็นวิธีที่แสดงออกถึงความเคารพในสิ่งที่เราได้จากธรรมชาติ^{๖๓}

สิกขาบทในพระวินัยเกี่ยวกับน้ำมีหลายเรื่องด้วยกัน เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวพันระหว่างพระสงฆ์และอาบัติในสิกขาบทต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นภาพสะท้อนให้ภิกษุสงฆ์ได้ตระหนักถึงสถานภาพและบทบาทของตนเอง ดังสิกขาบทในพระวินัยบัญญัติดังต่อไปนี้

๑. ภิกษุรูปหนึ่งกำลังข้ามน้ำ ฝ่าสาฎกที่หลุดจากมือของพวก ช่างข้อม ไปคล้องอยู่ที่เท้า ภิกษุๆ นั้นเก็บไว้ ด้วยตั้งใจว่าจักให้แก่พวกเจ้าของๆ โจทภิกษุนั้นว่า ท่านไม่เป็นสมณะ ภิกษุนั้นมีความรังเกียจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกแล้วกรรมังหนอ จึงกราบทูล เรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุ ภิกษุผู้หาโดยจิตมิได้ ไม่ต้องอาบัติ

๒. ภิกษุรูปหนึ่งกำลังข้ามน้ำ ฝ่าสาฎกที่หลุดจากมือของพวกช่างข้อม ได้ไปคล้องอยู่ที่เท้า ภิกษุๆ นั้นมิได้โดยจิตยึดเอาไว้เสียก่อน ด้วยคิดว่า พวกเจ้าของจักเห็น พวกเจ้าของโจทภิกษุนั้นว่า ท่านไม่เป็นสมณะ ภิกษุนั้นมีความรังเกียจว่า เราต้องอาบัติปาราชิก แล้วกรรมังหนอ จึงกราบทูล เรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุ เธอต้องอาบัติ ปาราชิกแล้ว^{๖๔}

๓. สมัยหนึ่ง ภิกษุรูปหนึ่งมิได้โดยจิตลักน้ำของสงฆ์ แล้วมีความรังเกียจ จึงกราบทูลเรื่องนั้น แต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาค ตรัสถามว่า ดูกรภิกษุ เธอคิดอย่างไร? ภิกษุรูปนั้นตอบว่า ข้าพระพุทธเจ้า คิดลัก พระพุทธเจ้าข้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าเธอต้องอาบัติปาราชิกแล้ว

พระพุทธองค์ให้ความสำคัญแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็สัตว์เล็ก หรือสัตว์ใหญ่ที่อยู่ในน้ำ โดยเน้นให้ภิกษุปฏิบัติต่อสัตว์เหล่านั้น ด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา ดังสิกขาบทต่อไปนี้

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อคคาพเวจี เขตรัฐอาฬวี ครั้งนั้นพวกภิกษุชาวรัฐอาฬวี กำลังกระทำความกรรม รู้ยู่ย่น้ำมีตัวสัตว์ จึงรดเองบ้าง ให้คนอื่นรดบ้าง ซึ่งหญ้าบ้าง ดินบ้าง บรรดาภิกษุที่มกน้อย ต่างก็เพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า ไฉน พวกภิกษุชาวรัฐอาฬวีรู้ยู่ย่น้ำมีตัวสัตว์ จึงได้รดเองบ้าง ให้คนอื่นรดบ้าง ซึ่งหญ้าบ้าง ดินบ้างเล่า? แล้วกราบทูลเนื้อความนั้นแต่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุชาวรัฐอาฬวีว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้าว่า พวกเธอรู้ยู่ย่น้ำมีตัวสัตว์ รดเองบ้าง ให้คนอื่นรดบ้าง ซึ่งหญ้าบ้าง ดินบ้าง จริง

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๔} วิ.มหา. ๑/๑๕๘/๑๖๓.

หรือ? พวกภิกษุชาวรัฐอาฬวีทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงติเตียนและทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุใด รู้ยู่ว่ามีตัวสัตว์ รดกก็ดี ให้รดกก็ดี ซึ่งหญ้ำกก็ดี ดินกก็ดี เป็นปาจิตตีย์ ในเรื่องนี้มีบทภาษณีย์ ดังต่อไปนี้

๑) นำมีตัวสัตว์ ภิกษุสำคัญว่านำมีตัวสัตว์ รดเองก็ดี ให้คนอื่นรดกก็ดี ซึ่งหญ้ำกก็ดี ซึ่งดิน กก็ดีต้องอาบัติปาจิตตีย์

๒) นำมีตัวสัตว์ ภิกษุสงสัย รดเองก็ดี ให้คนอื่นรดกก็ดี ซึ่งหญ้ำกก็ดี ซึ่งดินกก็ดี ต้อง อาบัติทุกกฏ๓) นำมีตัวสัตว์ ภิกษุสำคัญว่าไม่มีตัวสัตว์ รดเองก็ดี ให้คนอื่นรดกก็ดี ซึ่งหญ้ำกก็ดี ซึ่งดิน กก็ดีไม่ต้องอาบัติ

๔) นำไม่มีตัวสัตว์ ภิกษุสำคัญว่ามีตัวสัตว์ ต้องอาบัติทุกกฏ

๕) นำไม่มีตัวสัตว์ ภิกษุสงสัย ต้องอาบัติทุกกฏ

๖) นำไม่มีตัวสัตว์ ภิกษุสำคัญว่าไม่มีตัวสัตว์ ไม่ต้องอาบัติ

ยกเว้น ภิกษุไม่แกล้ง ๑ ภิกษุไม่มีสติ ๑ ภิกษุไม่รู้ ๑ ภิกษุวิกลจริต ๑ ภิกษุอาทิกัมมิกะ ๑ ไม่ต้องอาบัติ^{๖๕}

จากสิกขาบทในพระวินัยดังกล่าวมานี้ ย่อมจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่งานด้านนวรรรมก่อสร้าง การเจริญเติบโตทางด้านวัตถุที่อยู่บนพื้นฐานแห่งความเมตตาธรรม ไม่เอาเปรียบต่อธรรมชาติ พยายามสร้างพระสงฆ์ให้เป็นแบบอย่างที่ดีแห่งการปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างเหมาะสมและถูกต้อง ทรงเน้นให้พระสงฆ์เป็นผู้นำแห่งการปฏิบัติตนในแง่การอนุรักษ์น้ำ ไม่กระทำการใดๆ อันจะเป็นแบบอย่างแห่งการคุกคามแหล่งน้ำธรรมชาติในลักษณะที่เป็นวงกว้างดังสิกขาบทในพระวินัยที่ว่า

เรื่องพระสัตตรสวัคคีย์ โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น พระสัตตรสวัคคีย์กำลังเล่นน้ำกันอยู่ในแม่น้ำจิวติ ขณะนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ ณ พระปราสาทชั้นบน พร้อมด้วย พระนางมัลลิกาเทวี ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสัตตรสวัคคีย์กำลังเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำจิวติ ครั้นแล้วก็ได้รับสั่งกับพระนางมัลลิกาเทวีว่า นี่แน่ะแม่มัลลิกา นั้นพระอรหันต์กำลังเล่นน้ำ พระนางกราบทูลว่า ขอเดชะ พระรอบพระผู้มีพระภาคจะยังมีได้ทรงบัญญัติสิกขาบท หรือภิกษุเหล่านั้นจะยังไม่สิ้นทัตในพระวินัยเป็นแน่ พระพุทธเจ้าข้า

^{๖๕}วิ.มทา. ๒/๔๐๒-๔๐๕/๓๕๑-๓๕๓.

ขณะนั้น ท้าวเธอทรงรำพึงว่า ด้วยอุบายอย่างไรหนอ เราจะไม่ต้องกราบ
ทูลพระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคจะพึงทรงทราบได้ว่า ภิกษุเหล่านี้เล่นน้ำ
ครั้นแล้วท้าวเธอรับสั่งให้นมิต์พระสัตตรสวัคคีย์มา แล้วพระราชทานน้ำอ้อยงบ
ใหญ่แก่ภิกษุเหล่านั้น รับสั่งว่า ขอพระคุณเจ้าโปรดถวายน้ำอ้อยงบนี้แก่พระผู้มีพระ
ภาค พระสัตตรสวัคคีย์ได้นำน้ำอ้อยงบนั้นไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า
พระเจ้าแผ่นดินถวายน้ำอ้อยงบนี้แก่พระองค์ พระพุทธเจ้าข้าฯ พระผู้มีพระภาคตรัส
ถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระเจ้าแผ่นดินพบพวกเธอที่ไหนเล่า? พระสัตตรส
วัคคีย์กราบทูลว่า พบพวกข้าพระพุทธเจ้ากำลังเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำ อจิรวดี
พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนและทรงบัญญัติสิกขาบทว่าเป็น
ปาจิตติย์ในเพราะกรรม คือ หัวเราะในน้ำ มีอธิบายความว่ากรรม คือ หัวเราะในน้ำ
ความว่า ในน้ำลึกพ้นข้อเท้าขึ้นไป ภิกษุ มีความประสงค์จะรื่นเริง ดำลงก็ดี ผุดขึ้นก็
ดี ว่ายไปก็ดี ต้องอาบัติปาจิตติย์

ภิกษุเล่นน้ำตื้นได้ข้อเท้า ภิกษุเล่นเรือ ภิกษุเอามือวักน้ำก็ดี เอาเท้าแกว่งน้ำ
ก็ดี เอาไม้ขีดน้ำก็ดี เอากระบือองป่าน้ำเล่นก็ดี ภิกษุเล่นน้ำ น้ำส้ม น้ำนม เปรียง น้ำ
ข้อม น้ำปัสสาวะ หรือน้ำโคลน ซึ่งขังอยู่ในภาชนะ ต้องอาบัติทุกกฏ ถึงภิกษุไม่ได้
เล่นน้ำ แต่สำคัญว่าเล่น ไม่ได้เล่นน้ำ ภิกษุสงสัยว่าเล่นน้ำ ก็ต้องอาบัติทุกกฏ

ยกเว้นภิกษุไม่ประสงค์จะเล่น แต่เมื่อมีกิจจำเป็น ลงน้ำแล้วดำลงก็ดี ผุดขึ้น
ก็ดี ว่ายไปก็ดี ภิกษุผู้จะข้ามฟาก ดำลงก็ดี ผุดขึ้นก็ดี ว่ายไปก็ดี มีอันตราย ภิกษุ
วิกัลจริต ภิกษุอาทิกัมมิกะไม่ต้องอาบัติ^๑

จากพุทธบัญญัติข้างต้นจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงละเอียดอ่อนอย่างยิ่งในเรื่องของศิลา
จารวัตรอันงดงามของพระภิกษุในการที่จะรักษาศรัทธาของชาวบ้าน เพราะความเป็นภิกษุนั้นต้อง
อาศัยศรัทธาของชาวบ้านด้วยการบิณฑบาตของขบฉันตลอดจนเครื่องปัจจัยไทยธรรมต่างๆ พระ
พุทธองค์จึงจำเป็นต้องทรงบัญญัติพระวินัยที่ให้พระภิกษุสงฆ์มีศิลาจารวัตรอันงดงามเพื่อเป็นที่
ศรัทธาของชาวบ้าน

๒.๖.๓ วินัยบัญญัติเพื่อการอนุรักษ์น้ำ

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์อาบน้ำได้นั้น มีอนุญาตไว้หลายกรณี
ด้วยกัน พร้อมกันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุอาบน้ำในหลายกรณีด้วยกัน ดัง
ข้อความดังต่อไปนี้

^๑วิ.มทา. ๒/๕๘๖-๕๘๗/๖๔๑-๖๔๓.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร อันเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นภิกษุพากันสงรงน้ำอยู่ในแม่น้ำ ตโปทา ขณะนั้นแล พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งมครรัฐเสด็จไปสู่แม่น้ำตโปทา ด้วยพระราชประสงค์จะทรงสนานพระเสียรเกล้า แล้วประทับพักรออยู่ในที่ควรแห่งหนึ่ง ด้วยตั้งพระทัยว่าจักทรงสนานต่อเมื่อพระคุณเจ้าสงรงน้ำเสร็จ ภิกษุทั้งหลายได้สงรงน้ำอยู่จนถึงเวลาพลบ ดังนั้นท้าวเธอจึงทรงสนานพระเสียรเกล้าในเวลาพลบค่ำ เมื่อประศูพระนครปิด จำต้องประทับแรมอยู่นอกพระนคร แล้วเสด็จเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่เช้า ทั้งๆ ที่เครื่องประทีปทรงยังคงปรากฏอยู่ณวายุบัคม พระผู้มีพระภาค แล้วประทับเหนือพระราชอาสน์อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท้าวเธอผู้นั่งประทับเรียบร้อยแล้วว่า ดูกรมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาแต่เช้า ทั้งเครื่องวิเลปนะที่ทรงยังคงปรากฏอยู่เพื่อพระราชประสงค์อะไร? จึงท้าวเธอกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ท้าวเธอทรงเห็นแจ้ง สมათาน อาจหาญ ร่ำเริง ด้วยธรรมีกถา ครั้นท้าวเธออันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจง ให้เห็นแจ้ง สมათาน อาจหาญ ร่ำเริง ด้วยธรรมีกถาแล้วเสด็จลุกจากที่ประทับทรงอภิวัตพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข่าว่า พวกภิกษุแม้พบพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ยังอาบน้ำอยู่ไม่รู้จักประมาณจริงหรือ? ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนแล้วบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุใดหย่อนกึ่งเดือน อาบน้ำ เป็นอาบัติปาจิตตีย์^{๑๐}

แต่พอเมื่อถึงคราวฤดูร้อน การอาบน้ำก็เป็นสิ่งที่จำเป็นยิ่งเพราะในหน้าร้อน อากาศร้อนอบอ้าว ร่างกายก็จะขับเหงื่อ ไคลออกมา ถ้าเกิดไม่ได้อาบน้ำชำระร่างกายก็จะทำให้เกิดการหมักหมมของเหงื่อไคลและเป็นที่มาของโรคผิวหนัง การอาบน้ำครั้งเดือนต่อหนึ่งครั้งย่อมไม่เพียงพออย่างยิ่งในฤดูร้อนนี้ ภิกษุจึงกราบทูลต่อพระผู้มีพระภาคว่า

ครั้นถึงคราวร้อน คราวกระวนกระวาย ภิกษุทั้งหลายพากันรังเกียจไม่อาบน้ำ ย่อมนอนทั้งๆ ที่ร่างกายชุ่มด้วยเหงื่อ เหงื่อนั้นย่อมประทุษร้ายทั้งจิวรทั้งเสนาสนะ ภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตว่า

^{๑๐}วิ.มทา. ๒/๖๐๕-๖๐๘/๖๕๕-๖๖๐.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในคราวร้อน ในคราวกระวนกระวาย เรานุญาตให้อาบน้ำได้แม้
ยังไม่ถึงถึงเดือนก็ตาม^{๗๒}

พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์บริโภคน้ำมีตัวสัตว์ พระพุทธองค์ ทรงเน้น
เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและสถานภาพแห่งผู้นำทางสังคม ตลอดจนให้ความสำคัญต่อสมาชิกทางสังคม
ที่ปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้อง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้มีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน ละเว้นซึ่งการ
เบียดเบียนกันและกันพระพุทธองค์ทรงให้ใช้หลักอหิงสาธรรม คือความไม่เบียดเบียน มีความ
เอื้อเพื่อต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคบริโภคน้ำที่เช่นกันพระพุทธองค์ได้
ทรงวางหลักการปฏิบัติไว้ซึ่งสามารถนำไปใช้และปฏิบัติได้จริงซึ่งเราสามารถพิจารณาได้จาก
ข้อความในพระวินัยได้บัญญัติไว้ดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ อนาถบิณฑิก
คหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น พระฉัพพัคคีย์^{๗๓}รู้ที่อยู่ บริโภคน้ำมีตัวสัตว์ บรรดาภิกษุที่เป็นผู้มัก
น้อยสันโดษ ต่างก็เพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า ไฉน พระฉัพพัคคีย์^{๗๓}รู้ที่อยู่ จึงได้บริโภคน้ำมีตัวสัตว์
เล่า? แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามพระฉัพพัคคีย์ว่า คุณ
ภิกษุทั้งหลาย ข้าว่า พวกเขารู้ที่อยู่ บริโภคน้ำมีตัวสัตว์ จริงหรือ? พระฉัพพัคคีย์^{๗๓}ทูลรับว่า จริง
พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตีเตียนและบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุใดบริโภคน้ำที่มีสัตว์ ต้อง
อาบัติปาจิตตีย์ ยกเว้นภิกษุไม่รู้ว่าน้ำมีตัวสัตว์ ภิกษุรู้ว่าน้ำไม่มีตัวสัตว์ คือรู้ว่าสัตว์จักไม่ตายเพราะ
การบริโภค ดังนี้ บริโภค ภิกษุวิกลจริต ภิกษุอาทิกัมมิกะไม่ต้องอาบัติ^{๗๔}

น้ำดื่มที่ทรงอนุญาต น้ำดื่มเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิต ร่างกายของมนุษย์เรานั้นร้อยละ
๗๐ ประกอบไปด้วยน้ำ ถ้าชีวิตมนุษย์นั้นขาดน้ำแล้วย่อมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ พระพุทธองค์
ได้ทรงบัญญัติเป็นพุทธานุญาตเกี่ยวกับน้ำดื่มหลากหลายชนิด เช่นน้ำมะม่วง ผลหว่า ผลกล้วยมี
เมล็ด ผลกล้วยไม่มีเมล็ด ผลมะขาง ผลจันทร์หรืออู่นุ่น เงาะบัว ผลมะปรางหรือลิ้นจี่^{๗๕} น้ำที่ทรง
อนุญาตเหล่านี้ ภิกษุสามเณรสามารถฉัน ได้แม้เลยกาลแล้ว (ตั้งแต่อรุณขึ้นถึงเที่ยงวัน)

^{๗๒}วิ.มหา. ๒/๖๑๐-๖๑๘/๖๖๑-๖๖๖.

^{๗๓}วิ.มหา. ๒/๖๓๕-๖๓๘/๖๘๕-๖๘๗.

^{๗๔}ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๕.

ในพระวินัยปิฎกจลวรรค ภาค ๒ ขุททกวัตตขันธ์ระ ได้แสดงให้เห็นถึงข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ เกี่ยวกับเนื่องกับการอุปโภคบริโภคน้ำและวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงห้ามไว้หรือทรงอนุญาตดังต่อไปนี้

เรื่องพระฉัพพัคคีย์ ประพฤติไม่เหมาะสมในการอาบน้ำ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหาร อันเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้นพระฉัพพัคคีย์อาบน้ำ สีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้าง ที่ต้นไม้ ชาวบ้านเห็นแล้วเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระ ศากยบุตรทั้งหลายอาบน้ำ จึงสีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้าง ที่ต้นไม้ เหมือนพวกนักมวยผู้ชกกันด้วยหมัด เหมือนพวกชาวบ้าน ผู้ชอบแต่งผิวเล่า ภิกษุทั้งหลายได้ยินพวกนั้นเพ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาอยู่ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ในเพราะเหตุเป็นแก่นมูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วทรงสอบถามภิกษุภิกษุฉัพพัคคีย์ทั้งหลายว่า เธอได้อบน้ำ สีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้างหลังบ้าง ที่ต้นไม้ จริงหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตีเตียนและบัญญัติวินัยว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาบน้ำ ไม่พึงสีกาย ที่ต้นไม้อันใดก็ ต้องอาบัติทุกกฏ ฯ^{๘๕}

ในจลวรรค ภาค ๒ พระพุทธองค์ได้บัญญัติเกี่ยวกับผ้ากรองน้ำไว้หลายประเด็น เช่นในระหว่างทางอันเป็นอกัปปิยนัน ผ้าสำหรับกรองน้ำไม่มี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงอนุญาตผ้ากรองชนิดอื่นหรือ ใช้กระบอกกรองน้ำได้ ถ้าเกิดว่าวัสดุสำหรับกรองน้ำในขณะนั้นหาไม่ได้หรือไม่มีก็อาจใช้วัสดุอื่นแทนได้ เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สมัยนั้นภิกษุทั้งหลายทำนวรรมอยู่ ผ้ากรองน้ำไม่พอกัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคฯ ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้ากรองน้ำมีขอบ ผ้ากรองน้ำมีขอบไม่พอใช้ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูล เรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดผ้าลงบนน้ำ ฯ^{๘๖}

^{๘๕}วิ.ญ. ๗/๑-๔/๑-๔.

^{๘๖}วิ.ญ. ๗/๗๒-๗๓/๒๗-๒๘.

เรื่องฝ้ายกรองน้ำมีความสำคัญในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์แนะนำไว้ว่า ถ้าภิกษุไม่มีฝ้ายกรองน้ำ อย่างเดินทางไกล รูปใดเดินทางไกลต้องอาบัติทุกกฏ แต่ถ้าเกิดเหตุฉุกเฉิน ฝ้ายกรองน้ำหรือกระบอกกรองน้ำไม่มี ก็ให้อธิฐานใช้ขุมฝ้ายสังฆาฏิกรองน้ำดื่มแทนก็ได้

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการสร้งน้ำของภิกษุพระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติไว้เช่นกัน อาทิ ภิกษุทั้งหลายรังเกียจที่จะถูล้างในเรือนไฟ และในน้ำ จึงได้กราบทูลเรื่องนี้แก่พระผู้มีพระภาค พระองค์จึงตรัสว่าอนุญาตเครื่องกำบัง ๓ ชนิด คือ เรือนไฟ น้ำ ฝ้าย ต่อมาน้ำในเรือนไฟไม่มีภิกษุก็ตรัสกับพระผู้มีพระภาคอีก พระพุทธองค์ทรงอนุญาตบ่อน้ำก่อด้วยวัสดุ ๓ ชนิดคือ อิฐ หิน และไม้ ต่อมาภิกษุใช้เถาวัลย์บ้าง ประคดเอวบ้าง ทรงอนุญาตเชือก ภิกษุมือเจ็บ ก็ทรงอนุญาตคัน โพงคล้ายคันชั่ง ระหัดชัก ระหัดตีบ ภาชนะแตกก็ทรงอนุญาตถังน้ำ ๓ ชนิดคือ ถังน้ำโลหะ ถังไม้ ถังหนัง ต่อมาภิกษุดักน้ำในที่แจ้งลำบากก็อนุญาตศาลาสำหรับบ่อน้ำ ผงหญาหล่น ก็ทรงอนุญาตให้เรือฉาบด้วยดินทั้งข้างบน ข้างล่าง และทรงให้ทำฝาปิดบ่อน้ำฝุ่นผงตกลงไป สมัยต่อมาภิกษุสร้งน้ำและน้ำขัง ก็ทรงอนุญาตให้ทำลารางระบายน้ำที่ขังออกไป ทรงอนุญาตให้กันกำแพงห้องน้ำด้วยวัสดุ เช่น อิฐ หิน ไม้ ทรงอนุญาตท่อระบายน้ำจากลารางระบายน้ำ^{๓๗}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงนิ่งดูเฉยเลยที่จะพัฒนาเรื่องความสะอาดและถูกสุขลักษณะของห้องน้ำ ทำให้ภิกษุเกิดความสะดวกสบายในการสร้งน้ำของภิกษุสงฆ์

^{๓๗}วิ.ญ. ๗/๕๓-๑๐๐/๑๔๕-๑๕๐.

บทที่ ๓

จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู

๓.๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับศาสนาฮินดู

คำว่า “ศาสนาฮินดู” (Hinduism) ถึงแม้ว่าจะหมายถึงศาสนาข้งใหญ่ที่สุดศาสนาหนึ่งของโลก แต่มีลักษณะแตกต่างไปจากศาสนาใหญ่ๆ ของโลกในยุคปัจจุบัน ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาของประชากรผู้ปฏิบัติตาม คำสอนของพระคริสต์และศาสนาอิสลาม เป็นศาสนาของประชากรผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระมะหะมัด แต่ศาสนาฮินดูไม่มีผู้สถาปนาอยู่เพียงคนเดียว ศาสนาฮินดูเกิดจากการวิวัฒนาการทางปรัชญาของชาวอารยัน หลายศาสนาด้วยกันใช้เวลาอันยาวนานอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนการเริ่มต้นคริสต์ศตวรรษ ประมาณ ๒,๐๐๐ - ๑,๐๐๐ ปี หรือประมาณ ๔,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว โดยลักษณะการเช่นนี้ เมื่อการเวลาผ่านไป ศาสนาอารยันซึ่งมีโครงสร้างง่ายๆ ในยุคแรกเริ่มจึงทวีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น และได้รับการปรับปรุงแก้ไขตลอดเวลาจนกระทั่งในทุกวันนี้

ชาวอินโด - อารยัน (คือชาวอารยันที่บุกรุกเข้ามาครอบครองอนุทวีปอินเดีย) ผู้ซึ่งพัฒนาศาสนาของตนมาโดยตลอด มิได้เรียกศาสนาของพวกเขาว่าศาสนาฮินดูและมิได้เรียกพวกเขาว่าชาวฮินดู หากแต่เรียกตนเองว่า “ชาวอารยัน” (อารยะ แปลว่า ประเสริฐเจริญ) และเรียกศาสนาของตนว่าวิถีทางอารยัน (Aryan Way - อารยันธรรม) ภายหลังเมื่อชาวอารยันแต่งคัมภีร์พระเวทของตนขึ้นมา ชาวอารยันเรียกศาสนาของตนในช่วงนี้ว่า วิถีทางพระเวท (Vedic Way) คือปฏิบัติตามกฎข้อบังคับในคัมภีร์พระเวทที่พวกเขาได้รวบรวมขึ้น เพื่อเป็นหลักการของความเชื่อและปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

แต่ชาวอิหร่านในยุคต่อมา เมื่อยกทัพเข้ามาพิชิตแคว้นสินธุ (Sindh) ในชมพูทวีปอินเดีย ออกสำเนียงคำว่าแม่น้ำ สินธุ (Sindhu) (ซึ่งเป็นชื่อในภาษาสันสกฤตเรียกชื่อแม่น้ำฮินดู Indus) เขียนเป็น ฮินดู (Hindu) จากคำนี้เองกลายมาเป็นคำเรียกชื่อประชากรชาวอารยันในกลุ่มแม่น้ำ สินธุ (Indus) ว่าชาวอารยันในเวลาต่อมาจึงเรียกว่าศาสนาของชาวฮินดู เรียกสั้นๆ ว่า ศาสนาฮินดู ซึ่งความจริงแล้วคือศาสนาของชาวอารยันในบริเวณกลุ่มแม่น้ำ สินธุ แต่ชาวอิหร่าน ออกสำเนียงเขียนไปเป็น ฮินดู

หากใช้คำเดิมของชาวอินโด - อารยัน ศาสนาของชาวอารยันจะเรียกว่า อารยธรรม (Arya Dharma) พระพุทธเจ้า (ศตวรรษที่ ๖ ก่อน ค.ศ.) ซึ่งเป็นชาวอารยันเรียกความจริงที่พระองค์ทรงสั่งสอนว่า อารยสัจ (Aryan Truth) และมหาวิระ ซึ่งเป็นชาวอารยันผู้สถาปนา ศาสนาเซน พระองค์ทรงสั่งสอน อารยมรรค (Aryan Way) จุดมุ่งหมายสำคัญของศาสนาเหล่านี้ก็เพื่อให้ชาวอารยันผู้นำในสิ่งที่พวกเขาถือว่าเป็นวิถีทางแห่งการดำเนินชีวิตที่แท้จริงของชาวอารยันให้มีความเหนือกว่าวิถีชีวิตของประชากรกลุ่มอื่นๆ และเพื่อให้มนุษย์เข้าใจสภาพที่แท้จริง คำสอนชั้นสูงในศาสนาของชาวอารยันในเวลาต่อมา มีความลึกซึ้งมาก แต่อาจจะซาบซึ้งหรือไม่ซาบซึ้งต่อคนชั้นต่ำอ่านหนังสือไม่ออกของสังคมได้ แต่เป้าหมายของบรรดาผู้นำทางศาสนาต้องการนำเอาอุดมการณ์ของชาวอารยันให้กับกลุ่มคนทั้งมวล และให้มนุษย์ทั้งมวลหันมาดำเนินชีวิตแบบอารยะหรือแบบชาวอารยัน ด้วยเหตุนี้คำว่าอารยันจึงหมดความหมายด้านเชื้อชาติ แต่มีความหมายไปในทางแห่งความเจริญ คือทางแห่งความอารยะ

คำว่าศาสนาฮินดูอาจนิยามได้ว่า คือวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่เกิดจากคำสอนของชาวอินโดอารยันซึ่งเป็นผู้สอน ความจริงหรือสัจจะ ที่พวกตนได้ค้นพบให้กับผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในชมพูทวีปอินเดียในยุคแรกๆ แต่คำสอนของชาวอารยันจะมีผลต่อสังคมทุกระดับประการใดเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ความแตกต่างของศาสนาฮินดูกับศาสนาที่เกิดจากโองการหรือเทวบัญชา เช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ และอิสลาม มีอยู่ว่าในขณะที่ศาสนาที่เกิดจากบัญชาของพระเจ้าเป็นที่ยอมรับกันว่า สัจจะที่มีอยู่ในศาสนาดังกล่าวเป็น โองการของพระเจ้าที่มอบให้กับศาสดาบางคนในสถานที่และในเวลาต่างๆ กัน บัญญัติขึ้นเป็นคำสั่งของพระเจ้าให้มนุษย์ปฏิบัติตาม แต่ในศาสนาฮินดู หลักการความจริงต่างๆ เกิดจากขบวนการค้นหาเหตุผลอย่างต่อเนื่องของนักคิดผู้ยิ่งใหญ่หลายคนผ่านกาลเวลานานนับศตวรรษ ยิ่งไปกว่านั้นในศาสนาฮินดูหลักการของแต่ละศาสดาที่ค้นพบกฎเกณฑ์ทางศาสนา ไม่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์เท่ากับหลักความจริง ที่องค์ศาสดาแต่ละศาสดาได้ค้นพบ บุคคลเหล่านี้มิได้ถือว่าเป็นผู้ติดต่อกันระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ ความจริงต่างๆ ที่ค้นพบมิได้ถือว่าเป็นโองการ จากพระเจ้า หากแต่เป็นความเข้าใจในสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์โดยนักคิดที่ยิ่งใหญ่หลายคน แล้วบัญญัติเป็นหลักการของศาสนาฮินดู ในศาสนาที่เกิดจากโองการของพระเจ้า เช่น ศาสนายูดาห์ คริสต์ อิสลาม และซิกซ์ นั้นคำสั่งที่พระเจ้าให้ทรงบัญญัติไว้เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องปฏิเสธไม่ได้เพราะเป็นคำสั่งของพระเจ้า แต่ในศาสนาฮินดู แนวความคิดที่มีอยู่ในศาสนา บุคคลใดจะปฏิเสธไม่เชื่อก็ย่อมได้ เพราะไม่ใช่บัญญัติของพระเจ้า

แต่เดิมชาวอารยันตั้งถิ่นฐานอยู่ในเอเชียกลาง ต่อมาชาวอารยันกลุ่มหนึ่งอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในยุโรป แล้วกลายเป็นชาวยุโรปในปัจจุบัน ส่วนอีกพวกหนึ่งอพยพเข้าไปอยู่ในอิหร่านและ

อีกพวกหนึ่งเข้าไปยึดครองอินเดีย ด้วยเหตุนี้พื้นฐานเดิมของศาสนาในยุโรป ในอิหร่านและในอินเดีย จึงมีรากฐานเดียวกัน

ชาวอารยันเริ่มบุกเข้ามายึดครองอินเดีย เมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีก่อนการเริ่มต้นคริสต์ศตวรรษ ชาวอารยันรับชนะคนพื้นเมืองเดิมในอินเดีย คือพวกดราวิเดียน (Dravidian) ซึ่งเป็นพวกมีความเจริญน้อยกว่า จนชาวพื้นเมืองต้องถอยร่นลงมาอยู่ทางใต้ของอินเดีย ชาวอารยันมีความเหนือกว่าทางทหารต่อชาวพื้นเมืองเดิมในอนุทวีปอินเดียหลายประการ เช่น มีอาวุธทำด้วยทองคำรีด และต่อมามีอาวุธทำด้วยเหล็ก มีรถม้าศึก จึงเคลื่อนตัวไปได้รวดเร็วกว่ารถศึกลากด้วยวัวของชาวพื้นเมืองเดิม ชาวอารยันเคลื่อนตัวไปได้รวดเร็วเป็นนักรบที่เก่งกาจ จึงสามารถชนะและเข้ามาครอบครองดินแดนของชาวพื้นเมือง ซึ่งเป็นเกษตรกร ภายหลังเข้ามาครอบครองดินแดนในอนุทวีปอินเดีย ซึ่งในตอนแรกๆ ก็ครอบครองอยู่เฉพาะในบริเวณภาคเหนือก่อนแล้ว ต่อมาจึงแผ่อิทธิพลลงมาครอบคลุมทางภาคใต้ของอนุทวีปอินเดียไว้ทั้งหมด ชาวพื้นเมืองเดิมต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาวอารยันผู้มาเป็นเจ้านายตลอดมาหรือกลายเป็นชนชั้นต่ำของสังคมในอินเดียเรื่อยมา ในขณะที่ชาวอารยันกลายเป็นคนชั้นสูงของสังคมไป

ส่วนเสฐียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน)^๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศาสนาฮินดูคืออะไรนั้น เกือบจะให้คำนิยามกำหนดเป็นคำอธิบายลงไปแทบไม่ได้ แท้จริงจะเรียกลัทธิฮินดูว่าเป็นศาสนา (ในความหมายที่แคบ) ก็ไม่เชิง เพราะเป็นระบบความเชื่อซึ่งเกี่ยวกับศาสนาและทางสังคมควบกันจริงอยู่ในศาสนาฮินดู มีเรื่องเกี่ยวกับการนับถือเทวดาที่เป็นเรื่องของลัทธิเทวาท มีระบบปรัชญาและลัทธิพิธีกรรมอันเป็นส่วนเกี่ยวกับศาสนาก็ดี แต่มีเรื่องระบบชาติพันธุ์วรรณะอันเป็นส่วนเกี่ยวกับสังคม อยู่เด่นเป็นสำคัญในศาสนาฮินดู ลักษณะที่เป็นทั้งศาสนาและสังคมดังกล่าวมานี้ได้วางเป็นคัมภีร์กฎหมายตายตัว แทบจะเป็นกฎข้อบังคับที่ผูกมัดไว้ไม่มีวันจะทลายลงได้ตราบเท่าถึงทุกวันนี้ สิ่งที่ผูกมัดไว้นี้ได้สร้างขึ้นเป็นประมวลข้อบังคับเป็นลำดับมา ที่มีชื่อเด่นก็คือที่เรียกว่าประมวลกฎหมายของมนู (มานวธรรมศาสตร์) ซึ่งได้ประมวลขึ้นไว้ในสมัยที่พุทธศาสนากำลังมีความเจริญรุ่งเรืองเต็มที่ประมวลกฎหมายเหล่านี้ วางเป็นทางดำเนินวิถีชีวิตของชาวฮินดูเป็นทำนองเดียวกับคัมภีร์ตัมมัตของยิว ซึ่งมีเมื่อภายหลัง พวกพราหมณ์ได้พยายามสร้างเป็นกำแพงกฎหมายล้อมลัทธิความเชื่อของตน เพื่อป้องกันไม่ให้ใครในนั้นพลัดออกไปได้ ปราการอันเป็นที่ยึดมั่นของฮินดูซึ่งมีมาแต่เดิมแล้ว ก็คือเรื่องชาติพันธุ์วรรณะ จากผู้ที่สร้างกฎหมายและกล่าวอ้างว่า ความเป็นผู้ อยู่เหนือสุดคือพวกพราหมณ์ และความเป็นผู้อยู่ต่ำต้อยคือพวกกรรมกร ทั้งนี้เป็นไปตามแผน

^๒เสฐียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๒๑๘.

สวรรค์ "เพื่อความเจริญวัฒนาแห่งโลก" วรรณะของบุคคลก็เหมือนกับลมหายใจของตน ซึ่งคิดว่ามาแต่เกิดจนกระทั่งตาย แท้จริงจะว่าเหมือนลมหายใจก็ไม่ถูก เพราะเมื่อตายไปลมหายใจก็หมดไปด้วย แต่วรรณะนั้นถือว่ายังคงติดตามตนต่อไป"

๓.๒ วิวัฒนาการของระบบความเชื่อทางศาสนาและชีวิตทางสังคม

สังคมอินเดียโบราณ อันประกอบขึ้นจากวัฒนธรรมเดิมของชาวมีลักษณะและวัฒนธรรมใหม่ของชาวอารยัน ได้หลอมรวมกันเข้าเป็นกระแสใหญ่ขึ้นมาในยุคสำคัญๆ ๓ ยุค คือ^๔

๑. ยุคพระเวท (ราว ๑,๐๐๐ ปีก่อน พ.ศ.) คำว่า พระเวทหมายถึง ชื่อคัมภีร์ที่ใช้รวบรวมผสมผสาน หลักความเชื่อที่สับสนๆ กันมา และที่สำคัญคือ วิทยาการเหล่านี้ถือว่าเป็น ศรุตี ได้แก่หลักคำสอนที่ได้รับฟังมาจากเทวะผู้ทรงศักดิ์สูง โดยประทานผ่านมาทางมหาฤาษี หรือพราหมณาจารย์ผู้ใหญ่ ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมา

พระเวทในเบื้องต้น มี ๓ คัมภีร์ คือ

๑. ฤคเวท เป็นบทหรือยกรอง กล่าวสรรเสริญและอ้อนวอนเทพเจ้าต่างๆ

๒. สามเวท เป็นคำฉันท์สวดในพิธีถวายน้ำ โสมแด่พระอินทร์ และขับกล่อมเทพเจ้า

๓. ยજุรเวท เป็นคำร้อยแก้ว อันว่าด้วยพิธีกรรมและบวงสรวงเทพเจ้า

ภายหลังในปลายยุคพราหมณะ ได้เกิดคัมภีร์ที่ ๔ เรียกว่า อาถรรพเวท อันเป็นบทคาถาอาคมมนต์ขลังศักดิ์สิทธิ์ เพื่อกันเสียดัจฉุไร นำความเป็นมงคลให้แก่ตนและนำผลร้ายให้แก่ศัตรู

ในยุคพระเวทนี้ การนับถือเทพเจ้าของชาวอารยัน เป็นลักษณะพหุเทวนิยม (Polytheism) โดยแบ่งประเภทของเทวะออกเป็นหมวดหมู่ สูงต่ำ ออกไป เพื่อสะดวกแก่การนับถือและพิธีสักการบูชาประเภทของเทวะมี ๓ กลุ่ม คือ

๑. เทวะที่สถิตบนสวรรค์ชั้นฟ้า เช่น อาทิตย มิตระ อริมัน อัศวิน วรุณ สุรยะ สาวิตรี วิษณุ และอุษา

๒. เทวะที่สถิตอยู่ในอากาศ เช่น วาตะ อินทระ รุทระ ปรชันยะ และมารุต

๓. เทวะที่สถิตอยู่บนพื้นดิน เช่น อัคนี โสมะ และพฤหัสปะตี

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^๕ประสาร สมพงษ์, ศาสนาเปรียบเทียบ, (นครราชสีมา : สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖.

ในยุคนี้ เทพเจ้าที่ได้รับการเคารพยกย่องเหนือองค์อื่นๆ ได้แก่ พระอินทร์ อันเป็นเทพแห่งพายุฝน มีรูปร่างใหญ่โต ชอบเสวยน้ำโสม มีเดชาภาพทำให้เกิดฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ชาวอารยันจึงยกให้เป็นมหาเทพปกครองดิน ฟ้า อากาศ และสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยมีเทพบริวารคอยช่วยกิจการสำคัญๆ อีก ๑ องค์ คือ

พระพฤหัสบดี เป็นที่ปรึกษาทางวิชาการ

พระวรุณ เป็นผู้อารักขา สอดส่องผู้ทำผิดแล้วจับไปลงโทษ

พระยม เป็นฝ่ายราชทัณฑ์ คอยลงโทษผู้ที่ตายแล้ว

๒. ยุคพราหมณะ (ประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อน พ.ศ.) ลักษณะเด่นของยุคนี้ ชาวอารยันที่เป็นวรรณะพราหมณ์มีอิทธิพลสูงมากทั้งในด้านศาสนา และการเมือง เพราะคนนิยมพิธีกรรม และต้องพึ่งพาอาศัยพวกพราหมณ์มากขึ้น พร้อมกันนั้น พวกพราหมณ์ก็ได้รวบรวมหลักคำสอนแต่งเป็นคัมภีร์คู่มือทางศาสนาเรียกว่า คัมภีร์พราหมณ์ ในยุคนี้เองการแบ่งชั้น หรือวรรณะ ๔ ได้มีการยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

ลักษณะสำคัญเกี่ยวกับหลักความเชื่อทางศาสนาที่เกิดในยุคพราหมณะ มีดังนี้

๑. หลักความเชื่อเรื่องเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่องค์เดียว (Monotheism) เมื่อมาถึงยุคพราหมณะนี้แล้วชาวอารยันได้เปลี่ยนความเชื่อในพระอินทร์และเทพเจ้าบริวารมาเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียวคือพระพรหม คุณลักษณะพิเศษของพระพรหมที่แตกต่างไปจากพระอินทร์ก็คือ การไม่ข้องแวะในกามคุณ ไม่มีลูกเมีย เป็นผู้มีชีวิตบริสุทธิ์สะอาดเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม มีความเมตตากรุณายิ่งใหญ่ ลักษณะพิเศษทางรูปร่างคือ มีใบหน้าถึง ๔ หน้า สามารถมองดูทิศทั้ง ๔ ในเวลาเดียวกัน พร้อมจะดูแลทุกข์สุขความเป็นไปของโลกทุกทิศทุกทาง

๒. หลักความเชื่อพรหมสร้างโลกพร้อมทั้งมนุษย์ ตามคัมภีร์ได้อธิบายทฤษฎีพรหมสร้างโลกคือพระพรหมทรงเป็นผู้สร้างโลก สร้างจักรวาล สร้างจักรวาล พร้อมทั้งมนุษย์และสัตว์โลกที่พระองค์สร้างนั้นตั้งอยู่ได้เป็นยุค ระยะเวลาระหว่างสร้างโลก โลกดำรงอยู่ได้และพิภพนั้น เรียกว่า กัลป์ เวลา ๑ กัลป์ แบ่งเป็น ๔ ยุคคือ

๒.๑ กฤตยุค เป็นยุคที่สังขารในหมู่มนุษย์มีอย่างมั่นคง จึงมีแต่ความสงบสุขร่มเย็น มีพระพรหมองค์เดียวเป็นใหญ่ ไม่มีภัยมาร ความชั่วร้ายใดๆ ไม่ปรากฏ มนุษย์ไม่ต้องทำงานประกอบอาชีพก็ดำรงชีวิตอยู่ได้

๒.๒ ไตรคายุค เป็นยุคที่สังขารเสื่อมลงไป ๑ ใน ๔ ส่วน ไม่มีพิธีกรรม มนุษย์ปฏิบัติธรรมเพื่อผล และอานิสงส์จากการปฏิบัติธรรมนั้นๆ

๒.๓ ทวาปรยุค เป็นยุคที่สังขารเสื่อมลงไป ๒ ใน ๔ ส่วน มนุษย์เกิดการเจ็บป่วย เกิดกิเลส ตัณหา นิยม ทำชั่ว มีพิธีกรรมล้างบาป แม้จะมีพระเวท คนก็ไม่เอาใจใส่

๒.๔ กติยुक ได้แก่อยุคเสื่อม สัจธรรมเหลืออยู่เพียง ๑ ใน ๔ ส่วน ศีลธรรมโดยทั่วไปเสื่อมทราม ตกต่ำ มนุษย์เต็มไปด้วยราคะ โทสะ โมหะ ชอบทุจริต คดโกง ฯลฯ ซึ่งหมายเอายุคปัจจุบันนี้

พร้อมกับพราหมณ์สร้างทฤษฎีพรหมสร้างโลก ก็เกิดทฤษฎีพรหมสร้างมนุษย์ ๔ จำพวกขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ให้เกิดสันติสุขแก่โลกดังนี้

ทรงสร้างคนชั้นพราหมณ์ (นักบวช) จากพระโอรส (ปาก) เพื่อทำหน้าที่สั่งสอนและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา (ใช้สีขาวเป็นสัญลักษณ์)

ทรงสร้างคนชั้นกษัตริย์ (นักรบ) จากพระพาหา (แขน) เพื่อทำหน้าที่ปกครองและป้องกันอาณาจักร (ใช้สีแดงเป็นสัญลักษณ์)

ทรงสร้างคนชั้นแพศย์ (พ่อค้า) จากพระโสณี (ตะโพก) เพื่อทำหน้าที่ประกอบอาชีพด้านการค้าและการเกษตรกรรม (ใช้สีเหลืองเป็นสัญลักษณ์)

ทรงสร้างคนชั้นสุทร (กรรมกร) จากพระบาท เพื่อทำหน้าที่คอยรับใช้ (ใช้สีดำเป็นสัญลักษณ์)

๓. หลักพรหมจรรย์ จากหลักความเชื่อเรื่องพระพรหมอันเป็นเทพผู้สร้างโลกนั้น คัมภีร์พราหมณะได้อธิบายลักษณะพิเศษของพระพรหม คือ การไม่เกี่ยวข้องกับในกามคุณ ไม่มีลูกเมีย ภาวะที่ไม่ต้องเสพกามคุณ จึงได้รับการยกย่องเชิดชูให้เป็นของสูงส่ง เป็นอุดมคติ ชีวิตผู้ปฏิบัติตนโดยการดำรงชีวิตเป็นนักบวชขึ้นมา นับเป็นสถาบันใหม่ของสังคมอินเดียโบราณ ผู้ประพาศเช่นนี้ จึงเรียกว่าประพาศพรหมจรรย์ แปลว่า พระพาศิเยียงพรหม บุคคลเหล่านี้จะเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงต่อมหาชน มีผู้ยินดีบริจาคข้าวปลาอาหารให้ และถือเป็นบุญกุศลอย่างสูงที่ได้มีโอกาสทำบุญด้วย ผู้ประพาศิพรหมจรรย์ก็มีอุดมคติเพื่อการบรรลุธรรมพิเศษ อาจมีฤทธิ์เดชเป็นเทพเจ้า หรือได้พบสัจธรรม ความสำเร็จยิ่งใหญ่ในทางธรรมจนกลายเป็นคณาจารย์ยิ่งใหญ่

๔. หลักการดำเนินชีวิตของพวกทวิษชาติ ที่เรียกว่า อาศรม ๔^๕ จากคัมภีร์พราหมณะ และคัมภีร์อาร์ณยกะ (คู่มือผู้อยู่ป่า) ที่แต่งขึ้นอธิบายรายละเอียดของคัมภีร์พราหมณะ ได้ให้หลักการเป็นบทสอนการดำเนินชีวิตของพวกทวิษชาติ ตั้งแต่เกิดไปจนถึงสละทรัพย์สมบัติ และครอบครัวออกไปอยู่ป่าบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุ โมกษะ การดำเนินชีวิตอย่างเป็นขั้นตอนดังกล่าวนี้ เรียกว่า "อาศรม" มี ๔ ลำดับคือ

^๕ เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสาสน์, ๒๕๒๔), หน้า ๖๕ - ๖๘.

๔.๑ พรหมจารี แปลว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หมายถึงวัยของผู้เป็นนักเรียน เมื่อเด็กอายุครบ ๕ ปี ๘ ปี หรือ ๑๖ ปีบริบูรณ์ ต้องเข้าพิธีนำเด็กมอบให้ครู (ครู) ซึ่งในพิธีนี้เด็กจะได้รับการคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่า สายธูรา หรือยัช โยปวิต จากครู อันเป็นการประกาศตนเป็นพรหมจารี ต่อจากนั้นต้องตั้งหน้าศึกษาเล่าเรียนอยู่ในสำนักของครู โดยปฏิบัติตามกฎระเบียบของพรหมจารีอย่างเคร่งครัดจนกว่าอายุจะครบ ๒๕ ปีบริบูรณ์ จึงจะถือว่าสิ้นสุดภาวะพรหมจารีสามารถทำหน้าที่พราหมณ์ เป็นหัวหน้าพิธีทางศาสนาได้ โดยแบ่งอาชีพที่ทำออกเป็น ๓ ลักษณะคือ พราหมณ์โหดรี มีหน้าที่บูชาไฟ พราหมณ์อุทคาศรี มีหน้าที่ขับกล่อม และพราหมณ์อถรรพยู มีหน้าที่ประกอบพิธีอื่นๆ

๔.๒ กฤหัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ครองเรือน หมายถึงวัยของพราหมณ์ผู้มีชีวิตครอบครัว แต่งงาน มีลูกเมีย ต้องปฏิบัติตนเป็นหัวหน้าครอบครัว ปฏิบัติหน้าที่ของสามี และถือกฎอื่น ๆ ของผู้ครองเรือน ภารกิจของพราหมณ์บ้านนี้จะต้องปฏิบัติอยู่เป็นเวลา ๒๕ ปี ขณะครองเรือนนี้ จะต้องบูชาทวดาเรียกว่า พิธีสังกัลปี ประกอบด้วย การบูชาในเวลารุ่งเช้า และพลบค่ำ เมื่ออายุครบ ๕๐ ปีแล้วหากต้องการจะบำเพ็ญเพียรยิ่งขึ้นไปเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้น ต้องออกจากบ้านเข้าป่า เข้าสู่อาศรมที่ ๓ บำเพ็ญตนเป็นพราหมณ์ไพร

๔.๓ วนปรัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ป่า หมายถึงวัยของพราหมณ์ผู้สละชีวิตครอบครัวไปอยู่ตามป่าเขาสร้างบรรณศาลาเป็นที่อาศัย อุทิศตนให้กับการบำเพ็ญเพียรทางจิต มุ่งความสงบมั่นคงในฉานสมาธิ

๔.๔ สันยาสี แปลว่า ผู้แสวงหาธรรม หมายถึงพราหมณ์ป่าผู้อุทิศชีวิตและเวลาให้กับการบำเพ็ญภาวนามุ่งแสวงหาสัจธรรมขั้นสูงเพื่อบรรลุ โมกษะหรือความหลุดพ้น จนสามารถรู้แจ้งว่าตนคือใครจนเข้าถึงพรหมอันเป็นปฐมวิญญูณได้อย่างไร

พราหมณ์ได้สรุปไว้ในตอนท้ายของคัมภีร์พราหมณะ เพื่อให้เห็นความสำคัญของตนว่าโลกจะสงบร่มเย็นได้ จะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. จะต้องมียพรหมณ์ หรือนักบวช
๒. ต้องมีคัมภีร์พระเวท
๓. ต้องมีวรรณะ ๔

๓. ยุคอุปนิษัท (ราวต้นพุทธกาล) คำว่า "อุปนิษัท" เป็นชื่อของคัมภีร์ที่รวบรวมข้อคิดปรัชญาธรรมที่พัฒนาเรื่อยมาโดยยึดเอาคัมภีร์พระเวทเป็นแม่บท จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "เวทานตะ" แปลว่าที่สุดแห่งพระเวท คำว่า "อุปนิษัท" แปลว่าเข้าไปนั่งใกล้ หมายถึง บทเรียนอันว่าด้วยดวงวิญญูณของสากล หรือ สากลจักรวาล ซึ่งผู้ใดรู้แจ้งเข้าถึงภาวะนี้แล้วก็จะป็นอันศึกษาจบสิ้นถึงที่สุด

ยุคอุปนิษัตินับเป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญของประวัติศาสตร์ทางศาสนาปรัชญาอินเดีย เป็นช่วงเวลาที่พัฒนาการทางความคิด สติปัญญาและเหตุผลได้ก้าวถึงจุดสุดยอด จนเป็นเหตุให้เกิดศาสนาปรัชญาขึ้นมาใหม่ ๒ ศาสนา คือ ศาสนาเซน และศาสนาพุทธ ทั้ง ๒ ศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่ มีหลักความเชื่อและหลักดำเนินชีวิตขัดแย้งกับแนวความคิดกระแสเดิม จึงเป็นเหตุให้ศาสนาพราหมณ์มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงความเชื่อและวิถีปฏิบัติทางศาสนาไปหลายด้าน และเรียกชื่อใหม่ว่า ศาสนาฮินดู จึงอาจกล่าวได้ว่าศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนต้น ศาสนาฮินดูเป็นส่วนยอด ในทางปฏิบัติ คนจึงนิยมเรียกว่าพราหมณ์ - ฮินดู^๖

๓.๓ ข้อควรปฏิบัติของศาสนิกชนฮินดู

ข้อควรปฏิบัติของศาสนิกฮินดูเรียกรวมๆว่า นิยมะ มี ๑๐ ประการ คือ^๗

๑. หริ ความละอายต่อการทำความชั่ว จำไว้เสมอว่าเคยทำผิดอะไรไว้ ยอมรับว่าสิ่งที่ทำนั้นผิดและพยายามแก้ไขสิ่งที่ทำผิดนั้น กล่าวขอโทษจากใจจริงต่อคนที่ตนทำผิดทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ก่อนนอนจะต้องสืมความรู้สึกขัดแย้งความรู้สึก โกรธเคืองทุกประการ พยายามหาทางแก้ไขสิ่งที่เคยทำผิดและเลิกนิสัยที่ไม่ดีที่ทำอยู่เป็นประจำ ทำตัวให้ดีขึ้นด้วยการแก้ไขสิ่งที่เคยทำไม่ถูกต้อง อย่าคุยว่าตัวเองเก่ง หลีกเลียงความหยิ่งและการเสแสร้ง

๒. สันโตษะ ความสันโดษ ดำเนินชีวิตด้วยความพึงพอใจ ดำรงชีวิตที่ราบเรียบ ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ยิ้มเสมอ ช่วยเหลือผู้อื่นให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณที่ตนมีสุขภาพดี รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณเพื่อน รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณทรัพย์สมบัติ ไม่รู้สึกขัดข้องใจในสิ่งที่ไม่ดี คิดว่าตัวเองที่แท้คือสิ่งเป็นนิรันดรที่อยู่ภายใน ไม่ใช่ใจ ไม่ใช่ร่างกาย ไม่ใช่ความรู้สึกที่ขึ้นๆลงๆเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

๓. ทาน การให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ถือว่าเงิน ๑ ใน ๑๐ ส่วนของเงินได้ทั้งหมดเป็นเงินของพระเป็นเจ้า จึงบริจาคเงินส่วนนี้ให้แก่วัด อาศรม และองค์กรที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการพัฒนาจิตใจ มีคติประจำใจว่า ไปวัดพร้อมด้วยของถวายสังคหวัตถุไปพบอาจารย์ (ทางศาสนา) ด้วยของบูชาคุณครูอาจารย์ บริจาคคัมภีร์ทางศาสนา ให้อาหารและให้สิ่งของแก่คนยากไร้ ให้ความรู้ของตนโดยไม่หวังคำสรรเสริญเยินยอ ถือว่าแขกผู้มาเยือนเหมือนดังเทพ

^๖ประสาร สมพงษ์, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

^๗กรมการศาสนา, หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู : ฉบับขององค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๐.

๔. อัสดิกยะ มีศรัทธาแนบแน่น เชื่อในพระเป็นเจ้าอย่างไม่มีความเคลือบแคลงสงสัย เชื่อมั่นในอาจารย์(ทางศาสนา) เชื่อในเส้นทางที่จะดำเนินไปสู่โมกษะหรือความพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด เชื่อในคำสอนของอาจารย์(ทางศาสนา) เชื่อในคัมภีร์ทางศาสนา เชื่อในประเพณีทางศาสนาที่สืบทอดกันต่อๆมา ปฏิบัติตามวิถีทางแห่งภักดีต่อพระเป็นเจ้า และตามวิถีทางที่จะสร้างประสบการณ์อันจะทำให้มีศรัทธาในระดับที่สูงขึ้น ศรัทธาในสิ่งวงศ์ตระกูลเคยเคารพนับถือ หลีกเลี้ยงคนที่พยายามให้ตนเลิกล้มถึงสิ่งที่ตนนับถือ โดยใช้หลักเหตุผลและการกล่าวหาว่าสิ่งที่ตนนับถือนั้นไม่ดี

๕. อิศวรปูชณะ ปลุกฝังความภักดีต่อพระเป็นเจ้าด้วยการบูชาและทำสมาธิทุกวัน มีห้องพระไว้ในบ้าน ๑ ห้อง ถวายดอกไม้ ผลไม้ หรือ อาหาร แด่พระเป็นเจ้า เป็นประจำทุกวัน ท่องจำบทสวดสำหรับบูชาให้ได้ ทำสมาธิหลังจากการบูชา ก่อนออกจากบ้านให้ไปไหว้พระที่ห้องพระก่อน บูชาพระเป็นเจ้าด้วยใจที่เต็มไปด้วยความภักดี เปิดช่องภายในใจของตน ให้พระเป็นเจ้าให้เทพและให้อาจารย์(ทางศาสนา) ส่งความกรุณาเข้ามาที่ตนและคนที่ตนรักได้

๖. สิทธานตศรวณะ ฟังคำสอนจากคัมภีร์ทางศาสนา ศึกษาคำสอนและรับฟังจากอาจารย์(ทางศาสนา)ที่วงศ์ตระกูลของตนเคารพนับถือ เลือกอาจารย์แล้วดำเนินตามเส้นทางที่อาจารย์นั้นสอน อย่าเสียเวลาลองผิดลองถูกในเส้นทางอื่นๆ

๗. มติ พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น โดยฟังอาจารย์(ทางศาสนา)ให้เป็นผู้นำทาง แสวงหาความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับพระเป็นเจ้าจนกระทั่งเกิดความสว่างขึ้นในภายใน

๘. วรตะ (vrata) ปฏิบัติพรตทางศาสนาโดยไม่พยายามหลีกเลี้ยง อดอาหารตามวันที่กำหนดไว้ทางศาสนา เดินทางไปไหว้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ปีละครั้ง

๙. ชปะ ท่องมนตร์เป็นประจำทุกวัน สวดบทสวดที่อาจารย์ให้ไว้เป็นประจำทุกวัน อานน้ำก่อนแล้วจึงสงบจิตสงบใจทำสมาธิพร้อมกับท่องมนตร์จนใจจดจ่ออยู่ที่มนตร์นั้นซึ่งจะทำให้ใจมีความสะอาดผุดผ่อง จงท่องมนตร์และสวดบทสวดตามคำสั่งของอาจารย์โดยเคร่งครัด ดำรงชีวิตโดยปราศจากความโกรธ การท่องมนตร์ของตนทำให้ธรรมชาติภายในใจมีความแข็งแกร่งขึ้น จงให้การท่องมนตร์นั้นขจัดอารมณ์ที่ขึ้นๆลงๆออกไปจนทำให้ใจหยุดนิ่ง

๑๐. ตปีส บำเพ็ญตบะตามคำแนะนำของอาจารย์ เพื่อขจัดความชั่วหรือกิเลสออกไปจากใจ และเพื่อจุดไฟภายในให้ลุกขึ้น ทำให้ตนภายในเปลี่ยนเป็นคนใหม่ (เข้าถึง โมกษะ)

๓.๔ ข้อห้ามในการปฏิบัติของศาสนิกชนอินดู^๕

ข้อห้ามในการปฏิบัติของศาสนิกชนอินดูเรียกรวมๆว่า ยมะ มีทั้งหมด ๑๐ ข้อ คือ

๑. อหิงสา การไม่ทำร้าย คือ การไม่ทำร้ายผู้อื่น ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดำเนินชีวิตที่เต็มไปด้วยความกรุณา ให้ความเคารพสิ่งมีชีวิตทุกชนิด โดยนี้กว่าสิ่งมีชีวิตนั้นคือ พลังของพระเป็นเจ้าที่ปรากฏให้เห็น จึงควรดำรงชีวิตโดยปราศจากความกลัวและปราศจากความรู้สึกลัวตัวเองไม่ปลอดภัย รู้ตัวอยู่เสมอว่า การทำร้ายผู้อื่นผลจะย้อนกลับมาสู่ตัวเอง ใช้ชีวิตกับร่วมกับสิ่งมีชีวิตรวมโลกอื่นๆด้วยวิถีทางแห่งสันติ ไม่ทำตัวให้สิ่งมีชีวิตอื่นกลัว ไม่ทำตัวให้เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตอื่น รับประทานอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์

๒. สัตยะ ความสัตย์ ยึดมั่นในความสัตย์ งดเว้นการพูดเท็จ ยึดมั่นในคำมั่นสัญญา พุดเฉพาะความจริงคำที่เป็นความหวังดีต่อผู้อื่น คำที่เป็นประโยชน์มีสาระ รู้ตัวอยู่เสมอว่าการหลอกลวงก่อให้เกิดความห่างเหิน ดังนั้นอย่ามีความลับกับครอบครัวหรือคนที่เรารัก เมื่อทำความผิดพลาดต้องยอมรับว่าผิดพลาด ไม่พุดจาให้ร้ายผู้อื่นลับหลัง ไม่เป็นพยานเท็จ

๓. อัสเตยะ ไม่ลักทรัพย์ รักษาคุณธรรมแห่งการไม่ลักทรัพย์ คือ ไม่ลัก ไม่อยากได้ของที่เขาไม่ได้ให้ มีหนี้สินก็ต้องจ่ายหนี้ ต้องควบคุมความอยากได้ ดำรงชีวิตตามรายได้ที่ตนมี ไม่ใช่จ่ายเงินที่กู้ยืมมาเพื่อประโยชน์อื่นนอกเหนือจุดประสงค์ของการกู้ยืม ไม่ติดการพนัน ไม่ฉ้อโกงไม่ใช่ชื่อผู้อื่น คำพุดผู้อื่น ทรพยากร หรือ สิทธิของผู้อื่น โดยไม่ได้ขออนุญาต หรือ โดยไม่ประกาศให้ทราบเป็นลายลักษณ์อักษร

๔. พรหมจรรยา หรือ พรหมจรรยา ประพฤติตัวเช่นพรหม คือ ควบคุมกามารมณ์ เมื่อยังไม่แต่งงานจะต้องงดเว้นการมีเพศสัมพันธ์ เมื่อแต่งงานแล้วต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามีและภรรยา ก่อนการแต่งงานจะต้องใช้พลังทั้งหมดเพื่อการศึกษา เมื่อแต่งงานแล้วต้องสร้างความสำเร็จให้แก่ชีวิตการแต่งงาน อย่าใช้พลังทางเพศไปในทางสำส่อนทางเพศ ทั้งทางความคิด ทางวาจา และทางกาย ควบคุมใจเกี่ยวกับเพศตรงข้าม คบคนที่มีจิตใจสูง แต่งตัวและใช้คำพุดสุภาพ หลีกเลียงสื่อลามกต่างๆ

๕. กษมา ความอดทนออกถื่น อดทนต่อสถานการณ์ที่ไม่อำนวยและอดทนถื่นต่อบุคคลที่สร้างความไม่พึงพอใจให้แก่ตน พยายามทำตัวให้เข้าได้กับทุกสถานการณ์ ใครจะทำอะไรก็ปล่อยให้เขาทำไปตามสภาพทางจิตใจของเขา อย่าเอามาเป็นอารมณ์ ในการสนทนาอย่าโต้เถียงด้วยอารมณ์อย่าพยายามแสดงว่าความคิดของตนเหนือกว่าความคิดของผู้อื่น อย่ำร้อนรน โดยขาดสติ

^๕กรมการศาสนา, หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-อินดู : ฉบับขององค์การศาสนาพราหมณ์-อินดู, อ่างแล้ว, หน้า ๕๗.

มีความอดทนและอดกลั้นต่อเด็กและต่อผู้สูงอายุ ลดความเครียดของตน ระวังสติอารมณ์ให้คงที่ เมื่อพบสิ่งร้ายๆหรือสิ่งดีๆในชีวิต

๖. ธฤติ ความมีจิตใจแน่วแน่มั่นคง พยายามเอาชนะความท้อแท้ มีความกล้า ไม่โลเล ไม่มีใจที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาไม่แน่นอน มีมุ่งมั่นไปสู่เป้าหมาย โดยใจอยู่ที่พระเป็นเจ้า ด้วยความไม่ท้อถอย ด้วยแผนงาน และแรงกระตุ้นจากภายใน มีความมั่นคงในการตัดสินใจ หลีกเลียงความเกียจคร้านความเฉื่อยชา สร้างพลังใจให้มีความเข้มแข็ง สร้างความกล้าให้เกิดขึ้นในใจ มีความขยัน พยายามเอาชนะอุปสรรค อย่าให้การคัดค้านหรือความกลัวความล้มเหลวนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์

๗. ทยา ความกรุณา พยายามเอาชนะ ความมีใจโหดเหี้ยม โหดร้าย ความรู้สึกโกรธง่ายเจ้าอารมณ์ต่อสิ่งมีชีวิตทั้งปวง ให้มองเห็นพระเป็นเจ้าในตัวมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย มีความรู้สึกที่ดี ต่อสัตว์ ต่อพืช และต่อดิน ให้อภัยต่อผู้ที่ขโมยโทษ มีความเห็นอกเห็นใจเมื่อผู้อื่นมีความขัดสน และตกทุกข์ได้ยาก ให้ความเคารพและนับถือคนที่อ่อนแอ ยากจน สูงอายุ ไม่เข้าข้างคนที่ทำทารุณกรรมต่อคนในครอบครัว

๘. อาชวะ ความซื่อตรง ละทิ้งการหลอกลวงและทำสิ่งที่ไม่ชอบ ทำตัวตรงไปตรงมาแม้ในยามยาก ปฏิบัติตามกฎหมายแห่งชาติของตนและของชาติที่ตนอาศัย เสียภายี มีความซื่อตรงในการทำธุรกิจ ทำงานประจำวันด้วยความตรงไปตรงมา ไม่คิดสินบนและไม่รับสินบน ไม่โกง ไม่หลอกลวง หรือใช้วิธีการคดโกงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ ซื่อตรงต่อตนเอง เมื่อตัวเองทำผิดก็ยอมรับผิดไม่โยนความผิดให้คนอื่น

๙. มิตาหาระ ควบคุมการบริโภคอาหาร รับประทานอาหารพอประมาณไม่มากเกินไป ไม่รับประทานอาหารที่มีเนื้อ คือ เนื้อสัตว์ ปลา หอย ไก่ ไข่ ฯลฯ บริโภคเฉพาะอาหารมังสวิรัต ไม่บริโภคอาหารที่ไม่มีประโยชน์ต่อร่างกาย รับประทานอาหารเป็นเวลา รับประทานอาหารเมื่อรู้สึกหิวไม่รับประทานเพราะความอยาก รับประทานอาหารชนิดต่างๆแต่มีประโยชน์ ไม่รับประทานอาหารที่ฟุ่มเฟือยแต่มีประโยชน์น้อย

๑๐. เสอาจะ ความสะอาดบริสุทธิ์ รักษาความบริสุทธิ์ทั้งทางกายและภายในใจ รักษากายให้มีความสะอาดมีพลานามัยที่ดี รักษาบ้านและที่ทำงานให้สะอาด ประพฤติตนตามหลักศีลธรรม คบคนดี ไม่สูงส่งกับคนที่ประพฤติมิชอบทางเพศ เช่น ผู้ประพฤติผิดทางเพศกับหญิงหรือชายที่ไม่ใช่สามีหรือภรรยาตน ไม่คบกับโจรหรือคนที่มีอาชีพไม่สุจริต หลีกเลียงสื่อลามก และหลีกเลียงการใช้กำลังทำร้ายผู้อื่น ไม่ใช่คำพูดที่ระคายหูผู้อื่น คำพูดที่แสดงความโกรธ หรือคำหยาบคาย ทำสมาธิให้ใจสงบทุกวัน

๓.๕ คำสอนจากคัมภีร์ภควัทคีตา (พุทธศตวรรษที่ ๒)

ภควัทคีตาเป็นคำสอนที่พระกฤษณะสอนอรชุนซึ่งเป็น โอรสองค์ของพระเจ้าปาณฑุ ในสงครามมหาภารตะระหว่างฝ่ายปาณฑวะ (โอรสของพระเจ้าปาณฑุ) กับฝ่ายเคารวะ (โอรสของพระเจ้าธฤตราษฎร์) เป็นคำสอนที่เป็นกลาง ทุกศาสนาสามารถนำไปเป็นแนวทางดำเนินชีวิตได้ต่อไปนี้เป็นคำสอนที่คัดมาเพียงบางส่วน

โดยอาศัยเพียงการนั่งเฉยไม่ทำอะไรเลย ซึ่ง โดยธรรมชาติของมนุษย์แล้ว เป็นไปไม่ได้ บุคคลไม่อาจจะพ้นจากผลของการกระทำ(ผลกรรม)หรือไม่อาจจะเข้าถึงความจริงอันสูงสุดโดยอาศัยปัญญาได้ (การพ้นจากผลของกรรมและการรู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริงเป็นวิธีสำหรับการหลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด) คนที่เมื่อมองอย่างผิวเผินทำท่าทางสงบเหมือนว่าสามารถควบคุมประสาทสัมผัสที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเร้าอารมณ์ภายนอกได้ แต่ภายในใจนั้นนึกถึงแต่สิ่งเร้าอารมณ์ภายนอก คนประเภทนี้ทางศาสนาถือว่าเป็นคนหลงโลก คนหน้าไหว้หลังหลอก (มิดยาจาร) แต่ในทางที่กลับกันบุคคลที่ใช้ใจควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง(ชญาเนนทริย์) และมือ เท้า ปาก ทวารหนัก ทวารเบา(กรรเมนทริย์) ไม่ให้ตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งเร้าอารมณ์ภายนอก แล้วปฏิบัติกรรมโยค (ทำงาน โดยไม่ยึดติดกับผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการทำนั้น) บุคคลนั้นถือว่าเหนือคนอื่นๆ บุคคลบริโภคของที่ผู้อื่นให้แล้ว ไม่ให้สิ่งใดตอบแทนผู้นั้นก็คือ โจรนั่นเอง คนที่ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตัวเอง อีกต่อไปแล้ว ก็คือคนที่สนุกสนานกับตนภายใน อิมมอกอิมใจกับตนภายใน รู้สึกว่าตนมีพอเพียงแล้ว สิ่งที่ทำแล้วหรือสิ่งที่ยังไม่ได้ทำ ไม่มีความหมายสำหรับคนที่อยู่ในภาวะเช่นนี้ (เพราะเขาคำนึงเฉพาะการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นในกาลเวลาที่ เป็นปัจจุบันเท่านั้น) และเขาไม่มีความรู้สึกว่าจะต้องพึ่งพาสัตว์โลกอื่นใดอีกต่อไป ดังนั้นเราจะต้องทำงาน โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้เป็นการตอบแทน คนที่ทำงานเช่นนี้จะพบความจริงอันสูงสุดด้วยตัวเอง

ผู้ที่พึงพอใจกับสิ่งที่ได้มาโดยไม่ได้แสวงหา ไม่มีความริษยา มีจิตใจอยู่เหนือสิ่งที่เป็นคู่แบบตรงกันข้าม(เช่น ความสุขและความทุกข์) มีความรู้สึกคงเดิมในความสำเร็จและความล้มเหลว ผู้นั้นเป็นกรรมโยคีแม้จะทำการสิ่งใดอยู่ ผลกรรมของเขาไม่มี ผู้ปฏิบัติตามวิถีกรรมโยค มีใจใสสะอาด ชนะใจตนเอง ชนะอินทริย์(ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง) มีอึดมั่นเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลายถึงจะทำอะไร ผลของการกระทำไม่มี(เขาจะไม่มีผลกรรมที่เป็นต้นเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด)ฝ่ายชญาเนนทริย์ผู้รู้ทุกสิ่งตามสภาพที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าเขาจะเห็นก็ดี ได้ยินก็ดี สัมผัสก็ดี

คมกลิ่นก็ดี กินก็ดี เดินก็ดี นอนก็ดี ปัสสาวะก็ดี ถ่ายอุจจาระก็ดี เราต้องรู้ว่า เขาไม่ได้ทำอะไรเลยและจะต้อง ทราบว่า(ในกรณีของเขา) ตัวสิ่งที่ทำคืออินทรีย์และสิ่งเร้า อารมณ์ข้างนอก(ไม่ใช่ตัวชญาณ โยคีเป็นผู้ทำ)^๕

โลกปัจจุบันกำลังประสบปัญหาหลายประการที่ต้องการแก้ไขอย่างเร่งด่วน เช่นปัญหา เศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ หนึ่งในปัญหาที่สำคัญเหล่านั้นคือปัญหาสิ่งแวดล้อม นับยุคปฏิวัติ อุตสาหกรรมเป็นต้นมา กระแสการพัฒนาของสังคม โลกส่วนใหญ่เน้นความเจริญทางด้านวัตถุ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมขึ้นในสังคมปัจจุบัน ค่านิยมดังกล่าวทำให้มนุษย์ใช้ วัตถุดิบจากธรรมชาติอย่างมากมาย ทรัพยากรทางธรรมชาติถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก ประกอบ กับจำนวนประชากรโลกซึ่งเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ในขณะที่ผลผลิตจากระบบนิเวศทางธรรมชาติยังคง เป็นไปตามเดิมหรือลดลง

ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ทั้งปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร ทางธรรมชาติ ปัญหาป่าและสัตว์ป่าถูกทำลาย รวมไปถึงปัญหามลพิษที่เกิดจากความก้าวหน้าทาง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในระยะหลัง บ่อยครั้งที่เราต้องประสบกับภัยพิบัติทางธรรมชาติ ร้ายแรงอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งล้วนแต่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น ดังนั้น หากไม่ให้ความสนใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมแล้ว จะมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติและสรรพชีวิต อย่างแน่นอน

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ทั่วโลกมีความตื่นตัวเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ชาวตะวันตกเริ่มให้ความสนใจอย่างจริงจังในการแก้ไขปัญหามลพิษ (Environmental Ethics) เราจึงเริ่มมองไปที่ศาสนาฮินดูที่มีคำสอนเกี่ยวกับธรรมชาติอยู่มาก น่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งที่ช่วย ส่งเสริมการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม เพราะนอกจากศาสนาฮินดูจะเป็นศาสนาที่เก่าแก่มากที่สุดศาสนา หนึ่งแล้ว วิถีชีวิตที่เรียบง่ายและผสมกลมกลืนกับธรรมชาติของชาวฮินดู น่าจะเป็นผลมาจาก ทัศนคติและความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติตามที่ปรากฏในคำสอนของศาสนาฮินดู อีกด้วย

^๕ กฤษณะ ไทวปายนวูยาส, ศรีมัทภควัตคีตา, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการปกครอง, ๒๕๑๑), หน้า ๒๗ - ๔๒.

๓.๖ ทศนะศาสนาฮินดูต่อสิ่งแวดล้อม

ศาสนาฮินดูหรือแต่เดิมเรียกว่าศาสนาพราหมณ์นั้น เป็นศาสนาที่มีต้นเค้าและถิ่นกำเนิดอยู่ในดินแดนซึ่งเป็นประเทศอินเดียประมาณ ๓ พันปีก่อนพุทธศตวรรษ เมื่อพวกอารยันได้เข้ามายังดินแดนชมพูทวีปและได้รุกรานพวกทราวิทซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองให้ถอยร่น จากนั้น พวกอารยันได้พยายามครอบงำวัฒนธรรมของพวกทราวิทจนเกิดการผสมผสานกันขึ้นและได้กลายเป็นพื้นฐานของศาสนาฮินดู วัฒนธรรมรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีและปรัชญาของศาสนาฮินดูในยุคต่อๆ มา^{๑๑}

ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเป็นศาสนาธรรมชาติเพราะนิยมตามธรรมชาติ^{๑๒} สันนิษฐานว่าพัฒนามาจากลัทธิบูชาธรรมชาติซึ่งเป็นการเชื่อเดิมของมนุษย์ในยุค โบราณนับตั้งแต่สมัยหินเก่าถึงสมัยหินใหม่ ในสมัยหินเก่า มนุษย์มีการบูชาไฟเป็นพิธีปฏิบัติเนื่องมาจากความต้องการไฟส่วนมากนับถือ ดิน ลม และน้ำเกิดขึ้นในสมัยหินใหม่เพราะเป็นสิ่งอำนวยประโยชน์ต่อการกิจกรรม^{๑๓} หลังสมัยหินใหม่ มนุษย์เริ่มมองเห็นบทบาทของธรรมชาติมากขึ้น จึงเกิดความคิดว่าประภคติหรือธาตุเพศเมียก็คือธรรมชาตินั่นเอง จุดนี้เป็นต้นเค้าของลัทธิ ดิน น้ำ ไฟ ลม^{๑๔} ยุคต่อมา มนุษย์เริ่มมีการยกฐานะของธรรมชาติเช่นนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นฐานความเชื่อทางปรัชญาศาสนาและวัฒนธรรมตะวันออก โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งล้วนมีชีวิต ทุกชีวิตและทุกสิ่งล้วนศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีเทพเจ้าสถิตอยู่^{๑๕} ความเชื่อเช่นนี้ ปรากฏอย่างชัดเจนในศาสนาฮินดูซึ่งมีลักษณะพหุเทวนิยม (Polytheism)

ศาสนาฮินดูเป็นหนึ่งในศาสนาตะวันออกที่มีคำสอนและแนวคิดที่แสดงหลักการสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นอย่างสูง แนวคิดดังกล่าวเห็นได้จากคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนา คัมภีร์สำคัญของศาสนาที่สำคัญของศาสนาฮินดูได้แก่ คัมภีร์พระเวท ถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ คัมภีร์พระเวท แบ่งออกเป็น ๔ หมวดคือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอถรรพเวท แต่ละเวทยังมีส่วนสำคัญที่เรียกว่า พราหมณะ และ อุปนิษัต

^{๑๑}สมักร บุรวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : อักษรไทย, ๒๕๑๖), หน้า ๖๕.

^{๑๒}แสง มนวิฑูร, ศาสนาพราหมณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๖.

^{๑๓}สมักร บุรวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ้างแล้ว, หน้า ๖ - ๘.

^{๑๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒ - ๑๓.

^{๑๕}สันติสุข โสภณศิริ, ชิปโก้ : ขบวนการพื้นบ้าน เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมนิเวศวิทยาของโลก, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์อภัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๓.

ในฤกษ์นอกจากจะเป็นบพสวดสรรเสริญเทวดาของอารยันแล้ว ยังพบข้อความเกี่ยวกับกำเนิดของสรรพสิ่ง ดังนี้

"ขณะนั้นยังไม่มีความตาย ความไม่ตายก็ยังหาไม่มี กลางวันกับกลางคืนยังไม่แยกออกจากกันแต่มีสิ่งหนึ่งหายใจสงบอยู่ ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองไม่มีสิ่งอื่นใดนอกไปจากนี้ และไม่มีสิ่งใดเป็นใหญ่กว่าสิ่งนี้"^{๑๕}

"จากนั้นแลก็เกิดสิ่งทั้งปวงอย่างนี้ขึ้น ใครจะทำสิ่งนั้นขึ้นหรือไม่ก็ตาม พระองค์ผู้สถิตอยู่ในดาวดึงส์ย่อมคุ้มครองสิ่งนั้นอยู่..."^{๑๖}

ในมณฑลกะอุปนิษัท ได้กล่าวถึงความสำคัญของตบะกับกำเนิดของโลกดังนี้

"สกลโลกย่อมบังเกิดจากธรรมชาติอันไม่เสื่อมสูญด้วยตบะ...เหมือนพฤษชาติที่ผลิดขึ้นบนปฐพี เหมือนขนที่งอกตามกายของคนมีชีวิตฉะนั้น สิ่งอันไพศาลได้บังเกิดขึ้นจากตบะ..."^{๑๗}

ในไคตติริยะพราหมณะ อธิบายต่อไปว่า

"แล้วพระพรหมจึงเสด็จขึ้นสู่เบื้องบน ก็แลเมื่ออยู่ ณ ที่นั้นแล้ว ก็ทรงดำริดังนี้ว่า เราพึงแผ่สร้ากันไปทั่วภพเหล่านั้น คือรูปและนาม สิ่งใดมีชื่อ สิ่งนั้นคือนาม สิ่งใดไม่มีชื่อ อันพระพรหมทรงรู้ได้ด้วยรูป สิ่งนั้นแลคือรูป...จักรวาลนี้ก็มีแต่รูปและนามเท่านั้น"^{๑๘}

แต่เดิมฮินดูเชื่อว่าพระพรหมผู้สร้างโลกมีตัวตน แต่ต่อมาในสมัยหลัง ความเชื่อเรื่องพรหมได้ถูกวิวัฒนาการทางปรัชญาไปเป็นฐานะที่เรียกว่า "พรหมัน" ซึ่งมีสภาพเป็นนามธรรม เป็นหลักการสูงสุดและนิรันดร ซึมซาบอยู่ในสรรพสิ่ง เป็นที่ที่ทุกสิ่งทุกอย่างกระจายออกมา ดังปรากฏในเสวตาสวัต โรปนียัท มีโคลกซึ่งเป็นการแสดงถึงความเคารพในธรรมชาติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความจริงสูงสุด ความว่า

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผู้ซึ่งแผ่ชานอยู่ในไฟ ผู้ซึ่งอยู่อาศัยอยู่ในน้ำ, ผู้ซึ่งซึมซาบอยู่ในสกลจักรวาล แต่พระองค์ ผู้ซึ่งอาศัยอยู่ในพีชสมุนไพโร, ผู้ซึ่งถ่ายเทชีวิตลงสู่พีชทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ส่องประกายพระองค์นั้น ข้าฯ ขอถวายสคฺติ ข้าฯ ขอน้อมด้วย ความเคารพ^{๑๙}

^{๑๕} สัมคร บรูรวาส, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖.

^{๑๙} Pandharinath H. Prabhu, Hindu Social Organization, อ้างใน, กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, ศาสนาฮินดูกับธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

เมื่อกล่าวถึงเทพเจ้าหรือเทวดาทั้งหลายในคัมภีร์พระเวทพบว่า มีการระบุถึงเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติมากมาย เช่น ในฤคเวทมีการระบุถึงปฤชวีหรือพระแม่ธรณี พระนางสร้อยศิวตีหรือเทพแห่งน้ำ พระอัคนีหรือเทพแห่งไฟ และเทพวายุหรือเจ้าแห่งลม เทพเจ้าเหล่านี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของธรรมชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เทพเจ้าคือบุคลาธิษฐานอันเกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ^{๒๐} เป็นความเชื่อที่พัฒนามาจากสมัยอารยันซึ่งขณะนั้นธรรมชาติยังไม่เป็นเทวดา^{๒๑} หนึ่ง สาเหตุที่ศาสนาฮินดูมีการนับถือพระเจ้าของพวกทราวิทซึ่งเป็นคนวรรณะต่ำโดยพวกอารยันซึ่งเป็นคนวรรณะสูง ทำให้พวกทราวิทต้องไปสร้างเทวดาของตนเพื่อบูชาขึ้นต่างหาก^{๒๒} หรือสามารถพิจารณาได้อีกแง่หนึ่งคือ พวกทราวิทมีการนับถือเทพเจ้าของตนอยู่แล้วก่อนที่จะถูกพวกอารยันรุกราน พวกอารยันจึงอาจเป็นฝ่ายที่สร้างเทพเจ้าที่ตนเคารพขึ้นภายหลังเพราะต้องการสร้างความแตกต่างกับชาวพื้นเมือง ซึ่งรวมไปถึงการสร้างระบบวรรณะขึ้นเพื่อยกฐานะตนเองและกดขี่ให้พวกทราวิทต้องกลายเป็นชนชั้นต่ำไป

ในพระเวทยังมีเรื่องราวของเด็กชายคนหนึ่งอายุ ๕ ขวบชื่อทูระวะ ทูระวะได้เดินทางเข้าไปในป่าเพื่อเข้าเฝ้าพระวิษณุ แต่ได้รับคำแนะนำว่าจะต้องทรมานตนเพื่อบำเพ็ญตบะเสียก่อนโดยการยืนขาเดียว ทูระวะบำเพ็ญตบะด้วยความมุ่งมั่นจนสามารถ เป็นหนึ่งเดียวกับจักรวาล พระวิษณุจึงอนุญาตให้ทูระวะเข้าเฝ้าพร้อมทั้งประทานเทพดาเหนือ ให้และมีสวรรค์หมุนรอบด้วย เรื่องราวของเด็กชายทูระวะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างสรรพชีวิตกับจักรวาล สรรพสิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กันอย่างสมบูรณ์ด้วยการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ความเป็นไปของสิ่งหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งอื่นๆ^{๒๓} และโดยทั่วไปแล้ว พระวิษณุจะทรงทำหน้าที่เป็นผู้ปกป้องรักษาจักรวาล^{๒๔}

ในมหากาพย์มหาภารตะซึ่งเป็นเรื่องราวของมหาสงครามระหว่างตระกูลปาณฑพและเกาฬ เป็นวรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและจิตใจของชาวฮินดูมาเป็นเวลายาวนาน หัวใจ

^{๒๐} อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, (เชียงใหม่ : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒.

^{๒๑} แสง มนวิฑูร, ศาสนาพราหมณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗.

^{๒๒} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสาสน์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๑.

^{๒๓} Rancher Prime, *Hinduism and Ecology*, อังโน, กุลวีร์ ปรากฏพรพิพัฒน์, ศาสนาฮินดูกับธรรมชาติ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔.

^{๒๔} ฟริตจอฟ คาปรา, เต้าแห่งฟิสิกส์, แพลต โดย วเนซ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๑.

ของมหาภารตะ คือ ภควิทคีตา มีข้อความที่พระกฤษณะทรงสอนพระอรชุนถึงธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อพระอรชุนเกิดความลังเลใจที่จะทำสงครามกับพระญาติ กล่าวคือ

"...โปรดรู้ตัวเราดังที่เราเป็นความจริงที่เที่ยงแท้ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ชีวิตจิตใจ และชีวาตมันธาตุทั้ง ๘ เหล่านี้สร้างสรรคร่างกายเราขึ้นมาแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปธาตุเหล่านี้แขวนอยู่บนเรา เสมือนดังแถวของไข่มุกทั้งหลายแขวนอยู่บนสายเชือกฉนั้น"^{๒๕}

ตามความเชื่อของฮินดู มนุษย์คือผลรวมของธาตุทั้งหลายกับ "ชีวาตมัน" หรือ อาตมันย่อย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ "ปรมาตมัน" มนุษย์จะหวนกลับไปสู่พรหมได้ต่อเมื่อสามารถทำลาย "มายา" สำเร็จ โดยตระหนักว่าแท้จริงคนก็เป็นส่วนหนึ่งของพรหม แต่ตราบใดที่โลกทัศน์ของมนุษย์ยังคงมีพื้นฐานอยู่บนความแบ่งแยกสรรพสิ่งออกเป็นส่วนๆ มนุษย์ก็ยังคงตกอยู่ใต้มนต์ของมายา เพราะคิดว่าตนเองนั้นแยกจากสิ่งแวดล้อม และสามารถกระทำสิ่งใดๆ ได้อย่างอิสระ นั่นเป็นสถานะที่มนุษย์กำลังถูกยึดเหนี่ยวโดยกรรม (หรือวิภูสังสาร) การหลุดพ้นจากกรรมจึงหมายถึง การตระหนักรู้ในเอกภาพรวมทั้งมนุษย์ และการกระทำต่างๆ ให้สอดคล้องกับความรู้^{๒๖}

ทัศนะของศาสนาฮินดูที่มีต่อธรรมชาติจึงถือว่าธรรมชาติที่แท้จริงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สรรพสิ่งล้วนสัมพันธ์กันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ และดำรงอยู่ในภาวะที่เลื่อนไหลและเป็นมายาเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา^{๒๗} มนุษย์ก็เป็นเพียงธรรมชาติรูปแบบหนึ่งเท่านั้น แนวคิดเช่นนี้สะท้อนออกมาในรูปของคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนามากมาย

ในทัศนะต่อสิ่งแวดล้อมชาวพื้นเมืองเดิมในทวีปอินเดียสมัยก่อน ยุคอารยันนับถือลัทธิวิญญูณนิยม (Animism) มาก่อน ต่อมาชาวอารยันเมื่อเข้ามาครอบครองจึงยอมรับเอาลัทธิวิญญูณนิยมมารวมเข้าในระบบศาสนาของตน ในวรรณกรรมโบราณของอินเดียมีเรื่องราวเกี่ยวกับลัทธิวิญญูณนิยม กาพย์ รามายณะ และมหาภารตะ มีเทพเจ้าเป็นสัตว์ นก และสัตว์เลื้อยคลานอยู่มากมาย

ในบรรดาสัตว์ทั้งหมด โคนเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของชาวฮินดู ความจริงชาวฮินดูเชื่อว่าโคคือตัวแทนของพระเจ้าทั้งปวง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มาจากโคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปัสสาวะของวัวทำให้

^{๒๕} โจเซฟ แกร์, ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร, แปลโดย ฟีน ดอกบัว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง, ๒๕๓๓), หน้า ๓๒ - ๓๓.

^{๒๖} ฟรีดจอฟ คาปรา, ตัวแห่งฟิสิกส์, แปลโดย วเนช, อ่างแล้ว, หน้า ๘๘.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน.

วิญญาณและร่างกายมีความบริสุทธิ์ ตามถนนและในเมืองต่างๆ ชาวฮินดู วรรณะต่ำ เดินตามวัว เพื่อเอาปัสสาวะของวัวเป็นการแสดงความเคารพ การให้อาหารวัวถือว่าเป็นคุณธรรมสูง^{๒๔}

เชื่อกันว่าวัวและพราหมณ์ถูกสร้างขึ้น โดยพระพรหมในวันเดียวกัน มีความศักดิ์สิทธิ์เท่ากัน ดังนั้นการฆ่าวัวจึงบาปเท่าๆ กับการฆ่าพราหมณ์ วัวมีความศักดิ์สิทธิ์ในทุกนิกายและในทุกชนชั้นวรรณะ การรับประทานเนื้อวัว สำหรับชาวฮินดูเป็นสิ่งชั่วร้ายยิ่งกว่าการรับประทานเนื้อมนุษย์ ยิ่งไปกว่านั้นพระศิวะยังมีวัวชื่อนันทีเป็นพาหนะ และเมื่อพระกฤษณะยังทรงเยาว์เคยอยู่กับฝูงวัว ด้วยเหตุนี้วัวจึงเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของทั้งนิกายไศวะ (นับถือพระศิวะ) และนิกายไวษณะ (นับถือพระวิษณุ)

สัตว์ที่มีความสำคัญรองจากวัวคือพญานาค หรืองู ชาวฮินดูทั้งหมดให้การเคารพพญานาค หรืองูใหญ่ แต่ในอินเดียภาคใต้และเบงกอล เป็นบริเวณที่มีการเคารพพญานาคมากที่สุดทุกบ้านในมาลาบาร์ที่มัทราส (Madras) จะมีสถานที่เลี้ยงงู และมีงูอยู่เป็นจำนวนมาก เจ้าของบ้านให้นมและผลไม้เป็นอาหารเลี้ยงงู มีพิธีกรรมให้กับงูในเบงกอลมากกว่าในบริเวณอื่นๆ ของอินเดีย

ชาวฮินดู นิกายไวษณะนับถือหนูมาน เพราะหนูมาน เป็นหัวหน้าวานรช่วยพระรามนำนางสีดามาจากยักษ์ราวณะ (ทศกัณฐ์) และคุณธรรมในเรื่องความซื่อสัตย์ของหนูมานที่มีต่อพระรามเป็นแบบอย่างที่ดีของชาวฮินดูทั้งหมด ในภาพนางสีดาและพระรามจะมีหนูมานนั่งอยู่แทบพระบาทพร้อมปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้านาย มีบางเทวาลัยสร้างขึ้นเพื่อบูชาหนูมานโดยเฉพาะ

พระยาครุฑซึ่งมีรูปครึ่งนกครึ่งมนุษย์เป็นพาหนะของพระวิษณุ ด้วยเหตุนี้ วัวและนกอินทรีจึงได้รับการเคารพ นกยูงเป็นพาหนะของเทพเจ้าศิวะ หงส์เป็นพาหนะของพระพรหม หนูเป็นพาหนะของพระคเณศ สิงโตเป็นพาหนะของทูรคาภาคหนึ่งของมเหสีของพระศิวะ ควายเป็นพาหนะของพญายม ช้างเป็นพาหนะของพระอินทร์ สัตว์ต่างๆ ดังกล่าวถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดู^{๒๕}

ต้นไทร ต้นกร่าง เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของพวกนับถือพระวิษณุ ต้นพืรา (Bira) เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของพวกนับถือพระศิวะ ต้นไม้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์กว่าต้นไม้ทั้งหมดของชาวฮินดู คือต้นกระเพรา (ทูลสี -Tulsi) โดยเชื่อว่ามเหสีของพระวิษณุกลับชาติมาเกิด พวกนับถือนิกายไวษณะทุกคนจะดูแลให้อาหารต้นทูลสีเป็นอย่างดี และเชื่อว่าใบไม้ของต้นไม้นี้ชนิดนี้สามารถทำให้วิญญาณและร่างกายมีบริสุทธิ์ เมื่อเชื่อว่าเป็นต้นไม้อาภหนึ่งของเทพีลักษมีของพระวิษณุ ทุกปีจึงมีการนำเอาพระวิษณุมาวางไว้ที่ต้นทูลสี เพื่อประกอบพิธีกรรมการแต่งงานให้ต้นทูลสีกับพระวิษณุ

^{๒๔} ธีนู แก้วโสภาส, ศาสนาโลก, (กรุงเทพมหานคร : จิรรัชการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖.

เท่าที่กล่าวมาเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณนิยม การบูชาสัตว์ การบูชาต้นไม้ของชาวฮินดูเพียงส่วนน้อย ยังมีเรื่องราวอีกมากเกี่ยวกับพิธีการนับถือสัตว์และต้นไม้สรูปสาระสำคัญของการเคารพสัตว์ต้นไม้ของชาวฮินดูได้ว่า เกิดจากความเชื่อว่าต้นไม้และสัตว์บางชนิดมีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าสูงสุดที่ตนเคารพนับถืออยู่

ความเชื่อทางศาสนาในระดับต่ำกว่านี้ แสดงออกมาในรูปของความกลัว ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความตาย พิษพรรณไม้เจริญงอกงาม น้ำท่วม พายุร้าย หรือกล่าวโดยสรุปปรากฏการณ์ทั้งหมดที่ทำให้ความเลวร้ายให้เกิดกับมนุษย์ ชาวฮินดูเชื่อว่ามีสาเหตุมาจากวิญญาณชั่วร้ายทั้งนั้น ดังนั้นในหมู่บ้านของชาวฮินดู เมื่อคนใดคนหนึ่งในครอบครัวเจ็บไข้ได้ป่วย ครอบครัวนั้นจะไปปรึกษาหารือกับหมอ ยา หมอผี เมื่อรักษาไม่สำเร็จก็จะไปขอความช่วยเหลือจากผู้วิเศษ ในเวลาเดียวกันเมื่อชาวบ้านในหมู่บ้าน ต้องการทำอันตรายเพื่อนบ้านของตน จะไปปรึกษาพวกหมอผี เมื่อจ่ายเงินให้กับหมอผีจำนวนหนึ่งแล้ว พวกหมอผีจะทำพิธีส่งวิญญาณชั่วร้ายไปทำร้ายคู่ปรปักษ์ของฝ่ายที่มาจ้างให้กระทำ

สรุปการเชื่อในระดับต่างๆ เป็นความเชื่อทางวิญญาณนิยม (Animism) การเคารพบูชาสัตว์ (Animalism) การเคารพธรรมชาติ (Nature Worship) เช่น การเคารพต้นไม้ การเคารพบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) ความเชื่อทางศาสนาต่างๆ ดังกล่าวมีลักษณะทางโครงสร้างเช่นเดียวกับโครงการสร้างศาสนายุคบุกเบิกก่อนประวัติศาสตร์

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าศาสนาฮินดูจะมีลักษณะ โครงสร้างของศาสนาแบบศาสนายุคเริ่มของมนุษย์รวมอยู่ด้วย ซึ่งมีอยู่ในระดับความเชื่อต่างๆ ไปในบริเวณหมู่บ้าน ห่างความเจริญ แต่ในระดับสูงของศาสนาฮินดูมีหลักปรัชญาสูงส่งเช่นปรัชญาพระเวท ปรัชญาอุปนิษิต ปรัชญาภควัทยา ปรัชญามหาภารตะ ด้วยเหตุนี้ศาสนาฮินดูจึงเป็นชุมชนของปัญญา มีแนวความคิดทางศาสนาทุกระดับให้เห็นแนวทางของวิวัฒนาการของศาสนา หรือแนวทางพัฒนาการความคิดของมนุษย์ในความพยายามเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิต

๓.๗ ศาสนาฮินดูกับป่าไม้และต้นไม้

๓.๗.๑ ศาสนาฮินดูกับป่าไม้

ป่าไม้ นับได้ว่าเป็นลมหายใจของมนุษย์เพราะเป็นแหล่งผลิตออกซิเจน ธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสรรพชีวิต ผลผลิตจากป่าล้วนแต่มีประโยชน์และคุณค่ามากมาย ป่ายังเป็นเขื่อนธรรมชาติที่สามารถผลิตน้ำเช่นป่าต้นน้ำ ขณะเดียวกันก็ยังทำหน้าที่เป็นป้อมปราการป้องกันน้ำท่วมได้อย่างดีเยี่ยม ความสำคัญของป่าไม้ในวัฒนธรรมอินเดีย เห็นได้ชัดจากคำสรรเสริญป่าของเทพฤๅษณ์ที่ว่า

สหายทั้งหลายจงดูหมู่ไม้อันสูงศักดิ์เหล่านี้ซึ่งมีชีวิตทั้งหมดเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หมู่ไม้เองต้องทนตรากตรำกับความโหดร้ายของพายุ สายฝนกระหน่ำ ความร้อนแผดเผาและน้ำค้าง แต่ก็ยังปกป้องพวกเราทั้งหลายจากภัยอันตรายเหล่านั้น ชีวิตของหมู่ไม้ช่างประเสริฐเสียนี้กระไร เอื้ออาทรต่อทุกชีวิตที่เข้ามาพึ่งพิง ไม่มีใครที่เข้ามาเยือนป่าแล้วกลับออกไปอย่างผิดหวัง เหมือนดั่งคนผู้ขาดแคลนแสวงหาความช่วยเหลือจากสัตบุรุษ^{๑๑}

ในฤกษ์เวทส่วนของโอยเตรียะอรัณยกะ มีการกล่าวถึงกำเนิดของพืชและพฤกษา ดังนี้
มโน..สร้างปฐพีขึ้น มโนมองดูปฐพีนั้น ปากของปฐพีที่ถูกแลดูก็เปิดออก จากปากอรรถก็หลั่งออกมาจากอรรถเกิดไฟ รุกขมุกของปฐพีได้ขยายออกมาจากรุกขมุก ปรานก็ผ่านออกมา จากปรานเกิดอากาศ ตาของปฐพีได้ลืมขึ้น จากดวงตาเกิดแสง แปรบปลาบจากแสงเกิดความสว่าง หูของปฐพีได้ขยายออกจากหูเกิดโสตวิญญูณ จากโสตวิญญูณเกิดเสียง ผิวหนังของปฐพี ได้แผ่ออกไปบ้าง จากหนังเกิดขน จากขนเกิดวัชพืชและพฤกษาต่างๆ เครื่องเพศของปฐพีได้ระเบิดออก จากเครื่องเพศ พืชแห่งชีวิตก็ไหลออกมา^{๑๒}

คัมภีร์พระเวทมีบทสวดที่กล่าวถึงเทพเจ้าแห่งป่าหรือเทพารักษ์อยู่หลายแห่ง ในบทสังหิตา มีการระบุถึงต้นไม้ซึ่งอันสมบัติ ซึ่งได้รับการยกย่องในฐานะของอมมนุษย์ จำพวกเทพ โดยเฉพาะเมื่อ พาดพิงถึงขุนเขาและสายน้ำ พระเวทยุคหลังยังถือว่า ต้นไม้ใหญ่เป็นสถานสถิตสราญของนางอัปสร และคนธรรพ์ (เทพแห่งรุ่งกีนน้ำ) ในไตตติริยะพราหมณะ แสดงว่าต้นอัศวัดถะ ต้นไทร ต้นมะเดื่อ และปลักยะ (มะเดื่อที่มีผลสีขาวขนาดเล็ก) เป็นที่สถิตย์ของเทพผู้น้อยดังกล่าว^{๑๓} ส่วนเทพแห่งป่า มีการระบุชื่อนางอรัณยาณีว่า เป็นเทวีของป่าไม้คือรุกขเทวี ซึ่งมีความน่านิยม ทรงคุณ และไม่สังหารผู้ใด คนทั้งหลายถือเอาผลไม้ของเธอเป็นอาหาร ดังนั้นนางอรัณยาณีรุกขเทวี จึงถือว่าเป็น มารดาของผู้อาศัยป่าทั้งปวงและเป็นผู้มีอาหารอย่างมากมายแม้จะมีได้ไถ่หว่านลงแรงเลย^{๑๔} อนึ่ง มี

^{๑๑} สันติสุข โสภณศิริ, ชิบโก้ : ขบวนการฟื้นบ้าน เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางนิเวศวิทยาของโลก, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕.

^{๑๒} สมักร บุรวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๑.

^{๑๓} อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, อ่างแก้ว, หน้า ๘๓.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

ผู้ตั้งข้อสังเกตว่า การกำหนดให้เทพแห่งป่าเป็นเทวนารีค่อนข้างเลื่อนลอยเพราะคำว่า “อรัณยาณี” นั้นแปลว่า “ป่า” เท่านั้น^{๔๔}

วิถีชีวิตของชาวอินดูมีความใกล้ชิดกับป่าไม้อย่างมาก ในอดีตเช่นครั้งสมัยพุทธกาล บรรดาเหล่าฤาษีล้วนแต่อาศัยอยู่ในป่าเช่น ครูทั้ง ๖ รวมทั้งพระพุทธรเจ้า เมื่อท่านเหล่านั้นต้องการแสวงหาโมกขธรรมจุดมุ่งหมายก็คือป่า เพราะป่ามีความสงบสงัดร่มรื่นเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรทางจิต บรรดาฤาษีทั้งหลายไม่เพียงแต่สนใจชำระจิตวิญญาณของตนให้บริสุทธิ์เท่านั้น หากแต่ยังรอบรู้เรื่องของมนุษยชาติและสังคมอีกด้วยเห็นได้จากการที่ชาวบ้านและชนชั้นปกครองได้เข้าไปหาถึงที่อยู่ของท่านเหล่านั้นเพื่อขอคำปรึกษาในเรื่องต่างๆ วรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่ของอินเดียเช่น มหาภารตะ ก็มีฤาษีเป็นผู้ให้กำเนิด ป่าไม้จึงเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมอินเดียมาตั้งแต่ครั้งโบราณซึ่งเรียกว่า “อรัณยสันสกฤต” หรือวัฒนธรรมกำเนิดจากป่า นอกจากนี้อินดูยังมีความเชื่อว่า พระศิวะเทพเจ้าองค์สำคัญของอินดูก็ทรงสถิตอยู่ในป่าใหญ่เหนือยอดเขาไกรลาสด้วยเช่นกัน^{๔๕} การอยู่ป่าของบรรดาฤาษีนอกจากจะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อตัวฤาษีเองและประชาชนโดยรอบแล้ว ยังมีส่วนช่วยรักษาป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์ไว้ได้เพราะชาวบ้านย่อมมีความเกรงใจผู้บำเพ็ญเพียรหากจะเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า การอยู่ป่าของบรรดาฤาษีจึงเป็นการอนุรักษ์ป่าที่ได้ผลดียิ่ง

การใช้ชีวิตในป่าของเหล่าฤาษีได้รับการพัฒนามาเป็นรูปแบบชีวิตของชาวอินดูได้แก่ หลักจตุรศีลหรืออาศรม ๔ ลำดับชีวิตของชาวอินดูแบ่งออกเป็น ๔ ช่วงคือ พรหมจรรย์, ภฤหัสถ์, วณปรัสถ์ และสันยาตี โดยทั่วไปเมื่อชาวอินดูดำเนินชีวิตมาถึงช่วง วณปรัสถ์และสันยาตี จะปลีกตัวออกจากสังคมแสวงหาความวิเวกบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อมุ่งสู่โมกษะซึ่งสถานที่ที่เหมาะสมที่สุดก็คือป่า การที่มนุษย์มีโอกาสดำเนินชีวิตได้เข้าไปสัมผัสกับป่าอย่างใกล้ชิด ย่อมทำให้เกิดความผูกพันและไม่ทำลายป่า อนึ่ง หากแปลความหมายตามรูปศัพท์คำว่า “วณปรัสถ์” หมายถึง “ผู้อยู่ป่า” นั่นเอง

ทัศนะของศาสนาอินดูที่มีต่อป่าไม้ มีรากฐานความเชื่อมาจากลัทธิวิญญาณนิยมของพวกทรวาทนักประวัติศาสตร์เข้าใจว่า พวกทรวาทจะฝังศพพระมุขสตรีไว้ใต้ต้นไม้ จึงเกิดความเชื่อว่ามีวิญญาณสิงอยู่ตามต้นไม้ เทวดาผู้หญิงประจำต้นไม้เรียกว่ารุกขเทวดาหรือนางไม้ ในอินเดียมีการบูชาต้นไม้ โดยมีวางรูปเทวดาผู้หญิงขณะทำพิธีด้วย ผู้หญิงมักพากันมาขอบุตรจากนางไม้และทำพิธีทักษิณาวรรตด้วย^{๔๖}

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๔๕}สันติสุข โสภณศิริ, ชิปโก้ : ขบวนการพื้นบ้าน เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางนิเวศวิทยาของโลก, อ่างแก้ว, หน้า ๑๔ - ๑๕.

^{๔๖}สมักร บุราราศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ่างแก้ว, หน้า ๘๗.

๓.๗.๒ ศาสนาฮินดูกับต้นไม้

นอกจากกล่าวถึงเทพผู้รักษาป่าแล้วในพระเวทย์ยังมีการนับถือพืชบางชนิดว่ามีความศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย ในฤคเวทมีบทสรรเสริญโสมว่าเป็นหัวหน้าของมารดาและเทวนารีทั้งหลาย และมีการบอกถึงวิธีใช้พืชเหล่านั้นไว้ด้วย^{๓๓} บางครั้งจะมีการบูชาขี้เฒแก่พืชเหล่านั้นเพื่อขอร้องมิให้ขัดขวางในการจะมีลูกหลานสืบตระกูล^{๓๔}

การนับถือพืชในพระเวทย์ได้กลายมาเป็นพิธีบูชาพืชสมุนไพรของชาวฮินดู โดยเชื่อว่ามาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของพวกทราวิทก่อนที่จะถูกพวกอารยันกลืน มีหลักฐานน่าเชื่อว่าพวก ทราวิทก่อนที่จะถูกพวกอารยันกลืน มีหลักฐานน่าเชื่อว่าพวกทราวิทเป็นฝ่ายค้นพบอายุรเวท, ตำรับแพทย์แผนโบราณซึ่งมีการนำพืชสมุนไพรมาเป็นส่วนประกอบ ทำให้เกิดการนับถือพืชชนิดนั้นๆ ขึ้น เช่น ต้นสะเดาและต้นกะเพรา

ชาวฮินดูจำนวนมากนับถือต้นสะเดา เพราะนอกจากจะมีสรรพคุณทางการรักษาโรคแล้ว เช่น ใช้เปลือกทำยารักษาไข้ทรพิษ ส่วนต่างๆ ของมันยังใช้ประโยชน์ได้อีกเช่น กิ่ง ใช้ฉุพื้น นอกจากนี้ ชาวฮินดูยังเชื่อว่ากิ่งสะเดามีอำนาจในการปิดเป่าโรคภัยและไล่ผี และหากคนป่วยได้นอนใต้ต้นสะเดาแล้วจะหายจากจากโรคภัยต่างๆ ได้

ส่วนต้นกะเพราก็มีคุณสมบัติในการทำเป็นยา เช่น การกินกะเพรา ๒ - ๓ ใน หลังอาหาร จะช่วยในการย่อยหรือกินหลังอาบน้ำเย็นจะช่วยป้องกันหวัดและไข้ นอกจากนี้ ชาวฮินดูยังเชื่อว่ากะเพราเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ หากได้วางไว้บน ใบหน้าและอกของผู้ที่กำลังจะสิ้นใจและใช้กิ่งกะเพราเพราะจุ่มน้ำพรมไปทั่วกายจะทำให้ผู้ตายไปสู่สวรรค์ ชาวฮินดูยังเชื่อว่า การแตะต้องต้นกะเพราทำให้บาปหมดไปเท่ากับเป็นการปลงอาบัติ การไหว้ต้นกะเพราทำให้หายป่วย คนที่รดน้ำต้นกะเพราย่อมได้บุญมากคือสามารถพ้นจากวิบากกรรมได้ หากมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ ถ้าพกกิ่งกะเพราติดตัวจะช่วยบรรเทาผลร้ายลงได้^{๓๕} กะเพราจึงเป็นพืชสมุนไพรที่สำคัญมากสำหรับชาวฮินดู

นอกจากกล่าวถึงเทพแห่งป่าและพืชแล้ว ในฤคเวทย์ยังมีการระบุถึงเทพรักษาทุ่งนาและการบวงสรวงขุนเขาอีกด้วย เทพแห่งทุ่งนาคือ เทพเกษตรสยปติ การบวงสรวงพระองค์ก็เพื่อให้ฝูงปศุสัตว์เพิ่มพูนเช่นเดียวกับที่ทำให้สวรรค์และโลกเต็มบริบูรณ์พรรณไม้และแผ่นน้ำเต็มไปด้วยความหวาน เทพเกษตรสยปติ มักได้รับการบูชาพร้อมกับเทพองค์อื่นๆ เพื่อให้เกิดโภคผลไพบูลย์ ใน

^{๓๓} อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวทย์, อ่างแก้ว, หน้า ๕๕.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๓๕} สมักร บรูวาต, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๑ - ๑๒๓.

คฤหยสูตร ได้กล่าวถึงเทพองค์นี้ไว้ว่า ควรได้รับการสังเวทเมื่อเริ่มการไถนา^{๑๑} ส่วนการบวงสรวง ขุนเขา มักจะกล่าวร่วมกับพระอินทร์ สาวิตฤแม่ม่าน้ำทั้งหลาย ต้นไม้ พืช สวรรค์ และโลกเสมอไป^{๑๒}

จากที่แสดงมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ชาวฮินดูตระหนักถึงคุณค่าและให้ความสำคัญต่อป่าไม้ และพืชพรรณมาก วิถีชีวิตของชาวฮินดูจึงมีความใกล้ชิดผูกพันกับป่าและพืชพรรณชนิดต่างๆ มากมาย บทสวดถึงเทพเจ้าแห่งป่าและพิธีบูชาพืชเป็นตัวอย่างของการแสดงออกถึงความเคารพนับถือป่าไม้และพืชพรรณสะท้อนให้เห็นถึงความกตัญญูที่ชาวฮินดูได้รับประโยชน์นานัปการจากธรรมชาตินั่นเอง

๓.๘ ขบวนการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวฮินดู

ท่ามกลางองค์กรหรือขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในโลกปัจจุบัน “ขบวนการชิปโก้” เป็นขบวนการหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษ เพราะถือกำเนิดจากการรวมตัวของชาวฮินดูซึ่งเป็นชนพื้นเมืองชนบทในถิ่นทุรกันดาร ในขณะที่ขบวนการอนุรักษ์ฯ ส่วนใหญ่มักเกิดจากชนชั้นกลาง นอกจากนั้น ชิปโก้ยังเป็นขบวนการที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญยิ่งตั้งแต่แรกจนถึงปัจจุบัน และเป็นขบวนการอนุรักษ์ฯ ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก ท่านมหาตม กานธี รัฐบุรุษคนสำคัญของอินเดีย ผู้เคร่งครัดในหลักอหิงสาธรรมและสัตยาเคราะห์

ชิปโก้ ถือกำเนิดขึ้นที่ชาโมลี หมู่บ้านเล็กๆ ในชนบทของแคว้นอุตตรประเทศ ประเทศอินเดียเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยเริ่มจากการที่รัฐบาลให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทแห่งหนึ่งในขณะที่ป่าไม้ถูกทำลายลงจนถึงจุดอันตรายแล้ว ชาวบ้าน (ซึ่งมีผู้หญิงเป็นชนส่วนใหญ่และมีบทบาทสำคัญเนื่องจากพวกผู้ชายเข้าไปทำงานในเมือง) จึงรวมตัวกันต่อต้านการกระทำดังกล่าวของรัฐโดยการโอบกอดต้นไม้ไว้ จนเกิดคำขวัญว่า “หากขวานฟันลงมา ขอให้ฟันลงมาที่ร่างกายของเรา ก่อนที่ต้นไม้จะถูกโค่น”^{๑๓}

วิธีการป้องกันต้นไม้โดยการใช้อวัยวะโอบกอดต้นไม้ไว้ เป็นวิธีที่เคยเกิดขึ้นมานานแล้ว ในวัฒนธรรมอินเดีย กล่าวคือ ได้เคยมีชนชาววิชนอยจำนวน ๓๖๓ คน ปกป้องต้นไม้ด้วยชีวิตของตนเมื่อมหाराชาแห่งยอดเปอร์โค่นทำลายไม้ ราตรี เป็นกวีคนแรกที่น่าเอาคำว่า “ชิปโก้” ซึ่งเป็น

^{๑๑}อุคม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, อ่างแล้ว, หน้า ๕๓.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๑๓}สมควร ใฝ่งามดี, ขบวนการชิปโก้ จากหิมาลัยถึงประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์อำไพ, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๗.

ภาษาฮินดีแปลว่าจงโอบกอด มาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการเชื่อมความหมายของการต่อสู้เพื่อพิทักษ์ป่า ตั้งแต่ครั้งโบราณเข้ากับขบวนการนิเวศวิทยาในปัจจุบัน^{๔๓}

เคล็ดลับประการหนึ่งที่ทำให้ขบวนการชิปโก้ประสบความสำเร็จเนื่องมาจากการใช้สื่อ การสื่อสารด้วยคำศัพท์ที่เข้าใจยากของวิชานิเวศวิทยาที่พัฒนาจนมีความสลับซับซ้อน ไม่ใช่แนวทางในการศึกษาของขบวนการชิปโก้ ชิปโก้ให้ความสำคัญกับวิธีการสื่ออย่างมากและได้นำวัฒนธรรมการสื่อสารแบบดั้งเดิมมาใช้ได้อย่างได้ผลคือ การสื่อด้วยเพลงหรือนิทานพื้นบ้าน^{๔๔} เพราะสื่อเหล่านี้สามารถทำให้ชนพื้นเมืองเข้าใจง่ายและจดจำได้นาน เพลงพื้นบ้านของขบวนการชิปโก้ เพลงหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ในฐานะที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์ ดังนี้ “ป่าไม้ให้อะไรแก่เรา ดิน น้ำ และอากาศบริสุทธิ์ ดิน น้ำ และอากาศบริสุทธิ์ เป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิต”^{๔๕}

ขบวนการชิปโก้ เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันกับธรรมชาติของชาวฮินดูได้อย่างดีเยี่ยม ปัจจุบัน ชิปโก้เป็นขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติที่เป็นที่รู้จักและยอมรับกันในระดับนานาชาติ ซึ่งยังคงดำเนินการอย่างแข็งขันและสามารถอนุรักษ์ป่าให้รอดพ้นจากการถูกทำลายได้อย่างมากมาย

๓.๕ ศาสนาฮินดูกับสัตว์

ในคัมภีร์พระเวท มีการกล่าวถึงกำเนิดของสัตว์ชนิดต่างๆ มนต์บทนี้ ได้แก่ ปुरुษสูกตะ เป็นมนต์ที่ ๕๐ ในฤคเวท มีข้อความดังนี้ “วิราชเกิดขึ้นจากพระองค์ และจากวิราชก็เกิดปुरुษ เทวดาทั้งหลายจึงเอาปुरुษเป็นเครื่องเช่นจึงเกิดสัตว์ป่าและสัตว์เลี้ยงสองเท้าและสี่เท้า ขึ้นจากเครื่องเช่นแห่งสกลโลกนี้ แลมนต์ต่างๆ คือ ถุกสมันและยชุ ก็อุบัติขึ้นจากเครื่องเช่นแห่งสกลโลกด้วย”^{๔๖}

ปुरुษะ คือตัวตนที่แท้จริง คือจิตหรือวิญญาณบริสุทธิ์ ตามปรัชญาฮินดูสำนัก สางขยะ ที่แบ่งความจริงเป็นทวินิยม คือ ปुरुษะ (จิต) และปรกฤต (ร่างกาย) ปुरुษซึ่งเป็นธาตุรู้สึกรู้คิด อันเป็นตัวการทำให้คุณความดีทั้ง ๓ ความดี (สัตตวะ) ความชั่ว (รชชะ) และความโง่เขลา (ตมะ)

^{๔๓} สันติสุข โสภณศิริ, ชิปโก้ : ขบวนการพื้นบ้าน เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางนิเวศวิทยาของโลก, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๔๕} Rancher Prime, *Hinduism and Ecology*, อ่างใน, กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, ศาสนาฮินดูกับธรรมชาติ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓.

^{๔๖} สมักร บุรวาส, *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๗.

เปลี่ยนแปลง แต่ปุรุชอยู่เหนือการเปลี่ยนแปลง ปุรุชมีจำนวนนับไม่ถ้วนแต่มีความสัมพันธ์กับทุกประเภท

ในไอยเตรียะอรัณยกะซึ่งเป็นส่วนของคัมภีร์อุปนิษัทในฤคเวท มีข้อความที่แสดงถึงกำเนิดของสัตว์โดยได้ยกตัวอย่างไปแล้วบางส่วนในเรื่องของน้ำ “แต่เดิมทีก็มีแต่มนโนเท่านั้น มโนรำพึงว่า เราจะสร้างสิ่งทั้งปวงขึ้น แล้วมนโนก็สร้างที่ว่าง น้ำ แสงสว่าง กับสัตว์ทั้งปวงขึ้น ที่ว่างคือดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ มีสวรรค์รอบรับไว้ แสงสว่างประกอบขึ้นเป็นอากาศ และสัตว์ต่างๆ ประกอบขึ้นเป็นโลก”^{๔๗}

เห็นได้ว่าศาสนาฮินดูให้ความสำคัญต่อสัตว์มากเพราะ โลกจะสมบูรณ์ได้ต้องประกอบด้วยปัจจัยหลายอย่างรวมทั้งสัตว์ นอกจากนี้ หากศึกษาถึงระบบนิเวศจะพบว่าสัตว์เป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบนิเวศไม่น้อยไปกว่าปัจจัยอื่น

มนุษย์และสัตว์มีความสัมพันธ์กันทั้งทางด้านระบบนิเวศและวัฒนธรรมมาช้านาน มีหลักฐานแสดงว่าสุนัขเป็นสัตว์เลี้ยงชนิดแรกสุดของมนุษย์เพราะมีการขุดพบศพของมันฝังไว้ใกล้ๆ กับศพคน เป็น โครงกระดูกบริวารที่ไม่มีรอยบุบสลาย แสดงว่าต้องไม่ใช่สัตว์ที่ใช้เป็นอาหารอย่างแน่นอน^{๔๘} และยังพบว่ามนุษย์พวก โปรโตออสโตรลอยด์มีการบูชาสัตว์ประจำเผ่าและใช้ชื่อสัตว์มาตั้งเป็นชื่อเผ่าของตนอีกด้วย นอกจากนี้ ชนกลุ่มนี้ยังมีนิยายปรัมปราเกี่ยวกับโลกว่าเกิดจากไข่ การอวตารของวิษณุลงมาเป็นเต่ากับนาคพิภพ มีการบูชาพระคเณศวรและเทวดาลิง^{๔๙} หลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบได้จากแหล่งอารยธรรมของพวกทราวียังแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ให้ความสำคัญต่อสัตว์หลายชนิดกล่าวคือ บนดวงตราแผ่นหนึ่ง มีรูปเทวรูปที่ล้อมรอบด้วยสัตว์ชนิดต่างๆ คือ เสือ ช้าง วัว ควาย และแรด และยังมีกวางนอนอยู่ใต้แท่นของเทวรูป^{๕๐} พวกทราวียังนิยมบูชางูอีกด้วย โดยเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญาแห่งปัญญา^{๕๑}

ศาสนาฮินดูมีคำสอนที่มีความสัมพันธ์กับสัตว์หลายลักษณะ ในพระเวทมีข้อความที่แสดงถึงการนอบน้อมต่อสัตว์บางชนิด ทั้งนี้เพราะเทพเจ้าบางองค์เคยเสวยชาติเป็นสัตว์ชนิดนั้นมาก่อน

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

จึงได้รับการยกย่องนับถือบูชา^{๕๒} และเนื่องจากในพระเวทมีการกล่าวถึงสัตว์หลากหลายชนิด เพื่อความสะดวกในการศึกษา จึงแบ่งประเภทดังนี้

๑. สัตว์บก ได้แก่ ม้า วัว แพะ สุนัข หมูป่าและลิง
 ๒. สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ได้แก่ กบ และเต่า
 ๓. สัตว์ปีก ได้แก่ นกอินทรี นกสูก นกพิราบ และพญาครุฑ
- ๓.๕.๑ สัตว์บก

ม้า เป็นสัตว์ที่ใช้เทียมรถของเทพเจ้าหลายองค์เช่น ทริรา ม้ามีปีก, ตารกษยะ ม้าสีทองผู้ทรงพลัง, ไปทวะ ม้าของเทพเปทุ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งตะวันและเอตสะ ม้าเทียม รถของพระอาทิตย์และยังเป็นสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์และเทพอัคนี อีกด้วย^{๕๓} นอกจากนี้ ฟา ก็เคยเป็นสัตว์พาหนะเทียมของรถเทพอัศวิน เช่นกัน วัว เป็นสัตว์ที่เทพเจ้าบางองค์เคยเสวยชาติมาแล้วเช่น พระอินทร์ เคยเกิดเป็นพ่อวัว และยังมีเทพีบางองค์ด้วยเช่น อิทาและอิติกิเคยเกิดเป็นแม่วัวมาก่อน

แพะ เป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับเทพปุษัน ในฐานะเป็นพาหนะเทียมรถ อชา - เอกบาท ก็เคยปรากฏร่างเป็นแพะมีเท้าเช่นกัน ในคัมภีร์ยูคหลังจะกล่าวบ่อยครั้งว่าเทพอัคนีมีโคมเป็นแพะ, สุนัข ได้แก่สรเมยะซึ่งมีฐานะเป็นบริวารของพระยม, หมูป่า เคยเป็นภาคหนึ่งของเทพรุทธะ คณะเทพมารุต และวฤตรา ในยุคหลังมีการเอ่ยถึงพระประชาบดี ที่เคยเสวยร่างเป็นหมูป่าเช่นกัน ความคิดเรื่องหมูป่านี้ได้พัฒนาขึ้นจนกระทั่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ ในที่สุด ส่วนลิง ได้ปรากฏอยู่ในตอนท้ายของฤคเวท โดยเป็นสัตว์โปรดของพระอินทร์^{๕๔}

๓.๕.๒ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

ในพระเวท มีการกล่าวถึงสัตว์ประเภทนี้อยู่ ๒ ชนิดคือ กบและเต่า กบ เป็นสัตว์ที่มีปฏิกิริยาตอบสนองการมาของฝนได้เร็วเป็นพิเศษ จึงเป็นที่ยกย่องว่า อาจบันดาลความไพบูลย์ของปศุสัตว์ และความมีอายุยืนได้^{๕๕} ท้ายสุดของพระเวท อ้างถึงเต่าว่า เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์โดยมีชื่อวากศยป หรือ เจ้าแห่งน้ำมักถือว่าเป็นภาคหนึ่งของพระประชาบดีและได้กลายเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ^{๕๖}

^{๕๒} อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน.

๓.๕.๓ สัตว์ปีก

ในบรรดาสัตว์ปีกที่มีปรากฏอยู่ในพระเวท ได้แก่ นก เชื่อกันว่า โสม อักษิ และสุริยะสามารถกลายสภาพเป็นนกได้ ส่วนนกอินทรีที่นำโสมไปให้พระอินทร์นั้นน่าจะหมายถึงฟ้าผ่า นกฮูกและนกพิราบหมายถึง เทวทูตของพระยม นอกจากนี้ ในยุคหลังพระเวท พญาครุฑยังได้ถูกกำหนดให้เป็นเทพพาหนะของพระวิษณุ อีกด้วย^{๕๓}

มีผู้รู้บางท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในคัมภีร์พระเวท สัตว์ไม่สู้มีความสำคัญเท่าใดนัก เพราะพระเวทเป็นภาพสะท้อนของอารยธรรมเมืองของพวกอารยันสัตว์และต้นไม้ย่อมมีบทบาทในอารยธรรมป่าซึ่งเป็นวัฒนธรรมเดิมของพวกทราวีก^{๕๔} อย่างไรก็ตาม ภาพลักษณ์ของสัตว์ในพระเวทส่วนหนึ่งได้กลายเป็นวัฒนธรรมการบูชาสัตว์ของฮินดู ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ปัจจุบัน ชาวฮินดูยังคงนับถือสัตว์หลายชนิดเช่น งู วัว และแมว ราวเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคมของทุกปี ชาวฮินดูทางตอนเหนือจะประกอบพิธีบูชางูหรือที่เรียกว่า “นาคปัญจมี” โดยมีผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี^{๕๕} นอกจากนี้ยังยังเป็นสัตว์ประจำพระศิวะอีกด้วย

ส่วนวัวนั้น ชาวฮินดูถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญและมีบทบาทมากนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเนื่องจากวัวมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวฮินดู ชาวฮินดูนิยมบริโภคผลผลิตที่ได้จากวัวซึ่งมีมากมาย เช่น นม เนยเปรี้ยว เนยข้น เนยใส แม้กระทั่งมูลวัวก็สามารถใช้ประโยชน์ได้ สมัยก่อนชาวอินเดียยังนิยมบริโภคเนื้อวัวและยังถือว่าเป็นอาหารโปรดของพระอินทร์ ความนิยมในการบริโภคเนื้อวัวเริ่มมาจากพวกอารยันซึ่งยังมีวัฒนธรรมแบบเร่ร่อนและมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว จึงนำวัวที่เลี้ยงมาทำเป็นอาหาร ต่อมาเมื่ออารยันเริ่มปลูกพืชผลกสิกรรมเพื่อกินแทนแล้ว จึงค่อยๆ เลิกการกินเนื้อวัว สาเหตุส่วนหนึ่งยังมาจากการนับถือวัวตัวเมียที่ให้นมเหมือน “แม่” ด้วย ปัจจุบันการฆ่าวัวถือว่าเป็นบาปมหันต์และเป็นอนันตริยกรรม^{๕๖} ในมหาภารตะระบุไว้ว่า การฆ่าวัว

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๔} จินดา จันทรแก้ว, ศาสนาปัจจุบัน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (แก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓.

^{๕๕} สมัคร บุราราศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

^{๕๖} อนันตริยกรรม คือ กรรมที่มีโทษหนัก จะต้องชดใช้กรรมโดยการตกนรกในชาติถัดไป ทางพุทธศาสนามี ๕ อย่างคือ ฆ่าบิดา – มารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำพระพุทธรูปให้หือพระโลหิต และทำสังฆเภทคือยุยงสงฆ์ให้แตกกัน

มีโทษเท่าฆ่าเทวดา ต้องรับโทษโดยการตกนรกเป็นจำนวนปีเท่ากับจำนวนขนวัวที่ถูกฆ่าทั่วร่างกาย^{๖๐}

นอกจากวัวแล้ว ฮินดูยังบูชาแมว โดยเชื่อว่าแมวเป็นพาหนะของพระนักษัตร เทวีแห่งความตายของทารกและป่ามะม่วง มีพิธีที่เกี่ยวกับการรับขวัญเด็กแรกเกิดซึ่งอาศัยแมวเป็นสัญลักษณ์ โดยเชื่อว่าจะทำให้เด็กมีอายุยืนนาน^{๖๑}

แนวคิดเรื่องนารายณ์อวตาร ๑๐ ปางยังเป็นสิ่งสะท้อนถึงความเข้าใจในวิวัฒนาการของสัตว์และมนุษย์อย่างลึกซึ้งของชาวฮินดู หนึ่ง คำว่า “นารายณ์” หากแปลตามรูปศัพท์จะหมายถึง “ผู้กระดิกในน้ำ” ซึ่งอาจเป็นเชื้อพืชที่เป็นแก่นของชีวิตก็ได้^{๖๒}

แม้ว่าศาสนาฮินดูจะมีคำสอนที่เน้นว่า สรรพสิ่งล้วนแต่มีแหล่งกำเนิดเดียวกัน ไม่ควรสร้างความรู้สึกแบ่งแยกที่จะนำไปสู่การทำลายล้างกัน แต่ทว่าวัฒนธรรมของฮินดูได้เคยมีค่านิยมเรื่องการฆ่าสัตว์บางชนิดเพื่อบูชาขัณฑ์มาก่อน สัตว์ที่นิยมฆ่าที่สุดคือม้าเรียกว่า “พิธีอัสวเมธ” ซึ่งกษัตริย์ในอินเดียในอดีตทุกพระองค์จะต้องกระทำพิธีนี้ก่อนขึ้นเสวยราชย์นอกจากม้าแล้ว สัตว์ที่มักถูกฆ่าในพิธีบูชาขัณฑ์ได้แก่แพะ แกะ^{๖๓} ค่านิยมดังกล่าวได้รับผลกระทบอย่างมากเมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นและประกาศคำสอนว่าการฆ่าสัตว์ทุกชนิดเป็นบาป หลังพุทธกาล ฮินดูจึงเริ่มมีการปรับเปลี่ยนท่าทีในเรื่องการฆ่าสัตว์โดยลดละลง แต่ก็มิได้หมายความว่า การฆ่าสัตว์เพื่อบูชาขัณฑ์นั้นจะหมดไปเสียทีเดียว แม้ในปัจจุบัน ตามชนบทบางแห่งในอินเดีย ก็ยังอาจพบเห็นประเพณีการฆ่าสัตว์บูชาขัณฑ์อยู่ แต่ในบางครั้งก็มีการปรับเปลี่ยนเพื่อความเหมาะสมโดยการใช้ผลไม้ เช่น ขนุนอ่อนมาสมมติว่าเป็นสัตว์สำหรับบูชาขัณฑ์แทนที่จะใช้สัตว์จริง

ด้วยอิทธิพลคำสอนของพุทธศาสนา ศาสนาฮินดูจึงได้พัฒนาแนวคิดเรื่องการลดละการบูชาขัณฑ์ด้วยสัตว์จนเป็นคำสอนเรื่อง “อหิงสาธรรม” ขึ้นและได้กลายเป็นเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของฮินดูนอกจากนี้ปัจจุบันชาวฮินดูส่วนใหญ่เป็นมังสวิรัตคือ ไม่กินเนื้อสัตว์ ซึ่งก็น่าจะพัฒนามาจากหลักอหิงสาธรรมนั่นเอง มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ชาวฮินดูในสังคมอินเดียที่เคยนิยมการฆ่าสัตว์บูชาขัณฑ์ กลับมีลักษณะของความเมตตากรุณาต่อสัตว์มากกว่าชาวพุทธในสังคมไทยเสียอีก อาจวิเคราะห์

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒ - ๑๐๔.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๖๒} แสง มนวิฑูร, ศาสนาพราหมณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๖), หน้า ๕๗.

^{๖๓} สุจิตรา ธรรัตน์, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

ได้ว่า เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเคารพผูกพันในหลักคำสอนทางศาสนาที่แนบแน่นของชาวฮินดู และนี่คือสิ่งที่ท่านเนห์รู รัฐบุรุษคนสำคัญของอินเดียพูดเสมอว่าพุทธศาสนา ยังคงอยู่ในอินเดียแม้ไม่ได้ปรากฏอยู่ในรูปของศาสนาโดยเฉพาะ

๓.๑๐ ศาสนาฮินดูกับการอนุรักษ์น้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่ามหาศาลเพราะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ สัตว์ แม้กระทั่งพืช นอกจากนี้น้ำยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด ในฤดูแล้งที่ ๑๒๕ มีการอ้างถึงน้ำในลักษณะที่เป็นปฐมเหตุ (first cause) ดังนี้

"ขณะนั้น สัต กัต อสัต กัตติ ยังหามีไม่ ยังไม่มีอากาศและท้องฟ้าที่อยู่เบื้องบน ก็เช่นนั้นอะไรเล่าห่อหุ้มสิ่งทั้งปวงไว้ ภาชนะอะไรรองรับสิ่งนั้นไว้และที่ไหน สิ่งนั้นคือน้ำอันลึกล้ำสุดหยั่งไซ้หรือไม"^{๖๕}

ในโอยเตรียะอรัณยกะ ได้ระบุไว้ถึงความสำคัญของน้ำกับการสร้างโลกไว้ดังนี้แต่เดิมก็มีแต่มน โนเท่านั้น มโนราพึงว่า เราจะสร้างสิ่งทั้งปวงขึ้น แล้วมน โนก็สร้างที่ว่าง น้ำ แสงสว่างกับสัตว์ทั้งปวงขึ้น... มโนราพึงว่า นี่แลคือสกลโลกบัดนี้ถ้าเราจะสร้างผู้ดูแลภพเหล่านี้ มโนจึงดึงเอาสิ่งหนึ่งขึ้นจากน้ำ และสร้าง ปुरुษขึ้น...^{๖๖}

ก็แลปुरुษราพึงว่า นี่แลคือภพทั้งหลายและนี่คือเทวดารักษาภพ (หมายถึงมนุษย์) บัดนี้ เราพึงบันดาลอาหารให้มีขึ้นเพื่อเทวดาเหล่านั้นปुरुษจึงแลดูน้ำจากน้ำที่แลดูก็เกิดรูป อาหารก็คือรูปที่เกิดขึ้นเช่นนั้น"^{๖๗}

คัมภีร์พระเวทนั้น ให้ความสำคัญกับน้ำอย่างมากเพราะถือว่าเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งในฤดูแล้ง ได้แสดงการยกฐานะของบรรดาแม่น้ำทั้งหลายให้เป็นเทพมากมาย มีบทสวดที่กล่าวถึงแม่น้ำสินธุและแควน้อยใหญ่ทั้งหลาย แม่น้ำที่สำคัญที่สุดในพระเวทที่เป็นบุคลาธิฐานคือ แม่น้ำสรสวตี ซึ่งมีบทสวดสรรเสริญถึง ๓ บทและกล่าวถึงกระจายอยู่ทั่วไป สรสวตีมีร่างเป็นทิพย์และจะมาร่วมในพิธีสังเวททุกครั้งที่มีการอัญเชิญ^{๖๘} สรสวตีเป็นผู้ชำระมลทินและเมื่อรวมกับกลุ่มแม่น้ำแล้ว อาจบันดาลลาภความมั่งคั่ง ชื่อเสียง ทายาทและความเป็นอมตะได้ และสำหรับผู้ที่ภักดีแล้ว

^{๖๕} สมักร นูราวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

^{๖๘} อุคม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, อ้างแล้ว, หน้า ๕๗.

เธอเป็นผู้พิทักษ์ที่ตีเยี่ยม^{๖๕} แม่น้ำสายอื่นที่ได้รับการยกย่องว่ายิ่งใหญ่คือ คงคา, ยมูนา, สุตุทรี, ปุ
 รุณดี และอื่นๆ แต่รายละเอียดของแม่น้ำเหล่านี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท^{๖๖} อย่างไรก็ตาม บทบาท
 ของแม่น้ำเหล่านี้เริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นในสมัยต่อมา โดยเฉพาะแม่น้ำคงคา แนวคิดเหล่านี้ได้
 กลายเป็นพื้นฐานของความเชื่อเรื่องการเคารพแม่น้ำของชาวฮินดู สะท้อนออกมาในรูปวิถีชีวิตที่
 ผูกพันกับแม่น้ำอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องความสามารถในการชำระมลทินของน้ำ ซึ่ง
 ยังคงถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายแม้กระทั่งในปัจจุบัน นอกจากนี้ ประเพณีการลอยกระทงที่เก่าแก่
 ในสังคมไทยซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย^{๖๗} ก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการ
 แสสคงออกถึงความเคารพแม่น้ำความสำนึกในบุญูปการที่แม่น้ำมีต่อมนุษย์ และเป็นการขอขมาต่อ
 แม่น้ำที่มนุษย์ได้เคยทำให้แม่น้ำสกปรกด้วยการถ่ายหรือทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไป

ศาสนาฮินดูได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งพิธีกรรมเพราะมีระเบียบปฏิบัติที่เกี่ยวกับพิธีกรรม
 มากมาย มีพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ถือปฏิบัติกันมาช้านานคือ พิธีบูชาน้ำและแม่น้ำซึ่งเดิมเป็นของ
 พวกทราวิทและติดมากับการบูชาพระศิวะ พิธีจึงมีอีกชื่อว่า "พิธีศิวราตรี" หรือ "พิธีสนทนา"^{๖๘}
 พิธีกรรมจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่ออย่างชัดเจน ชาวฮินดูเชื่อว่า น้ำในแม่น้ำคงคามี
 ความศักดิ์สิทธิ์ การได้อาบน้ำในแม่น้ำเป็นการลอยบาปไปตามกระแสน้ำ ทำให้มนุษย์กลับคืนสู่
 ความบริสุทธิ์ได้อีกครั้ง และถ้าได้อาบก่อนที่จะตาย จะทำให้หลุดพ้นจากวิภวสังสารสามารถบรรลु
 โมกษะได้ ทุกวันนี้ประเพณีการอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ยังปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในประเทศ
 อินเดีย โดยเฉพาะที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองพาราณสี ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำคงคาทำ
 ให้บรรดามหาราชานิยมสร้างปราสาทราชวังบนฝั่งแม่น้ำซึ่งยังปรากฏให้เห็นได้แม้ในปัจจุบัน

นอกจากจะใช้อาบน้ำแล้ว ชาวฮินดูยังนิยมเผาศพตามริมตลิ่ง จากนั้นก็ทิ้งศพหรือเถ้าถ่านลง
 ในแม่น้ำอีกด้วย โดยเชื่อว่าสามารถทำให้วิญญาณกลับเข้าไปรวมกับพรหมได้ จุดนี้อาจมองได้ว่า
 ศาสนาฮินดูมีความเชื่อและพิธีกรรมที่ทำลายธรรมชาติคือแม่น้ำ แต่เป็นที่น่าประหลาดใจว่ากระทง
 ปัจจุบันน้ำในแม่น้ำคงคายังคงมีสภาพที่ดีไม่เน่าเสีย ปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถอธิบายในแง่
 วิทยาศาสตร์ได้ว่า ระบบการไหลเวียนของน้ำในแม่น้ำคงคามีความสมดุลเพราะมีการไหลถ่ายเทอยู่
 ตลอดเวลาและสม่ำเสมอ เคยมีผู้สนใจนำตัวอย่างน้ำในแม่น้ำคงคาไปตรวจสอบพบว่า มีสาร

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๖๗} เสฐียร โกเศศ, เทศกาลลอยกระทง เล่นสาดน้ำวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญสวดมนต์
 เลี้ยงพระ, (ธนบุรี : สัตยการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๘.

^{๖๘} สมักร บรูวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๗ - ๑๒๐.

บางอย่างที่มีความสามารถในการทำลายจุลินทรีย์เป็นพิเศษ ชาวอินเดียในสมัยโบราณน่าจะสังเกตเห็นปรากฏการณ์อันอัศจรรย์นี้ จึงถือการชำระกายในแม่น้ำคงคาว่าเป็นการชำระมลทิน นอกจากนี้ ศพของมนุษย์ยังเป็นอินทรีย์สารที่สามารถย่อยสลายในน้ำได้ในเวลาไม่นานนัก สาเหตุดังกล่าวจึงทำให้แม่น้ำคงคายังคงมีสภาพที่ดีอยู่ได้

นอกเหนือจากการเทน้ำจากเชิงตะกอนลงในแม่น้ำแล้ว ชาวฮินดูจำนวนมากยังดื่มน้ำจากแม่น้ำ สะท้อนให้เห็นถึงความเคารพและความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ กล่าวได้ว่าทัศนะของศาสนาฮินดูที่มีต่อน้ำคือ รูปแบบการใช้ชีวิตของชาวฮินดูที่มีความรู้สึกผูกพันกับน้ำชนิดที่ไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตได้เลย

บทที่ ๔

เปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู

๔.๑ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อสิ่งแวดล้อม

ปัญหาโลกร้อนขึ้น ชั้นโอโซนถูกทำลาย พืชและสัตว์หลายชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ การเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว การแพร่กระจายของมลภาวะ และฝนกรด ปัญหาต่างๆเหล่านี้ กำลังรุมเร้าโลกของเราและทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังคงดำเนินไปตามปกติ ส่วนสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ความละโมภซึ่งเป็นผลมาจากกระแสการพัฒนา กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเดียวยังคงไม่เพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาที่โลกกำลังเผชิญอยู่ได้ ที่จริงแล้วความอวดดีของมนุษย์จะถูกควบคุมโดยความเชื่อของศาสนาต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่บนโลกใบนี้นานมาแล้ว พระพุทธศาสนาสอนให้คนรักความสงบ พระพุทธศาสนาเชื่อว่าความเกลียดชังและอาฆวนำไปสู่การทำลายล้างตนเองและผู้อื่น ความโลภ และความเห็นแก่ตัวนำไปสู่ความทุกข์ยาก ยิ่งไปกว่านั้นความเห็นแก่ตัวยังเป็นสาเหตุสำคัญของ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ดังคำกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า ทุกศาสนาต้องการหยุดความเห็นแก่ตัว เมื่อคนตกเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องหวังว่าจะมีความสงบ พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอย่างจริงจังและจริงใจ เมื่อนั้นเราจึงจะรักษาธรรมชาติไว้ได้ トラบใดที่คนยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันการทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นได้

ในทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมทางเศรษฐกิจควรหมายถึง การมีชีวิตที่ดีที่ประเสริฐ การผลิต การบริโภค และ การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ไม่ควรสิ้นสุดที่ตัวมันเองแต่ควรจะสิ้นสุดที่การพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนดำเนินชีวิตให้สมดุลกับธรรมชาติโดยวิธีต่อไปนี้

การกินให้น้อย ท่านสอนให้กินเฉพาะเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เพราะการทำดัง กล่าวจะทำให้ลายชนรณชาติค่อยลง ซึ่งจะช่วยลดมลภาวะลงด้วยการอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ คนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ อันได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ และ ตาย ถ้าทุกชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างผสมกลมกลืน เขาก็จะไม่ไปรบกวนสิทธิของผู้อื่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด พระพุทธเจ้าสอนให้คนใช้ธรรมชาติในการพัฒนาจิตใจ พฤติกรรม และศีลธรรมของตนเอง ดังนั้นคนต้องเรียนรู้การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด

อย่างไรก็ตามสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ที่จิตใจของมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยความโง่เขลา วิกลจริต ละโมบ และความเกลียดชัง ฉะนั้นเราจะต้องพยายามหาทางแก้ไขที่จิตวิญญาณ และจิตวิทยา ที่เป็นตัวต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม ก่อนที่จะพยายามแก้ไขปัญหาทางด้านวัตถุด้วยการใช้เทคโนโลยีที่สลับซับซ้อน การศึกษาและศาสนาเป็นแนวทางที่จะใช้แก้ปัญหาล้างแ้วล้อมได้ โดยการทำให้คนเห็นและเข้าใจธรรมชาติมากขึ้น รู้ถึงผลกระทบที่เกิดจากพฤติกรรมของตนเอง เห็นผลที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการกระทำของตนเอง และทำให้คนเห็นว่าตนเองสามารถทำสิ่งใหม่ที่ดีและถูกต้องได้ การศึกษาจะต้องช่วยปลูกฝังทัศนคติที่ดีและเปลี่ยนพฤติกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อมของคน

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับป่าไม้และธรรมชาติอยู่มากมายจากการศึกษาพุทธประวัติทำให้เราทราบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในป่า ป่าจึงมีความสัมพันธ์กับพระองค์อย่างมาก เป็นสถานที่ที่พระองค์ประสูติ เป็นแหล่งที่พระองค์ทรงค้นพบสังขารหรือการตรัสรู้ และเป็นທີ່ที่พระองค์ทรงดับขันธปรินิพพาน สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้าก็คือ ลุมพินีวนอุทยานมีแมกไม้ที่ร่มรื่นสวยงาม ต้นไม้ขึ้นเรียงรายอยู่หนาแน่นเป็นกลุ่มก้อน บนพุ่มไม้แต่ละพุ่มปกคลุมด้วยดอกไม้งามตา ความใกล้ชิดกับธรรมชาติในตอนประสูติ ถือว่าพระพุทธเจ้านั้น ได้เริ่มชีวิตพัวพันกับธรรมชาติตั้งแต่ตอนแรกๆ

ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงมีพระทัยจะออกผนวชเพื่อแสวงหาสังขาร ก็ได้ทรงมุ่งเข้าป่า เพราะทรงเห็นว่า ในป่านั้นย่อมห่างไกลจากสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ห่างไกลจากผู้คน ที่อาจจะทำความวุ่นวายและเศร้าหมองแก่จิตใจได้ พระองค์จึงทรงเล็งเห็นประโยชน์จากป่าที่ตรงจุดที่ว่าสามารถให้ความสงบกายและสงบจิตเหมาะแก่การปฏิบัติสมาธิภาวนา ซึ่งความสงบสงัดในป่าธรรมชาตินั้นไม่สามารถหาได้ในเมืองที่มีผู้คนอยู่กันอย่างแออัด

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้เพราะป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และ ช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้

ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเป็นศาสนาธรรมชาติเพราะนิยมตามธรรมชาติ สันนิษฐานว่าพัฒนามาจากลัทธิบูชาธรรมชาติซึ่งเป็นการเชื่อเดิมของมนุษย์ในยุค โบราณนับตั้งแต่สมัยหินเก่า

ถึงสมัยหินใหม่ ในสมัยหินเก่า มนุษย์มีการบูชาไฟเป็นพิธีปฏิบัติเนื่องมาจากความต้องการไฟ ส่วนมากนับถือ ดิน ลม และน้ำเกิดขึ้นในสมัยหินใหม่เพราะเป็นสิ่งอำนวยประโยชน์ต่อการกิจกรรม^๒ หลังสมัยหินใหม่ มนุษย์เริ่มมองเห็นบทบาทของธรรมชาติมากขึ้น จึงเกิดความคิดว่า ประกฤติหรือธาตุเพศเมียก็คือธรรมชาตินั่นเอง จุดนี้เป็นต้นเค้าของลัทธิ ดิน น้ำ ไฟ ลม^๓ ยุคต่อมา มนุษย์เริ่มมีการยกฐานะของธรรมชาติเช่นนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นฐานความเชื่อทางปรัชญา ศาสนาและวัฒนธรรมตะวันออก โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งล้วนมีชีวิต ทุกชีวิตและทุกสิ่งล้วนศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีเทพเจ้าสถิตอยู่^๔ ความเชื่อเช่นนี้ ปรากฏอย่างชัดเจนในศาสนาฮินดูซึ่งมีลักษณะพหุเทวนิยม (Polytheism)

ศาสนาฮินดูเป็นหนึ่งในศาสนาตะวันออกที่มีคำสอนและแนวคิดที่แสดงหลักการสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นอย่างสูง แนวคิดดังกล่าวเห็นได้จากคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนา คัมภีร์สำคัญของศาสนาที่สำคัญของศาสนาฮินดูได้แก่ คัมภีร์พระเวท ถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ คัมภีร์พระเวท แบ่งออกเป็น ๔ หมวดคือ ฤคเวท ยજุรเวท สามเวท และอถรรพเวท แต่ละเวทยังมีส่วนสำคัญที่เรียกว่า พราหมณะ และ อุปนิษัต

ในคัมภีร์พระเวทพบว่า มีการระบุถึงเทพเจ้าที่เกี่ยวกับธรรมชาติมากมาย เช่นในฤคเวทมีการระบุถึงปฐวีหรือพระแม่ธรณี พระนางสร้อยศวตีหรือเทพแห่งน้ำ พระอัคนีหรือเทพแห่งไฟ และเทพวายุหรือเจ้าแห่งลม เทพเจ้าเหล่านี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของธรรมชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เทพเจ้าคือบุคลาธิษฐานอันเกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ^๕ เป็นความเชื่อที่พัฒนามาจากสมัยอารยันซึ่งขณะนั้นธรรมชาติยังไม่เป็นเทวดา^๖ อนึ่ง สาเหตุที่ศาสนาฮินดูมีการนับถือพระเจ้าของพวกทราวิทซึ่งเป็นคนวรรณะต่ำโดยพวกอารยันซึ่งเป็นคนวรรณะสูง ทำให้พวกทราวิทต้องไปสร้างเทวดาของตนเพื่อบูชาขึ้นต่างหาก^๗

^๒สมัคร บุราวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : อักษรไทย, ๒๕๑๖), หน้า ๖ - ๘.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒ - ๑๓.

^๔สันติสุข โสภณศิริ, ชิปปี้ : ขบวนการพื้นบ้าน เพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมนิเวศวิทยาของโลก, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์อำเภอ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๗.

^๕อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, (เชียงใหม่ : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒.

^๖แสง มนวิฑูร, ศาสนาพราหมณ์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗.

^๗เสฐียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๑.

ในทัศนะของศาสนาฮินดูที่มีต่อธรรมชาติจึงถือว่าธรรมชาติที่แท้จริงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สรรพสิ่งล้วนสัมพันธ์กันอย่างไม้อาจแยกออกจากกันได้ และดำรงอยู่ในภาวะที่เลื่อนไหล และเป็นมาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา^๔ มนุษย์ก็เป็นเพียงธรรมชาติรูปแบบหนึ่งเท่านั้น

๔.๒ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อป่าไม้

ในพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ทรงเกี่ยวข้องกับป่าไม้ในด้านต่าง ๆ เช่น ในเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเทศนาสั่งสอนบุคคลที่มาเข้าเฝ้าในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากแล้วจะเป็นสวนป่าหรือใต้โคนไม้ หรือในพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทให้เป็นศีล ห้ามพระสงฆ์ทำลายต้นไม้ หรือพรากของเขียว (ภูตคาม) ทุกชนิด เป็นต้น

ต้นไม้ที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่เห็นจะหนีไม่พ้นต้นโพธิ์ต้น นอกจากนั้นเรื่องราวในขุททกนิกาย อปาทานยังกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตที่ทรงพระนามว่า พระติสสพุทธะ ประทานพรให้ผู้ปลูกและดูแลต้นโพธิ์นี้ ได้เป็นกษัตริย์ถึง ๓๐ ชาติ และได้เป็นพระจักรพรรดิถึง ๖๔ ชาติ และเป็นอิสระโดยสิ้นเชิงจากภยันตรายต่าง ๆ

ต้นโพธิ์จึงถือได้ว่าเป็นต้นไม้ที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะต้นโพธิ์ได้ให้ร่มเงา ค้ำกันแดนฝนตลอดจน พระพุทธองค์ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณก็ได้ต้นโพธิ์นี้เอง และด้วยเหตุนี้คำสอนของพระพุทธองค์จึงปรากฏในพระไตรปิฎกอยู่เสมอว่า "บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใดไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนชั่วช้า"

พระพุทธเจ้าทรงเกิด(ประสูติ) อาศัย ตรัสรู้ สอน และ ตาย (ปรินิพาน) ในป่าพุทธศาสนิกชนรักป่าเพราะป่าคือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าและศิษย์ของพระองค์อาศัยอยู่ในป่า เพราะป่าคือที่สงบ ช่วยทำให้ร่างกายอ่อนคลาย จิตใจสงบ ปราศจากเสียงรบกวนจากกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ ป่าคือที่ที่ใช้ฝึกตนเองให้รู้แจ้งเห็นจริงเพื่อเอาชนะตัณหา เมื่อพระอาศัยอยู่ในป่าท่านจะช่วยสอนคนให้เข้าใจ และรู้คุณค่าของป่าเพื่อเขาจะได้ช่วยดูแลรักษาป่า ดังมีตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในลักษณะของวัดป่า ป่าวัฒนธรรม ป่าชุมชน และป่าสาธารณะ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการกระทำ ของพระสงฆ์ที่มีคุณค่าหกออย่าง และสองในหกออย่างเกี่ยวข้องกับ การปลูกดอกไม้ ผลไม้ และการปลูกต้นไม้ใหญ่ๆเพื่อเป็นร่มเงาและเป็นขอบเขตของที่ใช้ปฏิบัติธรรม ตลอดจนการดูแลรักษาป่าในบริเวณที่อยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการปฏิบัติธรรมในที่อันสงบ

^๔เรื่องเดียวกัน.

โดยเฉพาะในป่า เช่นบริเวณโคนต้นไม้ ในขณะที่อยู่ในป่าพระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามคำสอนอย่างเคร่งครัด ไม่ตัดต้นไม้ ไม่ฆ่าสัตว์และไม่เผาทำลายป่า โดยการปฏิบัติเช่นนี้ป่าจะช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ในทางกลับกันพระสงฆ์ก็จะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระสงฆ์กับธรรมชาติ จะช่วยให้คนเห็นความสัมพันธ์ของการอาศัยอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ

ส่วนในศาสนาฮินดูวิถีชีวิตของชาวฮินดูมีความใกล้ชิดกับป่าไม่อย่างมาก ในอดีตเช่นครั้งสมัยพุทธกาล บรรดาเหล่าฤๅษีล้วนแต่อาศัยอยู่ในป่าเช่น ครูทั้ง ๖ รวมทั้งพระพุทธเจ้า เมื่อท่านเหล่านั้นต้องการแสวงหาโมกขธรรมจุดมุ่งหมายก็คือป่า เพราะป่ามีความสงบสงัดร่มรื่นเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรทางจิต บรรดาฤๅษีทั้งหลายไม่เพียงแต่สนใจชำระจิตวิญญาณของตนให้บริสุทธิ์เท่านั้น หากแต่ยังรอบรู้เรื่องของมนุษยชาติและสังคมอีกด้วยเห็น ได้จากการที่ชาวบ้านและชนชั้นปกครองได้เข้าไปหาถึงที่อยู่ของท่านเหล่านั้นเพื่อขอคำปรึกษาในเรื่องต่างๆ วรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่ของอินเดียเช่น มหาภารตะ ก็มีฤๅษีเป็นผู้ให้กำเนิด ป่าไม้จึงเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมอินเดียมาตั้งแต่ครั้งโบราณซึ่งเรียกว่า “อรัญญสถานสกฤต” หรือวัฒนธรรมกำเนิดจากป่า นอกจากนี้ฮินดูยังมีความเชื่อว่า พระศิวะเทพเจ้าองค์สำคัญของฮินดูก็ทรงสถิตอยู่ในป่าใหญ่เหนือยอดเขาไกรลาสด้วยเช่นกัน การอยู่ป่าของบรรดาฤๅษีนอกจากจะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อตัวฤๅษีเองและประชาชนโดยรอบแล้ว ยังมีส่วนช่วยรักษาป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์ไว้ได้เพราะชาวบ้านย่อมมีความเกรงใจผู้นำเพ็ญเพียรหากจะเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า การอยู่ป่าของบรรดาฤๅษีจึงเป็นการอนุรักษ์ป่าที่ได้ผลดียิ่ง

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบความแตกต่างกันในประเด็นทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อป่าไม้

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ	๑. เกิดขึ้นจากปुरुช*
๒. ถือว่าต้นไม้ / ป่าไม้คือมิตรและมิตรไม่ควรประทุษร้ายมิตร	๒. นับถือบูชาเพราะเชื่อว่าเทพเจ้าสถิตและสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษา
๓. มีความเชื่อมาจากเรื่องของสมุฐานทั้ง ๔	๓. มีรากฐานความเชื่อมาจากลัทธิวิญญานนิยม

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันในประเด็นทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อป่าไม้

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. ใช้เป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม	๑. ใช้เป็นที่แสวงหาโมกขธรรม
๒. ใช้เป็นที่พักอาศัย	๒. ใช้เป็นที่พักอาศัย
๓. ใช้เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค	๓. ใช้เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค
๔. ป่าไม้มีค่าในตัวเอง	๔. ป่าไม้มีค่าในตัวเอง

๔.๓ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อสัตว์

พื้นฐานพระพุทธศาสนาให้ความรักความเมตตาต่อสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งสอนให้งดเว้นต่อปาลณาติบาต คือ ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพราะสัตว์ทั้งหลายล้วนกลัวความตาย เปรียบเทียบตัวเราเองก็เช่นกันย่อมกลัวความตายเหมือนกันกับสัตว์ เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนสัตว์ รักแก่สัตว์ ไม่คิดประทุษร้าย ไม่คิดเบียดเบียนสัตว์ มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์

พระพุทธศาสนาเน้นในเรื่องการงดเว้นปาลณาติบาต ถ้าใครฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ ผู้นั้นย่อมเข้าถึง อบายทุกคติ วินิบาตนรก และถ้าเกิดมาในโลกมนุษย์อีกก็จะเป็นคนอายุสั้น แต่ถ้าไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ฆ่าสัตว์ ให้ความอนุเคราะห์ แก่กูดสัตว์ เ็นดูสัตว์ก็จะเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถ้าเกิดมาในโลกมนุษย์อีก ก็จะเป็นคนอายุยืน พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสอนมิให้มนุษย์ละเมิดชีวิตผู้อื่น เป็นคำสอนที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์

* คำอธิบายคำว่า “ปुरुช” ในบทที่ ๓ หัวข้อ ๓.๖

พระไตรปิฎก ในพระพุทธศาสนาเองไม่สนับสนุนให้มีการบูชาัญญทุกชนิด เพราะเป็นการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต แต่ทรงเน้นให้ปฏิบัติบูชาที่ รักษาศีล กุศลกรรมบถ ๑๐

กล่าวโดยสรุปก็คือคำสอนในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้คนละเว้นการเบียดเบียนทำ ปาณาติบาต และพระพุทธองค์ทรงละเอียดใส่ใจไปถึงเรื่องสัตว์ที่เราอาจมองข้ามไป หรือไม่ สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ดังนั้นอัฐฐะบริขาร ๘ ประการที่ภิกษุพึงมีติดตัวนั้น ต้องมีกระบอก กรองน้ำด้วยเสมอ นี่คือความใส่ใจที่พระพุทธองค์ทรงมีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ส่วนในศาสนาฮินดูนั้นมีความสัมพันธ์กับสัตว์หลายลักษณะในพระเวทมี ข้อความที่แสดงถึงการนอบน้อมต่อสัตว์บางชนิด ทั้งนี้เพราะเทพเจ้าบางองค์เคยเสวยชาติเป็นสัตว์ ชนิดนั้นมาก่อน จึงได้รับการยกย่องนับถือบูชา ซึ่งสัตว์ที่ศาสนาฮินดูนับถือบูชานั้นก็มีทั้งสัตว์บก สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์ปีก ซึ่งในสัตว์แต่ละชนิดก็จะมีเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดูใน ลักษณะต่าง ๆ กัน ไป เช่น หมูป่า เคยเป็นภาคหนึ่งของเทพฤๅษะ คณะเทพมารุต และวฤตรา ในขณะที่พระประชาบดี ก็เคยเสวยร่างเป็นหมูป่าเช่นกัน หรือสัตว์บางชนิดอาจเกี่ยวข้องกับดินฟ้า อากาศ และสุขภาพ ได้ด้วยเช่น กบและเต่า เป็นที่ยกย่องว่า กบอาจบันดาลความไพบลูย์ของปศุสัตว์ ส่วนเต่าอาจบันดาลความมีอายุยืนได้

สัตว์ในคัมภีร์พระเวทส่วนหนึ่งได้กลายเป็นวัฒนธรรมการบูชาสัตว์ของศาสนาฮินดูไปแล้ว ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ปัจจุบัน ชาวฮินดูยังคงนับถือสัตว์หลายชนิดเช่น งู วัว และแมว ราวเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคมของทุกปี ชาวฮินดูทางตอนเหนือจะประกอบพิธีบูชางู หรือที่เรียกว่า “นาคปัญจมี” โดยมีผู้หญิงเป็นผู้ประกอบพิธี นอกจากนี้ยัง เป็นสัตว์ประจำพระศิวะ อีกด้วย

ในศาสนาฮินดูนั้น วัวถือเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวฮินดูนับถือวัวที่ให้นม นั้นเปรียบเสมือน “แม่” เลขทีเดียว การฆ่าวัวนั้นถือเป็นบาปมหันต์และถือเป็นอนันตริยกรรมใน มหาภารตะระบุไว้ว่า การฆ่าวัวมีโทษเท่าฆ่าเทวดา ต้องรับ โทษ โดยการตกนรกเป็นจำนวนปีเท่ากับ จำนวนขนวัวที่ถูกฆ่าทั่วร่างกาย

ในศาสนาฮินดูยังมีพิธีกรรมการฆ่าสัตว์บูชาัญญ สัตว์ที่นิยมนำมาฆ่าบูชาัญญก็คือแพะ แกะ ซึ่งในอดีตกษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องทำพิธีบูชาัญญนี้ทุกครั้งก่อนขึ้นเสวยราชย์

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบความแตกต่างในประเด็นพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อสัตว์

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. ถือว่าสัตว์นั้นมีสภาพที่อยู่ในอบายไม่ สามารถพัฒนาทั้งในด้านจิตวิญญาณและ สติปัญญา	๑. ให้ความเคารพบูชาสัตว์ เพราะเทพเจ้าบาง องค์เคยอวตารชาติเป็นสัตว์มาก่อนสัตว์เหล่านั้น เคยเกิดเป็นบริวารของเทพเจ้า และมีหลักความ เชื่อเรื่องการอวตารของเทพเจ้า
๒. ไม่ได้มีการห้ามบริโภคเนื้อสัตว์	๒. งดเว้นการบริโภคเนื้อสัตว์
๓. ไม่มีคำสอนเรื่องการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ	๓. มีการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญอยู่บ้างในบางพื้นที่

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงในประเด็นพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อสัตว์

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. การฆ่าสัตว์ถือว่าเป็นบาปต้องชดใช้กรรมใน ทุกคติภูมิ	๑. การฆ่าสัตว์โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัว ถือว่าเป็น บาปมหันต์
๒. มีหลักคำสอนเรื่องเมตตากรุณา	๒. มีหลักคำสอนเรื่องอหิงสาธรรม
๓. มนุษย์และสัตว์ต่างล้วนพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกัน	๓. มนุษย์และสัตว์ต่างล้วนพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกัน
๔. มีความเชื่อเรื่องสังสารวัฏ ทั้งมนุษย์และสัตว์ สามารถสลบกลับชาติมาเกิดใหม่ได้	๔. มีความเชื่อเรื่องสังสารวัฏ ทั้งมนุษย์และสัตว์ สามารถสลบกลับชาติมาเกิดใหม่ได้

๔.๔ ทำที่พระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อน้ำ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับน้ำ เพราะน้ำเป็นเสมือนแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง ทั้งหลายทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงทรงบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับน้ำไว้หลายข้อ โดยเฉพาะในเรื่องสุข อานามัย ห้ามพระภิกษุ บ้วนน้ำลาย ปัสสาวะ อุจจาระลงในน้ำ หรือในเรื่องของการบริโภคน้ำ หรือ ใช้รดต้นไม้ต้นหญ้า พระพุทธองค์ทรงให้ระวังในเรื่องที่อาจจะมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ในน้ำ หรือใน เรื่องของการเล่นน้ำพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุลงเล่นน้ำหรือหัวเราะในน้ำ

ส่วนในศาสนาฮินดู คัมภีร์พระเวทนั้นให้ความสำคัญกับน้ำ คัมภีร์พระเวทนั้น ให้ความสำคัญกับน้ำอย่างมากเพราะถือว่าเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง ในฤคเวท ได้แสดงการยกฐานะ ของบรรดาแม่น้ำทั้งหลายให้เป็นเทพมากมาย มีทศวัตที่กล่าวถึงแม่น้ำสินธุและแควน้อยใหญ่

ทั้งหลาย แม่น้ำที่สำคัญที่สุดในพระเวทที่เป็นบุคลาธิฐานคือ แม่น้ำสรัสวดี ซึ่งมีบทสวดสรรเสริญถึง ๓ บทและกล่าวถึงกระจายอยู่ทั่วไป สรัสวดีมีร่างเป็นทิพย์และจะมาร่วมในพิธีสังเวททุกครั้งที่มีการอัญเชิญ^{๑๑} สรัสวดีเป็นผู้ชำระมลทินและเมื่อรวมกับกลุ่มแม่น้ำแล้ว อาจบันดาลลาภความมั่งคั่งชื่อเสียง ทายาทและความเป็นอมตะได้ และสำหรับผู้ที่เกิดแล้ว เธอเป็นผู้พิทักษ์ที่ดีเยี่ยม^{๑๒} แม่น้ำสายอื่นที่ได้รับการยกย่องว่ายิ่งใหญ่คือ คงคา, ยมุนา, สุตทรี, ปुरुณิ และอื่นๆ แต่รายละเอียดของแม่น้ำเหล่านี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท^{๑๓} อย่างไรก็ตาม บทบาทของแม่น้ำเหล่านี้เริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นในสมัยต่อมาโดยเฉพาะแม่น้ำคงคา แนวคิดเหล่านี้ได้กลายเป็นพื้นฐานของความเชื่อเรื่องการเคารพแม่น้ำของชาวฮินดู สะท้อนออกมาในรูปวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องความสามารถในการชำระมลทินของน้ำ ซึ่งยังคงถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายแม้กระทั่งในปัจจุบัน นอกจากนี้ ประเพณีการลอยกระทงที่เก่าแก่ในสังคมไทยซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย^{๑๔} ก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการแสดงออกถึงความเคารพแม่น้ำความสำนึกในคุณูปการที่แม่น้ำมีต่อมนุษย์ และเป็นการขอขมาต่อแม่น้ำที่มนุษย์ได้เคยทำให้แม่น้ำสกปรกด้วยการถ่ายหรือทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไป

^{๑๑} อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, อ้างแล้ว, หน้า ๕๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๑๔} เสฐียร โกเศศ, เทศกาลลอยกระทง เล่นสาดน้ำวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระ, (ธนบุรี : สัตยการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๘.

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบความแตกต่างในประเด็นพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อน้ำ

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. ถือว่าน้ำคือธาตุหนึ่งในธาตุทั้ง ๔	๑. ให้ความสำคัญกับน้ำมาก เพราะถือว่าน้ำคือต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง
๒. น้ำไม่สามารถชำระล้างมลทินหรือบาปใดๆ ได้	๒. ถือว่าน้ำในแม่น้ำ ศักดิ์สิทธิ์สามารถชำระล้างมลทินได้
๓. มีพระวินัยห้ามพระภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือทิ้งสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ	๓. ใช้ในการทิ้งศพ หรือเฝ้าผ่านการเผาศพ โดยเชื่อว่าสามารถทำให้วิญญาณเข้าไปรวมกับพระเจ้าได้
๔. ใช้เป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรม	๔. ใช้เป็นอุปกรณ์เชื่อมโยงไปหาพระเจ้า

ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงในประเด็นพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูต่อน้ำ

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. มีประเพณีต่างๆ ที่แสดงให้เป็นถึงความเคารพต่อแม่น้ำ	๑. ให้ความสำคัญเคารพแม่น้ำในฐานะที่แม่น้ำมีคุณูปการต่อมนุษย์
๒. ใช้ในการอุปโภคบริโภค	๒. ใช้ในการอุปโภคบริโภค
๓. ธาตุน้ำเป็นตัวประสานกับธาตุอื่นๆ	๓. ธาตุน้ำเป็นตัวประสานกับธาตุอื่นๆ
๔. ใช้น้ำเป็นองค์ประกอบในศาสนพิธี	๔. ใช้น้ำเป็นองค์ประกอบในศาสนพิธีบางพิธี

๔.๕ แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู

พระพุทธศาสนามีหลักจริยธรรมที่สามารถนำมาเป็นหลักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่ร่วมกันทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แม้ว่าตามหลักการเบื้องต้นปัญหาสิ่งแวดล้อมยังไม่ได้เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล แต่ก็สามารถนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน ได้ดังนี้^{๑๔}

^{๑๔}ประเวศ อินทองปาน, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๓.

กตัญญู กตเวทิต่อธรรมชาติ ความกตัญญูเป็นหลักธรรมที่เน้นให้มนุษย์เห็นคุณค่าของธรรมชาติโดยควบคุมความโลภ ดังที่โบราณสอนว่า เมื่อเราไปอยู่ใต้ต้นไม้ต้นใด อย่าไปหักรานกิ่งของต้นไม้ต้นนั้น เพราะมันมีบุญคุณต่อเรา ให้ร่มเงาแก่เราทำไมจะต้องเนรคุณต่อต้นไม้ด้วยเล่า คำว่า กตัญญู คือ รู้คุณที่ได้รับมาจากผู้อื่นหรือสิ่งอื่น และ กตเวทิต คือประกาศความรู้คุณนั้นให้ปรากฏด้วยการตอบแทนคุณ

หลักการบริโภค หรือ โภชนะ มัตตัญญูตา การรู้จักประมาณในการบริโภคในพระพุทธศาสนาเน้นให้เดินทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา นั่นคือ ไม่บริโภคตามความต้องการของตนหรือเพื่อตอบสนองตัณหาของตน การพัฒนาไม่ควรเน้นการเติมให้เต็มทางด้านวัตถุตามปรารถนา

ทางสายกลางคือการรู้จักประมาณในการบริโภคและเป็นการขจัดตัณหาให้จางไป การบริโภคมุ่งการยกคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้น เป็นการยกจิตใจให้เหนือตัณหา พิชิตความโลภด้วยการควบคุมความรู้สึกและการตระหนักการบริโภคที่สายกลาง ดังพุทธคำรัสว่า

“ตัณหาทำให้เกิดความโศก การดับตัณหาเป็นการดับความโศก”

“พระยังเป็นทาสตัณหาน้อยลง พวกเขาจะรุ่งเรืองมากขึ้น”

สันโดษ คือความพอใจในสิ่งที่ตนหามาได้ กินความ ไปถึงการรู้จักประมาณ และใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย หลักธรรมข้อนี้ ช่วยให้การบริโภคมีขอบเขต ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ้งเฟ้ออันเป็นการผลาญธรรมชาติ พระพุทธองค์ แนะนำให้เราบริโภคเท่าที่จะเป็น เหมือนพ่อแม่ที่จำต้องกินเนื้อจากร่างของลูกที่ล้มตายไปก่อนเพื่อจะได้มีแรงเดินทางข้ามทะเลทรายไปถึงจุดหมายโดยปลอดภัย แม้อุปมาอุปไมยข้างต้นเน้นเรื่องการบริโภคอาหาร แต่ก็มิ้นยลคลุมไปถึงการบริโภคทรัพยากรอื่นๆ ด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ แต่การรักษาชีวิตให้อยู่รอดได้นั้นเป็นเพียงหน้าที่ขั้นต้นเท่านั้น

คนสันโดษมีคุณสมบัติสองประการคือ เป็นคนไม่โลภ และเป็นคนพวกเพียรสูง คนไม่สันโดษก็คือคนเกียจคร้านและคน โลกนั่นเอง คิดดูให้ดีจะเห็นว่าคนที่อยากได้อะไรด้วยอำนาจความโลภ มักจะไม่ชอบทำงาน ใช้วิธีประจบประแจง หรือวิธีที่ทุจริตผิดกฎหมายบ้านเมืองศีลธรรม เช่นคนเป็นผู้นำถ้าคิดไม่ซื่อต่อบ้านเมือง ใช้อำนาจแสวงหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ ก็จะดำรงอยู่ได้ไม่นานก็จะถูกขับไล่ออกไป เป็นต้น เพราะฉะนั้นในทางพระพุทธศาสนาถือว่า จุดหมายของการดำรงชีวิต คือการสร้างความดีงาม

ความดีงาม หมายถึงการทำประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านให้ความทุกข์บรรเทาเบาบางลง ตรงนี้เป็นเกณฑ์วัดว่า เราบริโภคอย่างถูกต้องชอบธรรมหรือไม่ คนบริโภคแม้แต่เล็กน้อย แต่ไม่ได้ใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนและผู้อื่น ย่อมถือว่าคลาดเคลื่อนจากหลักธรรมตรงกันข้ามกับคนที่แม้จะใช้ทรัพยากรมาก แต่ก็นำมาทำประโยชน์อย่างเต็มที่เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่น

โดยบารุงเลี้ยงชีวิตของตนอย่างรู้จักประมาณในเวลาเดียวกัน ย่อมถือว่าเป็นการบริโภคที่ชอบธรรม อนาคตบัณฑิตเกรงกลัวเป็นตัวอย่างอันโดดเด่นในสมัยพุทธกาล

อิสรภาพ อันได้แก่การเป็นอิสรภาพจากอวิชชาและตัณหา เกิดความรู้แจ้งในสังขารของชีวิตและหลุดพ้นจากความยึดติดทั้งรูปธรรมและนามธรรมทั้งปวง นี่เป็นความดีงามสูงสุดและเป็นเกณฑ์สำคัญที่กำหนดว่าการบริโภคใดๆ มีความชอบธรรมหรือไม่ สำหรับพระสงฆ์ที่เลี้ยงชีพด้วยอาหารของผู้อื่น ต่อเมื่อบรรลุอิสรภาพดังกล่าวแล้วเท่านั้นจึงจะถือว่า เป็นผู้บริโภคอย่างไม่เป็นหนี้และความไม่เป็นหนี้ นั้น รวมถึงการไม่เป็นหนี้ธรรมชาติด้วย

ศีล ๕ หรือ เบญจศีล เป็นคำสอนพื้นฐานที่เน้นการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในฐานะเป็นเพื่อนกัน พระพุทธองค์ตรัสศีล ๕ หรือศีลธรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ โดยเฉพาะผู้ครองเรือนกล่าวคือ

ข้อที่ ๑ ละเว้นจากบาป คือการไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวงเพื่อการล่าเพื่อบุขำยักรวมถือไม่ทำลายพืช

ข้อที่ ๒ ละเว้นจากการขโมย หมายถึงควรถือประโยชน์จากธรรมชาติอย่างพอเพียง ไม่ควรใช้ทรัพยากรจากธรรมชาติมากเกินไปให้เกิดผลกระทบจากสภาวะสิ่งแวดล้อม เหมือนอย่างที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

ข้อที่ ๓ ละเว้นจากการประพฤติดีทางเพศ คือไม่ล่วงละเมิดหญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยาคน ในทำนองเดียวกัน ด้านสิ่งแวดล้อมมนุษย์ประพฤติดีต่อธรรมชาติโดยมองธรรมชาติเป็นเสมือนผู้หญิง มนุษย์เข้าป่าลักลอบตัดต้นไม้หรือล่า ฆ่า จับสัตว์มากักขังไว้ เช่นนี้นับว่าเป็นการล่วงละเมิดสิทธิของธรรมชาติ เสมือนหนึ่งว่ามนุษย์รังแกธรรมชาติหรือข่มขืน (Rape of Nature) ธรรมชาติ

ข้อที่ ๔ ละเว้นจากการพูดเท็จ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า วาจาสัตย์เป็นคำพูดที่ไม่ตาย เมื่อพูดเท็จต่อผู้อื่นให้เขาเข้าใจว่าเป็นคำสัตย์ การพูดเช่นนี้ผลกรรมย่อมตอบสนอง ในจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม บุคคลควรพูดเพื่อพิทักษ์ธรรมชาติ รวมทั้งการใช้สื่อต่างๆ เพื่อประชาสัมพันธ์หรือให้ความรู้ต่อประชาชนให้ทราบความจริงอันก่อให้เกิดพฤติกรรมการณ์อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ข้อที่ ๕ การละเว้นจากการดื่มสุราหรือน้ำเมาและยาเสพติด ซึ่งผู้ละเมิดศีลข้อนี้จะทำให้ขาดสติ โง่เขลาเบาปัญญา ซึ่งเป็นที่มาแห่งการทำร้ายธรรมชาติ

กล่าวได้ว่าศีล ๕ เป็นหลักสำคัญที่มนุษย์ต้องประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเพื่อควบคุมความประพฤติที่ไม่เหมาะสม ครอบคลุมในคตินามมนุษย์เคร่งครัดต่อศีล ๕ แล้วการเคารพสิทธิของธรรมชาติก็จะมีตามไปด้วย สิ่งต่างๆ รวมทั้งสิ่งที่มีชีวิตไม่มีชีวิตล้วนแล้วแต่มีสิทธิเสมอกันที่จะเป็นอยู่หรือมีชีวิตอยู่

อหิงสา (Not to Harm) พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในอินเดียยุคแรกๆ ในฐานะศาสนาที่เคลื่อนไหวคัดค้านคัมภีร์พระเวทของศาสนาฮินดูในเรื่องการฆ่าสัตว์บุขำยักรวม ในกุตตันตสูตร

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการไม่อนุวัติของรูปแบบพิธีศาสนาในช่วงนั้น เพราะพระองค์คัดค้านการฆ่าสัตว์ การทำลายต้นไม้และพืชเพื่อจุดประสงค์ทางพิธีกรรมศาสนา รวมถึง การบังคับใช้ทาส เพื่อเตรียมงานทางศาสนาภายใต้การลงโทษทางกาย การปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาโดยการเบียดเบียนสัตว์จึงถือว่าขัดต่อหลักความบริสุทธิ์ทางจิต

ในวินัยปิฎก คำสอนเรื่องอหิงสา พระภิกษุคิดวินัยถ้าต้มน้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ หรือเทลงบนหญ้า หรือดิน ในทำนองเดียวกันพระภิกษุจะต้องมีเครื่องกรองน้ำ (Water Strainer) ซึ่งเป็นหนึ่งในบริการแปลคของพระผู้บวชใหม่ มีประโยชน์ ๒ สถานคือ ประการแรก ไว้กรองน้ำสำหรับตนเองจะได้มีน้ำดื่มที่สะอาดขึ้น ประการที่สองเพื่อจะได้ป้องกันไม่ให้ทำร้ายสิ่งมีชีวิตที่มองไม่เห็นในน้ำ ซึ่งพระภิกษุจะต้องระมัดระวังที่จะไม่เบียดเบียนแม้ชีวิตสัตว์ที่เล็กที่สุด และพระภิกษุเองไม่สามารถที่เดินทางช่วงฤดูฝนเพราะอาจไปทำให้สิ่งมีชีวิตหรือแมลงเล็กๆ เสียชีวิต

การห้ามทำลายพืช โดยความจริงแล้ว พืชเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ จึงไม่ควรทำร้าย ในการบริโภคผลไม้ ไม่อนุญาตให้พระภิกษุฉักผลไม้ที่สามารถนำไปปลูกเจริญเติบโตได้อีก มีผลไม้นชนิดเดียวที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตคือผลไม้ที่ถูกดึงเมล็ดออกแล้ว หรือผลไม้ที่ไม่มีเมล็ด

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ มีลักษณะเป็นทางสายกลาง คือ ความพอดี อันเป็นจุดที่คุณภาพชีวิตความพึงพอใจในการบริโภคมาบรรจบกัน โดยปรกติกการบริโภคเพื่อความพอใจตามหลักเศรษฐศาสตร์ แนวตะวันตกจะไม่จักเต็มและรู้จักพอในการบริโภคซึ่งอาจเกิดโทษแก่ชีวิตได้ แต่การบริโภคตามหลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจะเน้นความรู้จักประมาณในการบริโภค คือ รู้จักพอดี (มัตตัญญูตา) ในการบริโภค เป็นการบริโภคเพื่อความดำรงอยู่ของร่างกาย เพื่อการเกื้อกูลต่อการใช้ชีวิตที่ดีมีความสุข ซึ่งเป็นการได้คุณภาพชีวิต คือ สิ่งที่ต้องการในการบริโภคและเมื่อบริโภคแล้วก็จะได้ผลซึ่งเกิดจากความพอดี มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ต่อไปให้มีชีวิตดียิ่งขึ้นโดยพัฒนาให้ถึงประโยชน์สูงสุดขึ้นไปในทางคุณภาพชีวิต ไม่ยึดติดอยู่ในความต้องการสิ่งปรนเปรอที่ไม่สิ้นสุด ทำให้หลุดออกจากความมัวเมาในการบริโภคและการไม่รู้จบในการบริโภค ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ต้องขยายการผลิต โดยใช้ทรัพยากรเพื่อมาผลิตมากเกิดกว่าขีดจำกัดและก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในที่สุด

สมาธิ เป็นหนทางที่จะนำไปสู่การทำจิตให้บริสุทธิ์ หลังจากการรักษาศีล แต่อย่างไรก็ตามอดนรากเหง้า มันเป็นหลักการทางจิตที่จะพัฒนาต่อไป สมาธิจึงเป็นเหตุของการรับรู้สิ่งต่างๆ ที่มันเป็นฉะนั้นสมาธิจึงไม่ได้เป็นเป้าหมายสูงสุด แต่มันเป็นทางที่จะนำไปสู่วิปัสสนาคือการพัฒนาไปสู่การรู้ธรรมชาติของสรรพสิ่งอย่างแท้จริง

ปัญญา เป็นระดับที่สามของการทำจิตให้บริสุทธิ์ ในขั้นต้นคือศีล ในขั้นที่สองคือสมาธิ เมื่อจิตมีอารมณ์เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น เป็นเหตุให้การกระทำผิดทางกาย วาจาจะถูกปิดกั้น และใจจะ

บริสุทธิ์ อีตระจากมลทิน จิตจะละเอียด ประณีต พร้อมกันนั้นจิตจะมีกำลังมากเมื่อสร้างอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวเท่านั้น

ปัญญาเป็นการฝึกภายใน ขจัดความมืด จะเข้าใจอริยสัจสี่ และมรรคแปด ได้ก็ด้วยปัญญา เพราะเป็นการตรวจสอบปรากฏการณ์ทางกายและจิต ปัญญาจะพิจารณาอีกครั้งถึงกาย เวทนา จิต โดยทั่วไปปัญญาเป็นความรู้ขั้นวิเคราะห์ เหตุผล ความเข้าใจ ด้านกายและจิตที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ การรู้ธรรมชาติจริงของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ทำให้บุคคลสามารถขจัดทุกข์ สามารถบรรลุนิพพาน ดังนั้น พระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุด คือนิพพาน หรือการสิ้นสุดความทุกข์โดยสิ้นเชิง

พระพุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์สามารถตัดสินใจเลือกสิ่งที่มีคุณสมบัติที่ดีหรือไม่ดี นั้นคือมนุษย์จะตัดสินใจขจัดคุณสมบัติที่ดีหรือไม่ดี และผลผลิตตามมาเขาจะมีความสัมพันธ์ที่ดีหรือไม่ดีกับธรรมชาติ ดังนั้นธรรมชาติของมนุษย์กำหนดความสัมพันธ์กับธรรมชาติ การกระทำของมนุษย์ต้องกระทำเพื่อความสัมพันธ์ที่ดีต่อธรรมชาติ นั่นคือ

“พระพุทธศาสนาอธิบายว่ามนุษย์มีความสัมพันธ์ที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันกับธรรมชาติ รวมทั้งชีวิตอื่นๆ และสังคมด้วย มนุษย์สามารถดำรงชีพอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ประการสำคัญ มนุษย์ต้องรู้และเข้าใจธรรมชาติเพื่อจะได้ปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง นั่นคือ มนุษย์ต้องมีพัฒนาการทางปัญญา (Intelligence) เมื่อเขามีปัญญาและฉลาดพอที่จะรู้ความจริงของธรรมชาติ เขาก็จะเข้าใจถึงการดำรงอยู่ที่ต่างอาศัยกันและกันอย่างจำเป็นยิ่ง ผลติดตามมาก็คือ สามารถแก้หรือลดปัญหาจากธรรมชาติต่อมนุษย์ได้”

๔.๕.๑ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับหลักจริยธรรม

การมีความสำนึกต่อคุณค่าของสิ่งแวดล้อม และการปฏิบัติเพื่อคงสภาพสิ่งแวดล้อม หรือการแสวงหาวิธีการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเด็นทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กัน การมีความสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมทำให้เกิดการแสวงหาวิธีการในการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ธรรมชาติ ประเด็นหลังนี้เป็นผลตามมาจากการมีความสำนึกทางจริยธรรมข้างต้น การมุ่งแสวงหาวิธีการอนุรักษ์ธรรมชาติเพียงอย่างเดียวโดยปราศจากการสำนึกทางจริยธรรมสิ่งแวดล้อมอาจนำไปสู่จุดหมายคือ การอนุรักษ์และรักษาธรรมชาติไว้ได้ก็จริง แต่ก็เป็นการอนุรักษ์ที่ปราศจากชีวิตและวิญญาณเพราะไร้ซึ่งความสำนึกจากภายในของมนุษย์ มนุษย์กระทำเพียงเพราะผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นเท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สัตว์ และสรรพสิ่งเป็นสัมพันธ์ภาพที่สูงส่งด้วยคุณค่า เป็นสัมพันธ์ภาพแห่งชีวิต เป็นภาวะสัมพันธ์ของสายแห่งวิญญาณของสรรพสิ่ง และเป็นผลแห่งความสำนึกของการเป็นเพื่อนกันและการอยู่รอดร่วมกันของสรรพสิ่ง

ในขณะเดียวกัน การแสวงหาวิธีอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องอาศัยศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์มีตนเองเป็นที่พึ่ง ในการพึ่งพาตนเอง หลักจริยธรรมสิ่งแวดล้อม ก็คือ การที่มนุษย์เข้าใจกฎภาวะสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง การตระหนักถึงกรรมร่วม (กรรมของสังคมที่ทุกคนเห็นร่วมกันและรับผิดชอบร่วมกัน) ที่มีผลต่อกันทั้งหมดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และการเสริมปัญญาและความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นในหมู่มนุษย์เอง วิธีการดังกล่าวนี้แม้จะไม่ใช่วิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยตรงก็ตาม แต่ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สากลในการที่จะแสวงหาวิธีการเฉพาะในแต่ละกรณีตามแต่เวลาและสถานที่ต่อไป

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มนุษย์ได้คิดค้นและประดิษฐ์ขึ้นคือ การแก้ไขปัญหาทางสิ่งแวดล้อมและสร้างเสริมกระบวนการทางจริยธรรมสิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์มากขึ้นด้วยการพึ่งพาตนเองของมนุษย์ แต่เพราะมนุษย์มีความสำนึกอยู่เสมอ วิธีการจากความรู้ ย่อมเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้ในการอนุรักษ์ธรรมชาติไม่ใช่เพื่อแย่งชิงผลประโยชน์จากธรรมชาติเพียงอย่างเดียวและต้องไม่เป็นตัวทำลายธรรมชาติเสียเองด้วย

ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหนทางที่สามารถเข้าถึงเรื่องจิตใจที่ลึกซึ้งและเป็นเหตุให้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ในขณะที่คนส่วนใหญ่ฝากความสุขไว้กับวัตถุภายนอก โดยเฉพาะแนวเศรษฐกิจตะวันตกที่มุ่งสนองตัณหามนุษย์แสวงหาอาหารให้อัดอั้นเป็นเหตุให้สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติร่อยหรอและเสื่อมโทรมไปในที่สุด

ดังนั้นพระพุทธศาสนาได้ชี้ทางออกที่จะทำให้ประชาชนเป็นสุขโดยใช้ประโยชน์วัตถุและพลังงานน้อยที่สุด โดยมุ่งความสุขและความถูกต้องทางสังคม พฤติกรรมเฉพาะอันหนึ่งที่สามารถทำลายสิ่งแวดล้อมน้อยลงคือ การลดการบริโภคที่มากเกินไปทั้งด้านวัตถุและพลังงาน ขณะเดียวกันก็เพิ่มคุณภาพชีวิตตามลำดับขั้นตอน คือ มีศีล สมาธิ และปัญญา ก็สามารถค้นพบความสุขที่แท้จริงของชีวิต และเป้าหมายสูงสุดคือนิพพานซึ่งเป็นรูปแบบแห่งการสำนึกทางศาสนาที่ยัง โยงสรรพสิ่งทั่วสากล ทั้งธรรมชาติและมนุษย์ก็สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้

ศาสนาฮินดูนั้นเป็นศาสนาแห่งธรรมชาติเพราะน้อมนำตามธรรมชาติ สันนิษฐานว่า พัฒนามาจากลัทธิบูชาธรรมชาติซึ่งเป็นความเชื่อเดิมของมนุษย์ในยุค โบราณ ผู้คนในศาสนาฮินดูให้ความเคารพบูชาต่อธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ หรือแม้แต่สัตว์ เพราะเขาถือว่ามีเทพเจ้าคอยปกป้องคุ้มครองดูแลธรรมชาติเหล่านี้อยู่ ผู้คนจึงไม่กล้าที่จะทำลายธรรมชาติหรืออย่างวัว คนฮินดูก็ให้ความเคารพนับถือการฆ่าวัวนั้นถือเป็นบาปมหันต์ ต้องตกนรก หรือป่าไม้ชาวฮินดูยังมีความเชื่อว่า พระสิวเทพเจ้าองค์สำคัญของฮินดูก็ทรงสถิตอยู่ในป่าใหญ่เหนือยอดเขาไกรลาสด้วย การอยู่ในป่าของพวกฤษีชีไพรเองก็ถือเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไปด้วยในตัว เพราะชาวบ้านเกรงใจไม่กล้าเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าเพราะมีฤษีบำเพ็ญเพียรอยู่ หรือเรื่องการเคารพแม่น้ำของชาวฮินดู สะท้อน

ออกมาในรูปวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องความสามารถในการชำระมลทินของน้ำ ซึ่งยังคงถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายแม้กระทั่งในปัจจุบัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติของชาวอินดูนั้นตั้งอยู่บนมิติของความเชื่อ และความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประจำอยู่ในธรรมชาตินั่นเอง ดังนั้นหลักจริยธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของศาสนาอินดูอาจจะแยกออกได้คือ

อหิงสา การไม่ทำร้าย คือ การไม่ทำร้ายผู้อื่น ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดำเนินชีวิตที่เต็มไปด้วยความกรุณา ให้ความเคารพสิ่งมีชีวิตทุกชนิด แนวคิดนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของศาสนาอินดู เพราะเมื่อไม่คิดทำร้าย ไม่คิดเบียดเบียนทำแล้วผู้อื่นแล้ว บรรดาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ไม่ถูกทำลาย และนอกจากนั้นชาวอินดูไม่รับประทานเนื้อสัตว์ ถือเป็น การอนุรักษ์สัตว์ไปด้วยในตัวเพราะสัตว์ป่า หรือแม้กระทั่งสัตว์ที่มนุษย์เลี้ยงไว้ก็จะไม่ถูกนำไปฆ่าเพื่อเป็นอาหาร

สังสารวัฏ ถือเป็นเรื่องสำคัญในศาสนาอินดู เพราะตราบใดที่ยังไม่สามารถบรรลุถึงโมกษะได้ ตราบนั้นวิญญาณก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งการที่จะพ้นจากสังสารวัฏไปได้นั้นต้องอาศัยกรรมดีที่ได้กระทำลงไปแล้วนั้นคือการที่ได้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดี นั่นก็คือได้เป็น เป็นจริยธรรมแห่งการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย เพราะมนุษย์ในโลกนี้ย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ในชาติหน้าอาจเกิดเป็นสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งก็ย่อมได้ ชีวิตทั้งหลายย่อมต้องผูกพันอยู่กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างแยกไม่ออก ทุกชีวิตต่างก็ต้องพึ่งอาศัยกัน การคงอยู่ของสรรพชีวิตในโลกใบนี้ก็เพียงชั่วคราว ดังนั้นการเคารพต่อชีวิตสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ถือเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ท่านมหาตมา คานธี ได้เคยกล่าวไว้ว่า “ชีวิต คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (Life is Sacred)

ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบความแตกต่างในประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา กับ ศาสนาฮินดู

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. ถือว่าธรรมชาติเป็นมิตรและมิตรข้อมไม่ประทุษร้ายมิตร	๑. ถือว่าในธรรมชาติมีเทพเจ้าดูแล ชาวฮินดูจึงให้ความเคารพต่อธรรมชาติ
๒. สื่อถึงการอนุรักษ์ผ่านทางหลักธรรมคำสอนที่มาในรูปแบบของการอุปมาอุปไมย รวมถึงพระวินัยบัญญัติ	๒. มีวิธีการสื่อถึงการอนุรักษ์ผ่านทาง เพลงหรือนิทานพื้นบ้านรวมทั้งบทสวด
๓. ใช้หลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแบบทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง	๓. ใช้หลักการอนุรักษ์ที่ สุดโต่งทั้งสองด้านคือ กามสุขัลลิกานุโยค และอิตถกิลมถานุโยค

ตารางที่ ๘ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงในประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา กับ ศาสนาฮินดู

พระพุทธศาสนา	ศาสนาฮินดู
๑. ยึดหลักอหิงสา คือการไม่เบียดเบียนทำลายธรรมชาติ	๑. ยึดหลักอหิงสา คือการไม่ทำร้ายผู้อื่น ให้ความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งมีชีวิต
๒. ยึดหลักเศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธคือความพอดีพอประมาณ ในการบริโภค ไม่ผลาญทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง	๒. มีหลักมิตาหาระ คือรู้จักการควบคุมและบริโภคทรัพยากรธรรมชาติแต่พอดี
๓. พระพุทธศาสนามีหลักสัน โดษ มีชีวิตที่เรียบง่ายไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ้งเฟ้อ อันเป็นการผลาญธรรมชาติ	๓. ชาวฮินดูมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และผลานกลมกลืนกับธรรมชาติ

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผล

ความเจริญการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีพลังในการสร้างสรรค์และทำลายได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นปัญหาด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ตราบใดที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียิ่งเจริญ ธรรมชาติก็ยิ่งถูกทำลายตามความเจริญเช่นนั้น มนุษย์พยายามควบคุมและเป็นนายต่อธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ อันก่อให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ขณะที่ธรรมชาติได้ให้การหล่อเลี้ยงปกป้องและให้ชีวิตแก่มนุษย์ ความไม่กลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้นำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อมวลมนุษย์ทั้งโลก การคุกคามดังกล่าวนี้จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นตราบที่พวกเราไม่แสวงหาทางออก

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ ลำธาร ป่าไม้ ซึ่งเราจะพบได้จากในพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ผู้ที่มาเข้าเฝ้าตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นตาม โคนต้นไม้หรือสวนป่า ในพระวินัยเองก็มีกรกล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติไว้ว่าห้ามมิให้ภิกษุ บ้วนขะพะ หรือน้ำลาย รวมทั้งห้ามถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะลงในของเจียวซึ่งก็หมายถึงต้นไม้ใบหญ้าหรือพืชพรรณนานา ชนิด จึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก หรือศาสนาฮินดูก็เป็นศาสนาธรรมชาติเพราะน้อมตามธรรมชาติ ในศาสนาฮินดูเคารพธรรมชาติ โดยยกฐานะของธรรมชาติขึ้นเป็นเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเชื่อว่าสรรพสิ่งล้วนมีชีวิต ทุกชีวิตและทุกสิ่งล้วนศักดิ์สิทธิ์เพราะมีเทพเจ้าสถิตอยู่

ด้วยแนวความคิดข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ethics) ของพระพุทธศาสนาเถรวาท (Theravada Buddhism) กับแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของศาสนาฮินดู (Hinduism) อันเป็นหัวข้อจริยศาสตร์ประยุกต์ (Applied Ethics) ในแต่ละแนวคิดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และนำมาเปรียบเทียบเพื่อจะหาหนทางในการปลูกฝังความคิดอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้กับมนุษย์ และรักษาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนสืบไป

การศึกษานี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล และศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) โดยวิธีการเสนอผลงานวิจัยเป็นการเสนอแบบพรรณนาความ (Descriptive) โดยศึกษาเปรียบเทียบจากเอกสาร

ทางด้านพระพุทธศาสนาเถรวาทผู้ศึกษาได้ยึดถือคัมภีร์ พระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนศาสนาฮินดูนั้นยึดเอาหนังสือ เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเฉพาะเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของศาสนาฮินดู เพื่อที่ทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจในประเด็นของความแตกต่างที่เกี่ยวกับแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาทและแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของศาสนาฮินดู ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอเปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูไว้ ๕ ประเด็น

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่ามีแหล่งกำเนิดที่เดียวกันคือในประเทศอินเดียจึงทำให้แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของทั้งสองศาสนานั้นไม่แตกต่างกันมากนักซึ่งจะขอสรุปได้ดังนี้

๕.๑.๑ สรุปผลแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือเป็นศาสนาแห่งธรรมชาติ จนสามารถกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมโดยแท้จริง พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเรื่องราวเกี่ยวกับป่าไม้ น้ำ สัตว์ ไว้ในพระไตรปิฎกอย่างมากมาย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ตรัสรู้ใต้ต้นไม้ หลักการของพระพุทธศาสนาต่อธรรมชาติจึงมีว่า "สรรพสิ่งล้วนเป็นมิตรกัน และมิตรไม่ควรทำลายมิตร" แต่ต้องยอมรับว่าธรรมชาติในฐานะ "เพื่อน" เพราะธรรมชาติไม่ได้เป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์เพียงอย่างเดียว ต้องยอมรับว่าธรรมชาตินั้นมีภาวะเป็นองค์ประกอบสำคัญเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุข สิ่งแวดล้อมจึงมีสิทธิ์ในตนเองที่จะดำรงอยู่เคียงคู่กับสิ่งทั้งหลาย การยอมรับสิทธิตามธรรมชาตินี้ นำไปสู่หลักความสัมพันธไมตรีในฐานะมิตร โดยธรรมชาติ พระพุทธศาสนาจึงมองธรรมชาติในหลายมิติ ในพระวินัยปิฎกก็มองธรรมชาติในฐานะประโยชน์ใช้สอยที่ควรใช้อย่างมีสติ และมีโภชนมัตตัญญูตา คือมีความประมาณในการบริโภค พระพุทธองค์ทรงเน้นในเรื่องของการรับผิดชอบต่อธรรมชาติไม่ควรหักล้างทำลายธรรมชาติ ไม่ควรก่อให้เกิดสิ่งปฏิกูลในน้ำ และไม่ควรถ่อมลพิษใดๆ ต่อสิ่งแวดล้อม ในพระสุตตันตปิฎกก็มองธรรมชาติในฐานะเกื้อกูลต่อกัน เรื่องราวต่างๆ ในพระสุตตันตปิฎกส่วนมากล้วนเกิดในป่า ไม้ แม่น้ำ ภูเขา ในส่วนป่าต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างพระพุทธศาสนากับธรรมชาติได้อย่างดี หรือแม้แต่ในพระอภิธรรมปิฎกก็มองธรรมชาติในมิติของการอุปมาอุปมัยเปรียบเทียบธรรมชาติดกับองค์ธรรมต่างๆ เช่นกิเลส ตัณหา อุปาทาน กับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติเป็นต้น เราจึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนากับธรรมชาติจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแท้จริง พระพุทธศาสนามองว่าคนเราถ้ามองธรรมชาติอย่างถูกต้องก็จะได้เรียนรู้จากธรรมชาติ ธรรมชาติจะช่วยขัดเกลาและ

สร้างคุณภาพของจิตใจได้ คือเริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องขัดจูงจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบ ความเมตตา กรุณาและความรู้สึกที่ประณีตอ่อนโยน ช่วยให้เกิดสมาธิและเกิดปัญญาใช้พิจารณาให้รู้และเข้าใจ ธรรมชาติ รู้เท่าทัน โลกและชีวิต ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงใช้ธรรมชาติแวดล้อมของป่าเป็น ส่วนประกอบในการฝึกคน เช่นให้พระที่บวชใหม่เข้าไปอยู่ในป่าให้ได้รับวิเวก จิตจะได้โน้มไปสู่ ความสงบ และเป็นเครื่องช่วยในการปฏิบัติ เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบปราศจากเสียงรบกวน และกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกกายวิเวก คือความสงบทางกาย เมื่อบรรยากาศทางด้านร่างกายสงบ โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า ในร่มไม้ใหญ่ไม้ที่มีความสงบ มีแต่ธรรมชาติ มีเสียงนกร้อง เสียงหิ่งห้อย ก็จะช่วยชักนำให้จิตใจโน้มไปสู่ความสงบ เมื่อจิตรู้สึกมีความสงบ มีความอึดใจ มีความสดชื่น โน้ม น้าวไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิดจิตวิเวก คือความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบสงัด ไม่มีอารมณ์ วุ่นวายใจเข้ามารบกวน มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพพร้อมจะฝึกฝนพัฒนาอื่นๆ ขึ้นไปอีกคือเอาจิตที่พร้อม ดียวอย่างนั้นแล้วไปใช้งานในการพิจารณาให้เกิดปัญญา เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทำให้จิตใจเป็น อิศระที่เรียกว่าอุปริวิเวก คือทำให้เกิดความสงบจากกิเลสต่อไปในที่สุด กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้เพราะป่าไม้เกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและ ความสำคัญของป่าไม้ และ ช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ เกี่ยวข้องกับป่าไม้สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้

๕.๑.๒ สรุปผลแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาธรรมชาติเพราะได้น้อมนำตามธรรมชาติ และถือเป็น ศาสนาตะวันออกที่เก่าแก่ศาสนาหนึ่งซึ่งได้แสดงหลักการสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นอย่างมาก อาทิเช่นการอยู่ป่าบำเพ็ญเพียรทางจิตของเหล่าฤๅษีเองก็ถือเป็นการอนุรักษ์ป่าไปในตัววิธี หนึ่ง หรือในเรื่องของแหล่งน้ำนั้นศาสนาฮินดูก็ได้ให้ความสำคัญกับน้ำเป็นอย่างมากเพราะถือว่าเป็น ต้นกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และได้ยกฐานะของบรรดामแม่น้ำหลายสายให้เป็นเทพ มากมายแนวคิดเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานความเชื่อในเรื่องการเคารพแม่น้ำของชาวฮินดู เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่าศาสนาฮินดูได้ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก เพราะวิถีชีวิตของชาวฮินดูนั้นอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติเป็นอย่างมาก ในป่าไม้ต้นไม้นั้นล้วนแล้วแต่มี เทพดูแลรักษาอยู่ทั้งสิ้น ชาวฮินดูจึงมีวัฒนธรรมบูชาต้นไม้ ป่าไม้ และน้ำซึ่งชาวฮินดูถือว่าชำระ ส้างบาปได้ ชาวฮินดูจึงได้อนุรักษ์และรักษาแม่น้ำลำคลองด้วยความเคารพบูชา รวมถึงสัตว์ก็เช่นกัน ชาวฮินดูให้ความนับถือสัตว์ในหลายชนิดเสมือนว่าเป็นเทพเจ้า ชาวฮินดูจึงไม่มีการฆ่าสัตว์ใน หลายชนิด โดยเฉพาะวันนั้น ชาวฮินดูถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทและความสำคัญนับตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน พื้นฐานความเชื่อเหล่านี้มีผลโดยตรงต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติของศาสนาฮินดู

ความเชื่อว่าสรรพสิ่งล้วนถือกำเนิดมาจากพระเจ้าคือพรหมัน หรือปรมาตมัน ธรรมชาติจึงไม่ต่างไปจากมนุษย์ ทุกอย่างล้วนมีคุณค่าภายในตัวเองและควรแก่การได้รับความเคารพไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ สัตว์ต่างๆ ป่าไม้ รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอื่นๆ

นอกจากความเชื่อดังกล่าวแล้ว ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของศาสนาฮินดูก็ถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยเฉพาะสัตว์นั้น มนุษย์เองก็มีโอกาสที่จะเกิดเป็นสัตว์ สัตว์เองก็อาจจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ トラบเท่าที่ยังไม่สามารถกลับเข้าไปรวมกับพรหมันได้ตามความเชื่อของศาสนาฮินดู ความเชื่อเช่นนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการเน้นถึงคุณภาพชีวิตในรูปแบบต่างๆ และความคงอยู่เพียงชั่วคราของสรรพชีวิต ดังนั้นการให้ความเคารพในชีวิตของสัตว์ต่างๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าคำสอนของศาสนาฮินดูมีคุณค่าต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างสูงไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ สัตว์ และป่าไม้ คัมภีร์พระเวทซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของศาสนาฮินดูได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดดังกล่าวอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการยกย่องฐานะของธรรมชาติขึ้นเป็นเทพเจ้านอกจากนั้น ความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังหลงเหลืออยู่มากในศาสนาฮินดูก็มีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างมากเช่นกัน

๕.๑.๓ สรุปผลเปรียบเทียบแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

กล่าวได้ว่า ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูเป็นศาสนาแห่งธรรมชาติอย่างแท้จริง หลักการทั้ง ๒ ศาสนามุ่งอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญในการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ เป็นมิตรกับธรรมชาติ และกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติโดยเคารพสิทธิของธรรมชาติและผู้บรรลุดุณธรรมขั้นสูงสุดของศาสนาคือ นิพพานและโมกษะด้วยการดำรงตนท่ามกลางธรรมชาติ ในขณะที่วิทยาศาสตร์นั้นมองคนละมุมกับศาสนา คือวิทยาศาสตร์จะมองธรรมชาติเหมือน วัตถุดิบที่จะมาสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ ที่ทันสมัยโดยเน้นสุขนิยมทางกายและละเอียดที่จะรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริง เพราะถือว่าผลผลิตคือนวัตกรรมเป็นสิ่งที่ค่ายิ่งกว่า ธรรมชาติถือเป็นเพียงเครื่องมือหรือวัตถุดิบในการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพียงเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าคุณค่าของทั้งสองศาสนาในการที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นมีบทบาทที่สำคัญและไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย

ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งมีสาเหตุมาจากมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ก่อเป็นหลัก เช่นปัญหาโลกร้อน ปัญหาระบบนิเวศเสียความสมดุล ปัญหามลพิษต่างๆ เช่นปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง โดยเฉพาะ เช่นหลักวิทยาศาสตร์ก็จะเน้นแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพเพียงอย่างเดียว ในขณะที่ด้านสังคมศาสตร์ก็จะเน้นการแก้ไข

ปัญหาที่พฤติกรรมมนุษย์ สังคมมนุษย์ ส่วนมนุษยศาสตร์หรือศาสนาปรัชญานั้นมุ่งแก้ไขในด้านจิตสำนึกภายในตัวมนุษย์ ฉะนั้นหลักจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา และหลักศาสนาฮินดูจึงใช้สร้างจิตสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม อันเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้มีสัมมาทิฐิต่อสิ่งแวดล้อม จึงเป็นทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ดียิ่ง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมเปรียบเทียบความแตกต่างและความเหมือนระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นการศึกษาแนวคิดแบบกว้างๆ ระหว่างจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของทั้งสองศาสนา ซึ่งในการศึกษาครั้งต่อไปนั้นสามารถที่จะศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดในลักษณะอื่นหรือในศาสนาอื่น อีกก็ได้ เพราะงานวิจัยทางด้านจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมนั้นยังมีจำนวนน้อยถ้าเทียบกับงานวิจัยที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในด้านอื่น โดยอาจจะสนับสนุนส่งเสริมทุนการศึกษาวิจัยในเรื่องการเปรียบเทียบจริยศาสตร์ในด้านต่างๆ ให้แก่นิสิตนักศึกษาหรือผู้ที่มีความสนใจทางด้านนี้ได้ค้นคว้าวิจัยต่อยอดขึ้นไป

ควรมีการส่งเสริมความรู้ด้านจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมโดยการเผยแพร่ทางสื่อโทรทัศน์ วิทยุ หรือสื่อสิ่งพิมพ์ เพื่อก่อให้เกิดจิตสำนึกทางด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนทั่วไปได้นำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดขึ้นจริง เพราะมนุษย์นั้นต้องพึ่งพาสิ่งแวดล้อมในการดำรงชีวิตอยู่ ถ้าขาดสิ่งแวดล้อมนั้นมนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

เพื่อให้ผลการวิจัยครั้งนี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้ได้ประโยชน์มากขึ้น ผู้วิจัยขอเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไปคือ

๑. เปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาเซน
๒. เปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาเต๋า
๓. เปรียบเทียบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาคริสต์
๔. ศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

๑. พระไตรปิฎก

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่มที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๖, ๗, ๘, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๘, ๓๑, ๓๒, ๓๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๔.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๒. หนังสือภาษาไทย

กฤษณะ ไทวปายนวยาต. ศรีมัททกวัฑิตตา. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการปกครอง, ๒๕๑๑.

กิริติ บุญเจือ. จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. ศาสนาอินดูกับธรรมชาติ.วารสารอินเดียศึกษา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

การศาสนา, กรม. หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-อินดู : ฉบับขององค์การศาสนาพราหมณ์-อินดู. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๘.

เค. เอ็น. ชยติลเลก เขียน สุเชาวน์ พลอยชุม แปล. จริยศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

จันจ้ง อติวัฒนสิทธิ์. ทศนะเชิงพุทธศาสตร์เกี่ยวกับนิเวศวิทยา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

จินดา จันทรแก้ว. ศาสนาปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

โจเซฟ แกร์. ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร. แปลโดย ฟิ้น ดอกบัว. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง, ๒๕๓๓.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ. พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

ธนู แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. กรุงเทพมหานคร : จีระการพิมพ์, ๒๕๔๒.

ประเวศ อินทองปาน, ผศ.ดร. พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗.

ประสาร สมพงษ์. ศาสนาเปรียบเทียบ. นครราชสีมา : สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ๒๕๔๔.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). คนไทยกับสัตว์ป่า. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดบัวหลวงการพิมพ์, ๒๕๔๑.

_____ . คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท แพลน พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๑.

_____ . ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๐.

พระมหาจรรยา สุทธิญา โณ, ดร. พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พันธุวิศ สัมพันธ์พานิช. สภาวะแวดล้อมของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พุทธทาส ภิกขุ. ไกวัลยธรรม. หนังสือชุดธรรมโฆษณ์. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓.

_____ . วิธีเลื่อนขั้นตนเอง. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔.

พริตจอฟ คาปรา. ตำแหน่งฟิสิกส์. แปลโดย วเนช. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาร, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๐.

วิทยา ศักยาภินันท์. ศาสนาอินดู. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พุทธประวัติเล่ม ๑. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๗.

สมักร บุราวาศ. ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : อักษรไทย, ๒๕๑๖.

สุจิตรา วรรณ. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๓๘.

เสฐียร พันธรั้งยี. ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสาสน์, ๒๕๒๔.

เสฐียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖.

..... . เทศกาลลอยกระทง เล่นสาดน้ำวันสงกรานต์ ประเพณีทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระ.

ธนบุรี : สัตยการพิมพ์, ๒๕๑๓.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวจนะในธรรมบท. กรุงเทพมหานคร : มุลินธิเสถียร โภคศ-นาคะประทีป, ๒๕๒๒.

แสง มนวิฑูร. ศาสนาพราหมณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๖.

อุดม รุ่งเรืองศรี. เทวดาพระเวท. เชียงใหม่ : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๓.

๓. วิทยานิพนธ์

เจริญ ชัยแก้ว. “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.

เนื่องน้อย บุญเนตร. “หน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อม”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

พระมหาวิเศษ ปญญาวิโร. “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ภัทรารณณ์ มูลสวัสดิ์. “ความคิดแบบชนชาตินิยมในพุทธปรัชญา”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

อรรธยา โมรานพคุณ. “ความรู้และความตระหนักทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม ศึกษาเฉพาะกรณี ชาวกรุงเทพมหานครกับปัญหาการทิ้งขยะ”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

๔. หนังสือภาษาอังกฤษ

Books

E.F. Schumacher. *Small is Beautiful : A Study of Economics as if People Mattered*. London : Blond & Briggs, 1973.

Edward Hoffman. *The Right to be Human : a Biography of Abraham Maslow*. New York : McGraw, 1999.

Padmasiri de Silva. **Value Orientation and Nation Building.** Colombo : Lake House Investment, Ltd., 1976.

Pandharinath H. Prabhu. **Hindu Social Organization.** Bombay : Ram Printograph, 1991.

Pual Carus: **The Gospel of Buddha.** National Book Trust. Delhi : Motilal, 1995.

Rancher Prime. **Hinduism and Ecology.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1994.

UNESCO. **Trends in Environmental Education.** Paris : Division of Science, Technical and Environmental Education, UNESCO, 1985.

Victor Ferkiss. **Nature, Technology, and Society.** New York : New York University Press, 1993.

Watt, K.E.F. **Principles of Environmental Science.** New York : McGraw - Hill Book Company, 1973.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-สกุล : นายพีรพัฒน์ รัตนเศรษฐี
- วัน เดือน ปีเกิด : ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๑
- ภูมิลำเนา : ๒๔๘ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๔๕ : บริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา
- หน้าที่การงาน
- พ.ศ. ๒๕๔๔ : เจ้าหน้าที่คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- สถานที่ทำงาน : คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

